

Я89
Я-37

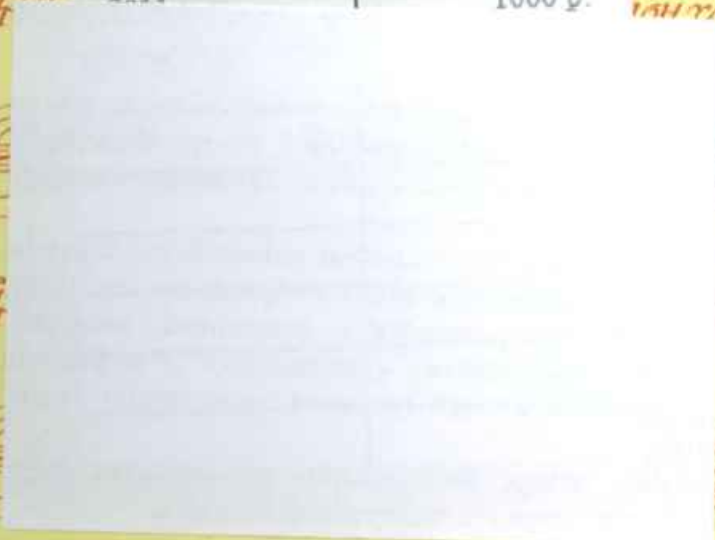
Проконий Вдрижиской
БЭДЬЭЭЛЭ

ДЫРЫБЫНА
ДЫРЫЛЫАТТА
КЫЫС
БУХАТЫЫР

ДЕВУШКА-
БОГАТЫРЬ
ДЖЫРЫБЫНА
ДЖЫРЫЛЫАТТА

Элэнхө

я89	68041	АБ
Я-37	Ядринской П. П.	
	Дьырыбына	Дьырылыатта
	кыыс	бухатыыр
		1000 р.

К 110-летию выдающегося олонхосута,
народного певца-импровизатора
П.П.Ядрихинского-Бэдьээлэ
ПОСВЯЩАЕТСЯ

Я89
Я-37

Северо-Восточный федеральный университет им. М.К. Аммосова
Научно-исследовательский институт Олонхо
Институт языков и культуры народов Северо-Востока РФ
Кафедра стилистики якутского языка и русско-якутского перевода

Проектный Издательский
БЭДЬЭЭЛЭ

68041

ДЫРЫБЫНА ДЕВУШКА-
ДЫРЫЛЫАТТА БОГАТЫРЬ
КЫЫС ДЖЫРЫБЫНА
БУХАТЫЫР ДЖЫРЫЛЫАТТА

Олонхо

Запись со слов олонхосута
П.Н.Дмитриев-Туутук

Якутск
2011

Намская ЦБС
РС(Я)

АБ

УДК 398.224(=512.157)+821.512.157-343.4Ядрихинский
ББК 82.3(2Рос=Як)-6+84(2Рос=Як)-5
Я37

Эпшиэттир редактор и.н.д., профессор **В.Н.Иванов**

Рецензент:

Васильева С.П., ф.н.к., СТС уо. НСТ кафедратын сэбиэдиссэйэ,
Данилова А.Н., ф.н.к., ГЧ уо. ААХНПИ м.н.с.

Айымны нууччалы тылбааһа Государство тус смаллаах «Олонхо» программатынан ыгтыллар айар куонкуруска СГУ саха филологиятын уонна культууратын факультетыгар саха тылын истилистикэтин уонна нууччалы-сахалы тылбаас кафедратыгар 2008-2009 үөрэх дылыгар оҥоһуллубута.

Үлэни «Тылбаас түөрүйэтэ уонна практиката» 021714 идэтиини преподавателлэрэ И.В. Собакина уонна Н.С. Сивцева (Атакова) салалтатынан II-V куурус устудьуоннара Борисов Ю., Борисова Ю., Андросова И., Макарова А., Никитина С., Моттуева Т., Филиппова А., Семенова Я., Петрова М., Чохова А., Сивцева С., Григорьева Н., Слепцова М., Сутакова М., Романова И., Жиркова Л., Захарова И., Кондакова С., Осипова Л., Павлова В., Попова П., Скрябина С., Скрыбыкина Ю., Сидорова Е., Боярова Л., Андреева Н., Васильева С., Тутукарова Е., Колесова В., Литвинцева Г., Птицына А., Кулаковская П. толорбуттара.

Уопсай эрдээксийэтэ Т.И. Петрова, И.В. Собакина, Н.С. Сивцева (Атакова).

2009 сыл алтынны 12 күнүгэр кафедра мунньаҕа дьүүллээн, бэчээккэ мэктиэлээбитэ.

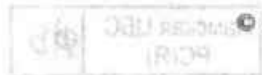
ХИФУ научнай-техническэй сэбиэтэ бигэргэспитэ.

Ядрихинский, Прокопий Прокопьевич.

Я37 Дьырыбына Дьырылыатта кыыс бухатыыр / П.П.Ядрихинский-Бэдьээлэ ; олонхоһут тылыттан П.Н.Дмитриев-Туутук суруйуута ; [сахалыттан нууччалыга тылбаастаатылар: Ю.Борисов у.д.а. ; редкол.: проф. В.Н.Иванов (отв. ред.) у.д.а.] ; М.К.Аммосов аатынан Хотугулуу-Илинги федер. ун-т, Олонхо научнай-чинчийэр ин-та, Рос. федер. Хотугулуу-Илинги норуоттарын тылларын уонна культураларын ин-та, Саха тылын истилистикэтин уонна нууччалы-сахалы тылбаас каф. — Дьокуускай : Сайдам, 2011. — 448 с.

Агентство СІР НБР Саха

УДК 398.224(=512.157)+821.512.157-343.4Ядрихинский
ББК 82.3(2Рос=Як)-6+84(2Рос=Як)-5

© Олонхосут Ядрихинский, П.П.-Бэдьээлэ, 2011
© СВФУ НИИО ИЯиКНСВ РФ, 2011
© Дмитриев П.Н.-Туутук, составление, 2011
© Оформление. Сайдам, 2011

УДК 398.224(=512.157)+821.512.157-343.4Ядрихинский
ББК 82.3(2Рос=Як)-6+84(2Рос=Як)-5
Я37

Ответственный редактор д.и.н., профессор **В.Н.Иванов**

Рецензены:

Васильева С.П., к.ф.н., заведующая кафедрой, СЯЯ и РЯП
Данилова А.Н., к.ф.н., м.н.с., ИГИ и ПНМС СО РАН

Перевод на русский язык выполнен в рамках конкурса творческих проектов по Государственной целевой программе «Олонхо» в 2008-2009 учебном году на кафедре якутской стилистики и перевода факультета якутской филологии и культуры ЯГУ.

В работе приняли участие под руководством преподавателей И.В. Собакиной, Н.С. Сивцевой (Атаковой) 32 студента II-V курсов специализации 021714 «Переводоведение и практика перевода»: Борисов Ю., Борисова Ю., Андросова И., Макарова А., Никитина С., Моттуева Т., Филиппова А., Семенова Я., Петрова М., Чохова А., Сивцева С., Григорьева Н., Слепцова М., Сутакова М., Романова И., Жиркова Л., Захарова И., Кондакова С., Осипова Л., Павлова В., Попова П., Скрябина С., Скрыбыкина Ю., Сидорова Е., Боянова Л., Андреева Н., Васильева С., Тутукарова Е., Колесова В., Литвинцева Г., Птицына А., Кулаковский П.

Общая редакция Т.И. Петровой, И.В. Собакиной, Н.С. Сивцевой (Атаковой).

Рукопись обсуждена на заседании кафедры от 12 октября 2009 г. и рекомендована к публикации.

Утверждена научно-техническим советом СВФУ.

Ядрихинский, Прокопий Прокопьевич.

Я37 Девушка-богатырь Джырыбына Джырылыатта / П.П.Ядрихинский-Бэдьээлэ; запись со слов олонхосута П.Н.Дмитриев-Туутук; [перевод с якутского языка: Ю.Борисов и др.; редкол.: проф. В.Н.Иванов (отв. ред.) и др.]; Северо-Восточный федер. ун-т им.М.К.Аммосова, Научно-исслед. ин-т Олонхо, ин-т языков и культуры народов Северо-Востока Рос. Федер., каф. стилистики якут. языка и русско-якутского перевода. — Якутск : Сайдам, 2011. — 448 с.

Агентство СІР НБР Саха

УДК 398.224(=512.157)+821.512.157-343.4Ядрихинский
ББК 82.3(2Рос=Як)-6+84(2Рос=Як)-5

© Олонхосут Ядрихинский, П.П.-Бэдьээлэ, 2011

© СВФУ НИИО ИЯиКНСВ РФ, 2011

© Дмитриев П.Н.-Туутук, составление, 2011

© Оформление. Сайдам, 2011

О СТИЛЕ ПЕРЕВОДА ЭПОСА ОЛОНХО НА РУССКИЙ ЯЗЫК

Признание якутского героического эпоса олонхо Всемирной организацией ЮНЕСКО в 2005 г. одним из «шедевров устного нематериального культурного наследия человечества» и последовавшее за ним принятие президентской «Целевой программы по сохранению, защите и популяризации эпического наследия коренных народов на 2005—2016 гг.» налагают на научную и творческую интеллигенцию республики новые серьёзные задачи.

Одной из них является ознакомление иноязычных читателей с текстом самого эпоса. Осуществление полноценного перевода текста олонхо на другие языки — долгосрочная ответственная задача, направленная на:

- 1) подтверждение **высокого статуса** якутского олонхо, чтобы в ряду всемирно известных эпических произведений разных народов оно прочно заняло достойное место;
- 2) выход текста олонхо **на мировую арену**, не разменивая выраженных в нём общечеловеческих ценностей и не деформируя специфических художественных достоинств.

Дореволюционные публикации отрывков из олонхо на русском языке были не собственно переводы с письменных текстов, это были переложения олонхо на русском языке, выполненные по заказу исследователей языка саха. Целевая направленная работа над переводом письменных якутских текстов началась в послевоенные годы XX века.

В научной литературе отмечают, что перевод памятников древних культур требует особого подхода. Например, О.А. Смирницкая считает, что «скальдические стихи **орнаментальны и составляют узор**, ... для древнеисландской саги типичен разговорный язык с глагольной инверсией, ... разговорность возведена традицией в канон»; «традиция важна и в переводе, так возник **саговый стиль в переводе**» [Калашникова, с. 459],

Исследователи едины во мнении, что олонхо — поэтическое произведение, в котором представлена вся инструмен-

товка тюркского стихосложения, «первичным его стихообразующим элементом является аллитерация, вторичным — семантико-синтаксический параллелизм». Акад. П.А. Слепцов в своём анализе показывает, что языку олонхо также присуща «формульность», т.е. орнаментальность.

В данное время полностью переведены на русский язык 9 текстов олонхо, среди них есть переводы научные и поэтические, полные и адаптированные, а также один прозаический перевод. Проведённый студентами специализации «Переводоведение и практика перевода» текстологический анализ показывает, что целью переводчиков олонхо является прежде всего передача смыслового содержания произведения.

Теперь в связи с повышением статуса олонхо **принципы перевода** требуют уточнения, а именно:

1) достоверная передача в полном объёме без пропусков и компенсаций смыслового содержания произведения;

2) адекватный перевод оригинального лексико-стилистического материала;

3) сохранение поэтики олонхо, идущей от традиций тюркского стихосложения, чтобы «оригинальная форма присутствовала в сознании читателя» [Чайковский, 38]. Это — количество и структура синтагм, эпических формул, семантико-стилистических и композиционных параллелизмов, традиционных эпитетов, сравнений, гиперболы и т.д.

Иначе говоря, речь идёт о **стиле перевода олонхо**, предусматривающем сохранение отточенного веками изысканного слога сказителей-олонхосутов, который и доставляет читателю неотразимое **эстетическое наслаждение**.

Текст олонхо «Дьырыбына Дьырылыатта» на двух языках позволяет думать, что такой перевод **в принципе** возможен. Действительно непреодолимой трудностью является передача звуковой организации текста, связанной с законами сингармонизма в якутском языке.

В переводе олонхо на русский язык с такой целевой установкой необходимы, в частности, трансформации:

1) инверсия: перенос сказуемого на конец предложения, что передаёт тюркское происхождение жанра; постпозиция определения при имени существительном как один из признаков высокого стиля языка олонхо; разделение однородных определений в русском языке предметным словом по типу характерных для жанра синтаксических параллелизмов;

2) замена: перестройка составного глагольного сказуемого; придаточной части сложноподчинённых предложений

с использованием ненормативного порядка слов и знаков препинания; использование нетипичных в русском языке парных слов, деепричастий, замена союза «и» парными словами и т.д.;

3) перестановка строк в соответствии со строем предложения в якутском языке;

4) лексическая анафора, словесный повтор при наличии синонимов как приём сохранения ритма и рифм в русском тексте, реди́ф в конце эпических тирад «оказывается», «говорят» и т.д.

Нет сомнения в том, при целенаправленном кропотливом исследовании арсенал стиля перевода олонхо будет обогащаться, расширяться, повышая качество текстов на других языках. Данное издание будет служить подспорьем для этого.

Для облегчения восприятия многострочных стихотворных текстов олонхо в древнем «накопительном стиле с количественным нагнетанием различного рода определений, эпитетов, цепи сравнений, примыкающих однородных конструкций» (Слепцов) в данном издании микротемы, как правило, **разделены просветом**, однотипные синтагмы — **оформлены в абзацы**.

Т.И. Петрова

Калашникова Е. По-русски с любовью: Беседы с переводчиками. — М.: Новое литературное обозрение, 2008. — 605 с.

Чайковский Р.Р. Реальности поэтического перевода. — Магадан, 1997, 197 с.

ОЛОНХОСУТ П.П. ЯДРИХИНСКИЙ-БЭДЬЭЭЛЭ

Заслуженный работник культуры Якутской АССР, член Союза писателей СССР, талантливый народный певец, известный сказитель Прокопий Прокопьевич Ядрихинский-Бэдьээлэ родился 28 марта 1901 года в Кобьяконском наслеге Намского улуса в бедняцкой семье. Из Намского улуса, как и по всей Якутии, издавна выходили большие олонхосуты. Кстати, одним из них был Николай Прядезников, чьи записи были напечатаны ещё в 1895 году в известном труде Э.К. Пекарского «Образцы народной литературы якутов».

Славное имя олонхосутов-саха никогда не ограничивалось пределами своего аласа. Так, широкую известность в народе получили имена И.Н. Винокурова-Табаахырова, С.А. Зверева-Кыыл Уола, Т.В. Захарова-Чээбий, Н.А. Абрамова-Кынат, И.И. Бурнашёва-Тонг Суорун, Н.И. Степанова-Ноорой. Среди них был и П.П. Ядрихинский-Бэдьээлэ.

Родной Кобьяконский наслег П.Ядрихинского в Намском районе (в то время — улуса) отличался своими плодородными землями, хорошими урожаями хлебов, потому в поисках сенокосных угодий в засушливые годы сюда обычно наведывались соседи из дальних заречных улусов. Среди них попадались и люди талантливые, большие мастера устного творчества, заядлые олонхосуты, сказочники, певцы.

Так, по воспоминаниям Прокопия, в те годы мальчика лет десяти, в гостях у них несколько дней был сам А.Е. Кулаковский-Ёксёкюлях, осматривая места для сенокоса. Мальчик запомнил «человека со светлым лицом и идущими поперёк густыми усами, они делали его внешность ещё более внушительной. Он вёл по вечерам долгие разговоры со стариками, хотя сейчас трудно сказать, о чём они говорили».

Жизнь в те времена нельзя считать лёгкой, однако семья Ядрихинских была дружная, радушная. Поблизости от зимника и летника жили старики, любители рассказывать про старину, слушать олонхо. Собираясь после трудового дня в маленькой избушке, за чашкой чая с молоком они отводили

душу в общении друг с другом, слушали курьёзные рассказы, исполняли песни. Бывало, слушали и олонхо. Всё это было мальчику очень интересно.

Отец Прокопия считался крепким, работающим мужиком. Летом на традиционных «күүлэй» (ежегодных сборищах-соревнованиях сенокосчиков в округе) не находил себе равных по скорости и качеству работы. На таких непосильных трудах подорвал своё здоровье, стал слепнуть и вскоре ушёл из жизни, будучи не совсем старым человеком.

После смерти отца ещё подростком Прокопий-сын с матерью оказались в подручниках у его дальнего родственника Потапова Петра, по прозвищу Хараарбах. Этот Пётр Хараарбах ценил образную речь саха, интересовался разными рассказами. Он собирал у себя соседей-певцов, знакомых олонхосутов, иногда приглашал ночевать талантливых проезжих, чтобы слушать их исполнение. Такие вечера доставляли молодому парню особую радость. Так, по словам самого Прокопия, не выходя из дома, не отъезжая от аласа, он запомнил олонхо «Могучий Баай-Тойон».

Запомнилось ещё ему, как житель родного Кобьякона по фамилии Игнатъев переиначивал сюжет олонхо, чтобы рассмешить слушателей. Позже он с восторгом слушал у старого, опытного олонхосута Лёгёйского наслёга Борогонского улуса Егора Делюнника олонхо «Весёлый богатырь Кюн Дёсёлдют» и увлёкся его высоким мастерством. Признание среди земляков получило то, как он точь-в-точь исполняет скороговорку-чабырбах известного мастера Дюляй Бёкэннир, позже этот текст был записан со слов П.Ядрихинского.

Из услышанных им исполнений больше других ему нравилось олонхо с большой энергетикой и богатым языком сказителя из Таттинского улуса Николая Малгинова (Көтүөхэ уола) «С жёлто-белого неба наяву спущенным, словами говорящим с молочно-белым конём девушка-богатырь Джырыбына Джырылыатта». Прокопий вспоминает, как Малгинов, высокий, статный, с бледным лицом, умело воспроизводил голоса не только мужчин и женщин, но и коня, духов-иччи, восторгался красотой его голоса, разнообразием мелодий.

Так, с детства слушая разных исполнителей, перенимая манеры маститых олонхосутов, Прокопий Ядрихинский складывался как олонхосут. Постепенно обогащался язык, укреплялся голос, расширялись возможности. В первые годы советской власти, в разгар земпредела Прокопий

Прокопьевич находится в зените своей славы как сказитель. Его стали звать «олонхосут Бэдьээлэ», чем он бывал весьма доволен.

В 1937 году олонхо П.П. Ядрихинского «Кюн Дёсёлдют» в пяти действиях было поставлено на сцене в костюмах и получило признание вначале в своём наслеге, затем — в районе и республике. Постановка была отмечена грамотой и денежной премией республиканской олимпиады.

На юбилейные торжества в честь 15-летия автономии в Намский район выезжали писатели П.А. Ойунский и В.М. Новиков-Кюннюк Урастыров. Там они собрали около десяти олонхосутов и два дня слушали их исполнение. На этой встрече П.Ойунский здоровался с каждым из певцов за руку, долго с ними беседовал: «Вы, олонхосуты, люди очень талантливые, богатые образным языком народа. Поэтому не ограничивайтесь лишь исполнением олонхо, попробуйте создавать современные песни о счастливой жизни сегодня, о нашем развитии», — вспоминал П.Ядрихинский.

Одним из важных событий в своей жизни П.П. Ядрихинский считал состоявшийся в 1939 году первый съезд якутских советских писателей, где наряду с другими народными певцами его приняли в члены Союза писателей СССР. После этого он создал много произведений на тематику сегодняшней жизни, некоторые из них были напечатаны в прекрасных сборниках песен в 1964 и 1972 гг. В год 70-летия Прокопию Прокопьевичу Ядрихинскому-Бэдьээлэ было присвоено почётное звание «Заслуженный деятель культуры Саха АССР».

Олонхо «Девушка-богатырь Джырыбына Джырылыатта» было записано со слов автора в 1970 году с максимальным сохранением всех особенностей языка и произношения сказителя. Значения неясных мест, незнакомых слов были уточнены у самого автора и объяснены в Примечаниях.

По окончании записи П.П. Ядрихинский сказал: «Все слова благодарности за пропаганду и развитие художественного слова саха, за публикацию моего олонхо, которое я перенял у лучших сказителей, за напутствие сборников моих первых стихов и песен адресую народному писателю Якутии Семену Данилову».

П.П. Ядрихинский ушёл из жизни в 1979 году.

П.Н. Дмитриев-Туутук,
научный сотрудник ИГиИПМНС СО РАН

**ДЫРЫБЫНА ДЫРЫЛЫАТТА
КЫЫС БУХАТЫЫР**

- 1 Былыргы дьыллар
 Быралыйбыт быһылааннаах мындааларыгар,
 Урукку хонуктар
 Уларыйбыт охсуһуулаах уорбаларыгар,
 Эргэтээби дьыллар
 Илбистээх-нирээннээх энгэрдэригэр
 Үс саха үөскүү илигинэ,
 Бизэс саха бииһии илигинэ
 10 Субу аарыгыран-айгыстан турар
 Абыс иилээх-сабалаах,
 Атааннаах-мөҥүөннээх,
 Айгыр-силик бэйэлээх
 Аан ийэ дойду
 Ананан айыллыбыта эбитэ үһү.

- Сир ийэ барахсан
 Симэхтээх сир иһит
 Сиксигин саба эрдэбиттэн,
 Сириэдийэн ситэн,
 Тэлгэнэн тэрээдийэн,
 20 Томтойо туоллан үөскүүрүгэр —
 Тулхалыйа диэн
 Сосуруу өттүнэн
 Туналбаннаах добун хайа тулааһыннанан,
 Айгырыа диэн
 Арбаа сабатынан
 Аңааттыбат Аңаат муора дьайыннанан,
 Холборуйуо диэн
 Хотугу улабатынан
 Будулбаннаах муус муора модьоболонон,
 30 Иэвэнниэ диэн
 Илин өттүнэн
 Имэнгээх итии байбал энгэрдэнэн,
 Хара байбал хаймылланан,
 Күөх муора тулаланан
 Күр муус түгэхтэнэн,
 Сымара таас сыттыктанан,
 Хайыр таас хаппахтанан

**ДЕВУШКА-БОГАТЫРЬ
ДЖЫРЫБЫНА ДЖЫРЫЛЫАТТА**

- 1 Далеко за вершинами
 Древних лет тревожных,
 Давно за хребтами
 Стародавних дней бранных,
 За далями дальними
 Минувших времён беспокойных,
 Когда три саха ещё не появились,
 Пять саха ещё не расселились,
 Эта важная-прославленная,
 10 Восьмикраинья, восьмигранная,
 Со спорами-раздорами,
 Красивая-нарядная,
 Изначальная мать-земля
 Назначена-сотворена была, говорят.

- Когда мать-земля
 Была размером как дно
 Сосуда-*сир* *иһит** разукрашенного,
 Когда ей расти-расцветать,
 Разрастаться-расширяться,
 20 Подниматься-располняться время настанет,
 Думая, что качаться начнёт,
 С южной стороны
 Гладкой горой высокой обложили;
 Боясь, что шататься начнёт,
 С западной стороны
 Из моря Араат невозмутимого края сделали;
 Гадаю, что сдвинется,
 С северной стороны
 Из океана ледового порог соорудили;
 30 Полагая, что накренится,
 С восточной стороны
 Пылкий океан тёплый расположили.
 Так, океаном чёрным окаймлённая,
 Морем синим окружённая,
 Со дном изо льда толстого,
 С подушкой из камней-валунов,
 Под одеялом из камней мелких,

40 Өн буор үрүтгэнэн,
Дуй буор кырыстанан,
Сирэм от мэччирэнтэнэн,
Синньэ дьэрэкээн бэйэкэлээх
Сибэкки бичик-оһуорданан,
Үгүс элбэх дьүһүлгэннээх
Кэмэ суох киһи-сүөһү,
Халын ахсааннаах хамсыыр харамай
Иили чэчир симэхтэнэн,
Айыллан-үөскээн турдаба.

50 Субу абыс хаттыгастаах
Арабас манан халлаан
Аан бастаан айыллытыгар
Тарабай таба
Кулгаабын чэчээтин саба эрдэбиттэн
Тарбанан тараадыан,
Кинтэйэн-киэбирэн
Томтоһуя туоллан үөскүүрүгэр
Тулааһына тулланһыа диэн,
Товус өргөстөөх
Толомон манан күнүнэн
60 Толору көнтөстөнөн,
Сизэкэнийэ диэн
Сэттэ тиһиктээх
Дьэллик манан ыйһынан
Ситэрэн тэһиннэнэн,
Холборуйуо диэн

70 Холбоонуннаах үргэл кулукуланан,
Хойуу сулус хоойдонон,
Дьэллэнэ сулус энгэрдэнэн,
Үгүс сулус үрүтгэнэн,
Арабас сулус аллыннанан,
Уоттаах чолбон ойобостонон,
Уулаах былгыт дугуйданан,
Хаардаах былгыт халбаһаланан,
Уулаах былгыт уллунгахтанан,
Сааллар чабылбан дапсырданан,
Сүллэр этинг олбохтонон,

40 Почвой плодородной покрытая,
Дёрном красным позолоченная,
С пастбищами из трав зелёных,
С узорами причудливыми
Из цветов прекрасных,
Бесконечно многоцветная,
Животными и людьми
Безмерно много заселённая,
Берёзками-чэчир окружённая
Создана-сотворена стоит.

50 Когда это восьмьярусное
Жёлто-белое небо
Ещё только создавалось,
Уха оленя лысого
С обрезок-чэчээ было,
Бесконечно расстилаясь,
Безмерно возгордясь,
Расширяться оно начнёт,
Небосвод пошатнётся опасаясь,
К девятилучистому
Отменному солнцу белому
60 Поводьями подвязали;
Когда тревожиться будет,
С семью поводьями
Бледной луной бродячей
Крепко связали.

70 Страшась, что сдвинется,
С плеядой звёзд-юргэл вокруг
С кучей звёзд слева,
Со звездой венера-делленгэ справа,
С множеством звёзд сверху,
С жёлтой звездой-юпитер снизу,
С полярной звездой-чолбон сбоку,
С ложем из облака дождевого,
С порогом из облака снежного,
С покровом из облака тёмного,
С крыльями из молнии бьющей,
С подстилкой из трома мощного,

Итии былгыт эинэнэн,
Дьайба былгыт дьайыннанан,
Самаан сайын садырыннанан,
Өнгүрүк куйаас өрөбөлөнөн,
80 Ойон тахсар
Уоттаах күннээх,
Ойоволоон сүүрэр
Тэбизэн ыйданан,
Арабас манан халлаан
Айыллан үөскээн турдаба.

— Субу атааннаах-мөнгүннээх

Айгырастаах-силиктээх
Аан ийэ дойду
90 Саргылаах таһаатыгар,
Дьоллоох туонатыгар,
Алгыстаах ньууругар
Хайдах быһыылаах сир-дойду
Силигилээн үөскээбитэ эбитэй? — диэн
Уоннаах харчы саба

Уу харах ылыгынан
Одуулаан көрөн турдахха —
Субу орто туруу дойду

Дьогдойор саалыгар,
100 Үрдүк арбаһыгар,
Киэн таһаатыгар,
Кэйбэлдьийбэт киинигэр,
Хабыллар хаба ортотугар,
Улабыта биллибэт,
Унуоргута көстүбэт
Унаар-мунаар урсуннаах,
Ортотуттан күн тахсар
Туналбаннаах толуу манан толоон
Туолаһыа үөскээн
110 Турар эбит доботтоор!

Ол толуу бараан толоон
Томторволоох ньууругар,
Килбиэннээх киинигэр
Кыппаайка манан кырдалын
Кырыыланар дьирбиитигэр

С пеленой из облака горячего,
С боками из облака прозрачного,
С влагой из лета благодатного,
С брюхом из жары палящей,
80 По утрам восходящим
С солнцем лучистым,
По ночам бегущей
С луною рядом,
Небо жёлто-белое
Создано-сотворено стоит.

— На этом свете со спорами-раздорами,

На земле нарядной-разубранной,
На просторах её славных,
На равнинах счастливых,
90 На поверхности благословенной
Какая страна такая
Была сотворена-расцвела,
Если поинтересоваться —
С монету в десять копеек
Очами округлыми присмотреться,
Увидим-узрим —

Этого мира срединного
На загравке возвышающемся,
100 На холке его высокой,
На лоне обширном,
В центре непоколебимом
В середине самой
Поле величественное находится;
Где конец его — не известно,
Где край его — не видно,
В середине поля безбрежного,
Где солнце встаёт,
Эта долина светозарная
Стоит, оказывается, друзья!

110 Того поля внушительного
На поверхности округлой,
В центре блистательном,
Белой гряды продолговатой
На черте гранёной,

Намская ЦБС
РС(Я) ФАБ

Аан ийэ дойдү барахсан
 Аар баазаа* буолан анньыллыбыт
 Абыс салаалаах
 Аал Кудук мас*
 Аан ийэ дойдүм
 120 Араас далбатыгар
 Айыллан-үөскээн турар эбит.

Ол маһы буолабына
 Оччотообу дьон үтүөлэрэ
 Үс күннүктээх сиртэн
 Өгөрү-батыры
 Өрө-һары көрөн
 Уун-утары сүүрдэн кэлэннэр
 Тохтуу түһэн,
 Тула баттаан,
 130 Толуу бараан дьүһүнүн
 Күн диэки өттүттэн
 Күйө көтөн
 Көрөн турдахтарына,

Дьэ, сэгэрдэр,
 Силиһэ-мутуга силигилээбит,
 Лабаата-салаата таһымнаабыт,
 Түнкэтэх өттүнэн
 Арыы ньалабай дьабалаах,
 Үс хос үрүмэтигэр
 140 Үрүн ньүөрсүн хатырыктаах.
 Үгүс кини
 Үлүмнэхэ түһэн быластаатабына
 Төгүрүмтэтин бадахтаабат
 Лөкөй-бараан үскэллээх
 Үтүө мас барахсан
 Өнөрсүйэ үүнэн турар эбит.

Кини барахсан
 Сигэр дьоруо кулун
 Сийин оруутунан
 150 Нэлбигийдии охсуллар
 Нэлиэр көмүс

На жёлтом пупке матери-земли
 Поставленное столбом *Аар багаа**
 Древо восьмиствольное
*Аал Кудук мас**—
 120 Срединного мира сего
 На средоточии золотистом
 Сотворено-создано, оказывается!

То дерево
 Люди знатные тех времён,
 С расстояния езды трёхдневной
 Взглядом пронзительным
 Вверх-вниз разглядывая,
 Прямо к нему подъезжали,
 Останавливаясь,
 Вокруг ходили,
 130 Вид его внушительный
 С солнечной стороны
 Обходя-загораживая,
 Рассматривали.

Вот, друзья,
 Корни-сучья его буйно разрослись,
 Ветви-побеги листвою покрылись,
 С левой стороны
 С трещиной смолянистой,
 140 Тремя слоями пенящейся
 Корой белой покрыто.
 Даже много людей,
 Дружно за руки взявшись,
 Его обхватить не могут —
 Дерево величины могучей,
 Важное, добротное
 Растёт-цветёт, оказывается.

Этого дерева славного
 Жеребцу-иноходцу кауруму
 Холку самую достигаю,
 150 Волною широкой
 Золотистая

- Сэбирдэвэ сирэлийбит,
Араҕас дьоруо кулун
Саннын байаатынан
Саннылыччы тардыллар
Чаппа көмүс
Лабыкчата далайдайдабыт.
Буулуур дьоруо кулун
Моонньун оруутунан
160 Ньубалдыччы охсуллар
Солко нуолур мутукчата
Мунутуу нусхайбыт.
Силлээх-моонньохтоох
Чороон иһиттэри
Олорчу тутугалаабыт курдук
Лохуор көмүс
Толуу туораба торолуйбут.
Ол нэлиэр көмүс
Сэбирдэбин кыгытыттан
170 Арылыас кус сымыгын саба
Араҕас быһан
Аллараа диэки
Чаллырваччы таммалаан,
Лохуор көмүс
Толуу туораабын төбөтүтэн
Көвөн кус сымыгын саба
Үрүн сөлөгөй*
Чөллүргэчи таммалаан,
Бу мас барахсан
180 Тула өртө тула
Сүөгэй арыта
Чөнгөрө чүөмпэлэрдээх,
Хайах арыта
Харанга далайдардаах эбит.
Ураҕас тийибэт
Уйгу-быһан олохсуйбут,
Талах тийибэт
Араҕас быһан
190 Алла-балла барбарбыт
Бааравай мас барахсан
Байбайа үүнэн турар эбит.

- Листва распустилась.
Коню-жеребцу рыжему
Лопатки закрывая,
Полосою длинной
Щепой свисая,
Ягель мотается.
Коню-иноходцу чалому
160 Самую шею достигая,
Мерно ниспадая,
Мягкая хвоя шелковистая
Во всей красе колыхнется.
Как гривой конской
Украшенные кубки-чорооны,
Рядами поставленные,
Шишки его золотые
Отборные дозрели.
С краёв листьев,
170 Пышных, золотых
С яйцо утки-гоголь
Жёлтое изобилие
Потоком непрерывным
Вниз капает,
С головок шишек,
Крупных, спелых
С яйцо утки-кряква
Белое изобилие
Струёй звучной
Без устали льётся.
180 Вокруг дерева этого
Из сливок молочных
Омуты глубокие,
Из масла сливочного-хайах,
Водоёмы бездонные.
Такое белое изобилие появилось,
Что шестом не достать,
Жёлтое изобилие разлилось,
Что тальником не достать,
190 Вот такое раскидистое,
То дерево богатое
Растёт, оказывается.

- Кини уйгу-быянгар
Унун кэниитигэр
Кинкиниир киэн халлаан
Кыптыый кириэс кынаттаах,
Кыылларын кыры араастаах
Бийин уустара
Барьта мустаннар
200 Аһаан-аараан,
Өрөөн-өнгүргээн,
Тохтоон-чуобуһан,
Ыллаан лаабыаттаан
Аһар мастара эбит.
- Уйгулаах курбуу дьабыл
Орто дойдуга үөскээбит
Сүүрэр атахтаах
Сүр элбэх биистэрэ
210 Барьта мустаннар,
Тохтоон чэччийэр,
Улуйан тиэйэн,
Аһаан-аараан
Аһар мастара эбит.
- Ынах айыыга* ыныраммыт,
Сылгы дьөһөгөйө* инэрсийбит,
Айыһыт хотун* айхаллаабыт,
Иэйэхсит хотун* эбэрдэлээбит,
Кэскиллээх кэрэмэс мастара
Кэйбэйэ үүнэн турар эбит.
- 220 — Бээрэ, добоор,
Манньк улуу мас
Үөһээ үрүт салаата
Ханна тийэн далабалаан,
Тохтоон-чугуйан турара эбитэй? — диэн
Өндүл манган халлаан диэки
Күннүктээн үлүгэр
Өрү-һары көрөн,
Өрө хантайан турдахха —

- На его раздолье изобильное,
На это угощенье неиссякаемое
С неба гулко звящего
Бесчисленные летающие
С крыльями крестовидными,
На ножницы похожими,
Здесь собираются,
200 Вдоволь угощаются,
На дни и ночи остаются,
Поют-заливаются,
Около дерева этого
Все отдыхают, оказывается.
- Рождённые в мире срединном
С поперечными пятнами,
Обильном и необъятном,
Множество бегающих,
210 Вновь и вновь прибегая,
Все вместе собираясь,
Рыча-ворча, катаясь,
Едят-кормятся, возле него
Благоденствуют, оказывается.
- Айыы* скота рогатого замычала,
Дёсөгөй* скота конного заржала,
Хотун Айыысыт* восхваляла,
Хотун Иэйэхсит* заклinalа,
Такое дерево благословенное
Здесь растёт-расцветает, оказывается.
- 220 — Постой-ка, друг,
У такого дерева великого
Ветка самая верхняя,
Докуда дотянувшись,
Отступила-остановилась? — подумав,
Днями целыми стоять,
Глаз не отрывать,
Взглядом пронзительным
Снизу вверх разглядывать —

- 230 Үөһээ баһаахтаах
 Үрдүк үрүт салаата
 Үс хаттыгастаах
 Өндүл манган халлаан диэки
 Өрөкүйэ үүнэн тахсан иһэн,
 Кини диэтэх мас
 Өй булунан
 Аан бастаангы санаата,
 Маннык буолбут эбит:
- Бу үгүс кини
 Үнсэр суута буолбут,
 240 Элбэх кини сүгүрүйэр
 Тойоно буолбут
 Ыраас халлаан ыырдаах,
 Чэлгиэн халлаан тэлгэһэлээх,
 Дьолуо халлаан толоонноох,
 Арабас халлаан алаастаах
 Ат бугул саба
 Арабас наадал түптэлээх,
 Манган чүмэчи уота банаардаах,
 Үс бодуол тыыннаах,
 250 Үүт таас үктэллээх,
 Өрүүлээх бэргэһэлээх,
 Кириэстээх торуоскалаах
 Үрүн Аар Тойон оҕонньор,
 Үрүн Арылы Хотун эмээхсин
 Тобус тулук баһын
 Туура баттаан бырахпыт иһин
 Тохтоппот дьулусханнаах
 Дьоллоох дьулуо манган тусаһаларын
 Хабыллар хаба ортотунан
 260 Өтөрү үүнэн тахсаммын
 Үс үтүөкэн үөстээх
 Үрүн көмүс сэргэ буолан
 Өрө анньылламмын,
 Кинилэр бэйэлээхтэргэ

- 230 Ветка самая верхняя
 Со столбом жертвенным на конце
 К трёхъярусному небу белому
 Вздымаясь, бурно потянулась,
 Произрастала, оказывается.
 Когда опомнилось,
 За разум спохватилось —
 Мысль его первая
 Такая была, оказывается:
- Множеству народа
 Для жалоб судья,
 240 Многим людям
 Для моления господин,
 С тропой как небо чистое,
 Со двором как небо свежее,
 С долиной как небо гладкое,
 С алаасом* как небо медное,
 С большую копну-ат бугул
 С дымокуром сизым,
 Свечки белой с фонарём-огоньком,
 С тремя духами грозными,
 250 Со ступеньками молочно-каменными,
 Шапку с орлом имеющего,
 Трость с крестом держащего
 Юрюнг Аар Тойон старика,
 Юрюнг Арылы Хотун старухи
 Счастливого надворья огромного,
 Что кинув девяти пуночек
 Головы отрубленные,
 Не остановить стремления,
 Из середины самой
 260 Насквозь прорастая,
 С тремя ветвям добротными,
 Я, коновязью серебряной,
 Наверх направленной став,
 Ими, такими важными,

Үйэ-саас тухары
Кэрэхсэтиэм дуо, оҕолоор! — диэн
Үүнэн өрөкүйэн иһэн
Өй булан чугуйбут,
Санаа булан санныйбыг эбит.

270 Маннык улуу дьон
Уйгу тунахтарыгар
Улайданан улааппыт
Ханнык диэбит
Кулан дьэллик уолаттар
Күн аайы туран
Кундул хангылы ажалан
Танытын тардыраппытынан
Баайан мөбүһүннэрдэхэринэ,

280 Ону тулуйбакка
Өрүү көмүс хатырыгым
Үөтэлээбэккэ үлтүрүйэн,
Үөһээ өттүбүттэн
Күр эмэх буолан,
Орто туруу дьабыл дойдубар
Охтон түһэр күннээх буоллахпына
Оһоллоох-боһоллоох,
Сэттээх-кэнтиктээх буолуо! — диэн

290 Кинкиниир киэн халлаан
Очур былыгыттан
Тизэрэ ханарыйан,
Кыталык кынатан курдук
Таннары намыһыйан үүммүт эбит.

Ол ийэхситтээх илбиргэстээх
Нэлэй манан халлаан
Илин энгийэтигэр
Кыһынны күн тахсытын туһунан
Кэйбэйэ үүнэн түһэн
Сылгы сүөһү айыыга буолбут,
Омуннаах-урдаах

200 Кулан Дьөһөгөй айыы
Буурай кырса дьуолкалардаах,
Хара саһыл хайгыалардаах,

Навечно буду ли
Почитаемо, ребята! — сказав,
Бурно поднимаясь,
Опомнилось-остановилось,
Загрустило-задумалось, оказывается.

270 Таких людей великих
В изобилии вечном
Вольготно выросшие,
Юноши-непоседы задорные,
Каждый день, просыпаясь,
Пригнав коней необъезженных,
У кого ноздри раздуваются,
Кто ногами брыкается,
Ко мне привязывать станут.

280 Не выдержав этого, моя
Серебристая кора плетёная
Незаметно будет рассыпаться,
И в этом мире срединном
С поперечными пятнами
Настанет день, когда я,
Трухлявым став, упаду,
Несчастье придёт,
Возмездие наступит! — сказав,

290 Гулкога неба широкого
От облака-бугорка прогибаясь,
Как крылья стерха
Вниз направляясь,
Прорастало, оказывается.

Богиней *Иэйэхсум* благословенного
Белого неба широкого
На кромке восточной
Где солнце зимнее восходит,
Щедро раскинувшись,
Скота конного хозяин,
С пылким нравом грозным
300 Кулан *Дёсөгөй айыы*,
Из песка серого насечками,
Из лисы-чернобурки зарубками,

- Кэрэмэс саһыл эркээйлэрдээх,
 Кэрэ кытыт сылгы
 Кэрдиис хабарбатын
 Кэккэлэччи туппут курдук
 Килэмэн көмүс
 Аартыгын алын төрдүгэр,
 Субу орто туруу дойдуга
 310 Дьоллоох уол овожо,
 Саргылаах кыыс оҕоҕо
 Бүтэй чопчу туйахтаах,
 Үрүн ньүөрсүн түүлээх,
 Куньулу манган кулгаахтаах,
 Арылы дьэрэлкэй харахтаах,
 Сыспай сыһыйы сизллээх
 Сылгы сүөһүнү
 Айан-кэрдэн биэрэр
 Аартык айыгыта буолан
 320 Ыһыах эбир хамыйабын
 Таннары туппут курдук
 Мэнгэлтэйдээх тумустаах,
 Ураанныктаах хоноруулаах,
 Улаан ньуурдаах,
 Орохтоох систээх,
 Хангалас быччыннаах
 Хатат эмэгэттээх
 Сурулуур сур дьабыл
 Соновос атыыр сылгы буолан
 330 Орто дойдутун диэки
 Төттөрү хайыһан туран,
 Киһиэ-сарсыарда дьыбарга
 Кистээн дьырылата,
 Инэрсийэн ньириһитэ турар эбит.
 Ол дорвоонноох сангата
 Ол-бу үрэх бастарынан
 Ой дуораана буолан
 Дуоранһыа-дьиэриһийэн барбыт,
 340 Субуруйа сүүрэр
 Сундулуйар сур бөрө
 Чогдуурун түүттүн

- Из лисы-сиводушки с вехами,
 Каурой кобылы первожерёбой
 Гортани хрящевой,
 Будто рядами расположенной,
 Тропку серебряную
 С самого начала прохода
 В срединном мире проложив,
 310 Парню счастливому,
 Девушке удачливой,
 С круглокопытными,
 С нежной шерстью светлой,
 С ушами длинными,
 С раскрытыми глазами ясными,
 С длинной гривой густой
 Скот конный
 Творящий-дарующий,
 Хозяином дорог ставший,
 320 Как перевернутый, веснушчатый
 Черпак-хамыйах на *ысыахе*,
 С губами мягкими,
 С белым в переносице пятном,
 Масти буланой
 С тёмной вдоль хребта полоской,
 С мышцами массивными,
 С огнивом — духом-покровителем,
 С пятнами чёрными на лопатках
 330 Жеребцом став молодым,
 В сторону земли срединной
 Оглядываясь,
 В морозцы вечерне-утренние
 Голосом басистым ржёт,
 Стоит-дрожит, оказывается.
 Это ржанье звучное,
 По всем верховьям рек
 Эхом громким отдаваясь,
 Греметь-звенеть начинало.
 340 Словно загровки вздыбленные
 Серого волка бегущего
 Имеющий длинные

- Туруору тушут курдук
 Туруорбах сойуо хара аартыктаах
 Товус хаттыгастаах,
 Соһо чуобур халлаан
 Уу дьулайыгар
 Тобулу суоруйан үөскээбит
 Чугурумтавай сүөһүлээх,
 Киргимтэбэй киһилээх,
 350 Хамсыктаах хамаандалаах,
 Обот-соллон чавардаах
 Уолуйан уһуктар,
 Ордоотоон сангарар
 Уолугун төрдүгэр
 Улахан бугул саа урдаах
 Улуутуйар Улуу Тойон обонньор,
 Моонньугар бургунас ынах
 Муос хабарбатынан
 360 Быһа баттаан ылбыт
 Баһын саа совуолаах
 Уордаах Моголой Хотун эмээхсин
 Инсэ-мэнэгэй уустара
 Обот-соллон улуустарын
 Оройунан көрбүт одьунаастара,
 Орто туруу дьабыл дойдуга
 Үргүөр буолан үргүйээри,
 Аргыар буолан аргыйаары
 Халлаан хайдыбытынан,
 370 Былыт быстыбытынан
 Таннары быгыалаан көрө-көрө,
 Сонобос атыыр сылгы
 Туруу дойдуга дуораһыйар
 Дорвоонноох санатыттан,
 Дьукку-бааччы толлоннор,
 Үөһэ-аллара дьабыннарыйгар*
 Үрэд-сарал өрө көтөн
 Кэбиэриһэн биэрэ тураллар эбит.
 Онон ол күнтэн
 380 Бу күнгэ диэри
 Үөһэ үүрээһинээх-биирээһинээх,

- Узкие проходы тёмные
 Вверх ведущие,
 В самом темени
 Рыжевато-белого
 Неба девятирусного
 Устроившись прочно,
 Со скотом пугливым,
 350 С людьми брезгливыми,
 С командой голодной,
 С челядью прожорливой,
 Что в страхе просыпаются,
 Криком общаются,
 У самого горла имеющего
 Нарост со стог большой
 Улуутуйар Улуу Тойон старика,
 На шею зоб имеющей
 С гортань вырезанную
 Кобылы трехтравной
 360 Грозной Моголой Хотун старухи
 Племя жадное-прожорливое,
 Родичи алчные-ненасытные,
 Через темя глядящие,
 Чтоб землю срединную
 С поперечными пятнами
 Сквозняком продуть,
 Ветром суровым пробрать,
 Там, где небо раскололось,
 370 Где облака разорвались,
 Голову высунув, выглядывали.
 Услышав жеребца молодого
 Ржанье зычное,
 Что по миру раскатывается,
 Вовсе перепугавшись,
 По верхним-нижним мирам-дьябын
 В стороны разные направляясь,
 Назад пятятся, оказывается.
 Так, с того дня
 380 По сей день
 От верхнего мира беспокойного,

Сордоох-содуомнаах
Тобус бийин ууһуттан
Бу туруу дьабыл дойдуга
Үөһээ өтгүттэн
Үргүөр үргүйбэккэ,
Аллараа өтгүттэн
Аргыар аргыйбакка,
Былабай былдыабакка,
Дьизэлигэй дьизэлийбэккэ,
390 Очур охсубакка,
Тэхтир тэппэккэ,
Өлүү үтүрүбэккэ,
Алдырхай ааннаабакка,
Эминэ чуумпутук
Эриэккэс бэйэлээхтик
Айыллан үөскээн олордохторо.

— Бээрэ, довоор,
Манньк баарабай мас
Аллараа таһаата
400 Хайдах быһыылаах
Айыллан үөскэбитэ эбитэй? — диэн
Алын өттүн
Арыя баттаан,
Таннары одуулаан
Көрөн турдахха —
Силиргэхтээх баарабай силиһэ
Сир иһинэн сатала суох
Сириэдийэ үүнэн баран иһэн,

Кини диэтэх мас
410 Кэскиллээх санаата
Аан бастаан саманнык буолбуг.

— Бу аан ийэ дойду
Иччитэ буолан ньыдьирээбит,
Обуруолаах дьылбиктээх,
Бобуускалаах түһэхтээх,
Көнүөр курдук эмнийдээх,
Күрэн манган баттахтаах,
Ары саһыл иэдэстээх,

Бедственно-скандального,
От девяти роду-племени
Пятнистую землю родную
С верхней стороны
Сквозняки не продували,
С нижней стороны
Ветры суровые не пробирали,
Беда не надвигалась,
Горе не постигало,
490 На бугристом не перевернувшись,
На неровном не опрокинувшись,
Со смертью не встречаясь,
С неудачей не сталкиваясь,
На редкость прекрасной
Для жизни тихой-мирной
Сотворены-рождены проживали.

— Постой-ка, друг,
Такого дерева могучего
Стан нижний
400 Каким-таким образом
Создан-сотворён был — сказав,
Нижнюю её часть раскрыв,
Сверху вниз
Стоять-разглядывать —
Корни его могучие
Буйно разрастаясь,
Замысловато переплетаясь,
Сквозь землю выступать стали.

Такого вот дерева
410 О будущем мысли
Таковыми вначале были:

— Этой земли-матери родной
Хозяйкою признанной,
С бёдрами бисерными,
С коленями разукрашенными,
С грудью округлой,
С проседью волосами,
С щеками смуглыми,

- Абынахтаах ытыстаах,
 420 Аан дойдуга иччитэ
 Аан Алахчын хотун
 Оһоһун хангас чанчыгынан
 Таннары үүнэн түһэммин,
 Сүөгэйи ыйырыгар
 Сатанах мастыгы анньылламмын
 Кини бэйэлээххэ
 Үйэ-саас тухары
 Кэрэхсэтэрим дуу, оһолоор! — диэн
 Үүнэн өрөкүйэн иһэн
- 430 Туруйа көгөр кынатын курдук
 Таннары тараадыан
 Сангы түһэн тардыммыт,
 Өйдүү түһэн өрүһүммүт эбит.
- Маннык баараһай эмээхсин
 Балысхан быйангар
 Ханайа уойан
 Халый-илий хаһаламмыт
 Халааннаах санчалаах
 Хотун дьахталлар
- 440 Сүөгэй ыйаары
 Кизһэ-сарсыарда аайы
 Хаамсан ханардаһан кэлэннэр
 Тарбахтарынан тардыһан
 Тайана-сигэнэ түстэхтэринэ,
 Ону тулуйбакка,
 Хаты көмүс
 Хатырыгым хабыланан,
 Аллараа өттүбүттэн
 Ибили сытыйан,
- 450 Эмти эмэхсийэн
 Бу айыгастаах далбардаах
 Айыллыбыт аан ийэ дойдубар
 Таннары сабардаан
 Түһнэстэ сытыйар күммэр
 Кэнчээри кэнэбэс ыччаттарга
 Кэнтилээх мас буолуо! — диэн
 Сир сибиир ийэ хотун
 Үрүт өттүгэр

- С ладонями замасленными
 420 Духа-хозяйки земли
 Аан Алахчын Хотун
 Я, с левой стороны очага
 Прорастая вниз головой
 Столбом-сатанах воткнутом,
 Для ведра со сметаной,
 Ей, такой величавой,
 На долгие века
 Буду ли интересным, ребята? — спросив,
 Вытягиваясь-вырастая,
- 430 Как журавля летящего крылья
 Вниз опускаясь,
 Опомнившись, подтянулось,
 Поняв, спаслось, оказывается.
- Такой почтенной старухи
 От изобилия щедрого
 Жиром оплывшие,
 С животами толстыми,
 С голосами раздольными
 Женщины-хотун,
 440 Чтоб ведро со сметаной повесить
 Каждый день утром-вечером
 Ходить-выгибаться будут,
 За пальцы взявшись,
 Опираются-держаться будут.
 Не выдержав этого,
 Из серебра плетёного
 Кора моя шелушиться станет,
 С нижней части
 Насквозь прогнивши,
 В труху превратившись,
 На распрекрасную, щедрую
 Землю-матушку созидательницу
 Сверху вниз
 Опрокинусь-упаду,
 Для поколения молодого
 Деревом греховным будет! — сказав,
 В верхнюю часть
 Земли сибиря-матушки

- Өтөрү үүнэн
460 Өрүкүйэн тахсан баран,
Иэйэхситтээх-илбиргэстээх
Нэлэй манган халлаан
Илин энгийэтигэр,
Сайынгы сардангалаах күн
Сандаара сырдаан
Сайа көтөн тахсыгтын туһунан
Нусхайа үүнэн тийэн,
Ынах сүөһү айыгыта буолбут
470 Ыллаах буҕа —
Дьохсол тойон,
Наарай хотун
Хараначчы көтөр хайгыалардаах,
Тулдук көтөр дьуолкалардаах,
Нэтээги кыыл эркээйлэрдээх
Кэрэмэс саһыл кэлин тыһын
Кэккэлэччи туһут курдук
Килиэ көмүс аартыгын
Алын төрдүгэр,
Бу алгыстаах аан ийэ дойдуга
480 Саргылаах кыыс оҕобо,
Дьохуннаах уол киһиэхэ
Атырдах тырабас туйахтаах,
Хара симин түүлээх,
Ураа-ланкыр муостаах
Ынах сүөһүнү
Айан-кэрдэн бизэрэр
Аартык айыгыта буолан,
Мооньугар буулаҕалаах,
Кутуругар хоболоох,
490 Күөх эбириэн
Атыр кунан оҕус буолан,
Аан дойдутун диэки
Таннары хайыһан туран,
Киэһэ-сарсыарда дыбарга
Айаатаан ланкыната
Мөбүрөөн ньиринитэ турар эбит.

Ол кунан оҕус

- Насквозь пробившись,
460 Бурно поднявшись,
Богинями украшенного
Широкого неба белого
На склоне восточном,
Где солнце летнее
Лучами сияя-светясь,
На небо восходит,
Где хозяйева скота рогатого,
С пахучей струей-мукусом
470 *Джохсол Тойон,*
Наарай Хотун
Проживают-обитают,
Где тропкой серебристой
Проходит перевал
С насечками как ласточки,
С зарубками как пуночки,
С вехами как летяга,
Словно рядами разложены
Лисы-сиводушки лапки задние.
480 В этом мире благословенном
Девушке счастливой,
Юноше достойному
С копытами развильчатыми,
С чёрной шерстью густой,
С ветвистыми рогами острыми
Скотину домашнюю
Творящий-дарующий,
Прохода хозяином,
Быком молодым став,
Масти пёстрой,
490 С хомутом на шее,
С кистью белой на хвосте,
В сторону земли родной
Оглядываясь, стоит,
В морозцы вечерне-утренние
Рёвом ревёт,
Мычит-гудит, оказывается.

Того бычка молодого

- Дьалџааннаах айаата
Салгын баһыгар
500 Саар куолакал тыаһын курдук
Сатары, ньиринийэ турар эбит.
- Хардан эһэ кыыл
Сабырбабын түүтүн
Таннары сахсийбыт курдук
Танныстыгас хаан ньамабыллай
Хара суорба аартыктаах,
Алдырхайдаах аймырыннаах
Аллараа аат дьабын дойдутугар
Таннары сабардаан үөскээбит
- 510 Хатан өлөр ынахтаах,
Хаары буолар сылгылаах,
Хахсаат буолар ыттаах,
Харалџан өлүү хамаандалаах,
Соххор-содуом норуоттаах
Адаџатын кэппит,
Арбаџаһын бүрүммүт,
Арсыын алаар тиистээх,
Аллараа дойду аџата буолбут
Арсан Дуолай оџонньор,
520 Имириир дойду ийэтэ буолбут
Хара Мэнгириэн эмээхсин
Харса суох хаһытаһар
Халын дьабын хамаандалара,
Ньүкэн хара улуустарын
Түүн сырыылаах,
Түүлээх уллунхтаах
Түрүлүүр түөкүннэрэ —
Бу алгыстаах аан ийэ дойдуга
- 530 Аргыар буолан аргыйаары,
Силлиэ буолан сиргийээри
Хайа хайдыбытынан,
Сыыр быстыбытынан
Өрө үнүөхтээн
Өнөйөн көрө-көрө,
Бу атыыр кунан оџус
Чаџааннаах айааныттан

- Рёв тревожный
В воздухе до верха самого
500 Словно набат царь-колокола
Слышится-раздаётся.
- Как будто заливки
Медведя матёрого
Сверху трясут-потряхивают,
С тёмной дорогой отвесной,
Грязью-кровью покрытой,
В стране страшной-ужасной,
В нижнем мире адском
Развелись-обжились
- 510 С дохнущими от голода коровами,
С гибнущими от норицы лошадьми,
Со слабевшими от холода собаками,
С командой из смертей косоглазых,
С кривым народом скандальным,
Обутый в колодку,
Одетый в доху,
С редкими как аршин зубами
Отцом мира нижнего ставшего
Арсан Дуолай старика,
520 Матерью мира злого ставшей
Хара Мэнгирен старухи
Большая команда кровавая,
Что ор яростный поднимает,
Той страны тёмной
Ночью оживающие,
Воришки-пятки волосатые
Злодеи-мошенники —
Чтоб землю эту благословенную
Сквозняком пробирать,
530 Ветром холодным продувать,
Меж трещинами скал,
Через развалины гор
Вверх протискиваясь,
Выглядывая-вылезая,
Рёва грозного
Того быка молодого

540 Чахчы-бааччы чабыян,
Көрө-билэ курэнэн,
Аллараа нүкэн дьайыннарыгар
Таннары такаалаан
Тарбаһан бизэрэ тураллар эбит.

Онон ол күнтэн
Бу күнгэ диэри
Аллараа абыс бийин уһуттан
Аргыар аргыйбакка,
Үргүөр үргүйбэккэ,
Дьан-дьяһах тарбаммакка,
Тумуу-сөтөл тунуйбакка,
550 Барыы-ынчык иһиллибэккэ,
Эриэккэстэн эриэккэстик
Эминэ чуумпутук
Этиэхтэн эрэ кэрэтик
Эгэлгэлээн олодохпут үһү.

Дьэ маннык,
Үөһээ дьабынҥа үөтүүлээх,
Аллараа дьабынҥа ахтыллылаах,
Суостуганнаах сурахтаах,
Амырыннаах ааттаах
560 Аан ийэ дойдуга аатырбыт
Аал Кудук мас барахсан
Айылан үөскээбит,
Айгырастаан үүммүт
Аллар быйаннаах
Айгырастаах алаас,
Туоллар уйгулаах
Туналбаннаах толоон
Дьоһун-бараа солото,
Албан-дьяһах аата
Ким-хайа эбитэй? — диэтэххэ,

570 Кыраай дойдуттан
Кыйа көтөн кэлбит
Кырийы көмүс кынаттаах,
Кутуу көмүс куорсуннаах,
Тарды көмүс дабыдаллаах,
Эрийи көмүс эрбийэлээх,

540 Не на шутку пугаясь,
Глаза закрывая,
В мир свой нижний
Вниз головой проваливались,
Расходились, оказывается.

С тех давних пор
До дня сегодняшнего
Из восьми родов мира нижнего
Сквозняком не продувало,
Ветром суровым не пробирало,
Ни болезнь не приставала,
Ни хворь не находила,
550 Нытья-стона не слышно,
Счастье да благодать,
Покой да тишина такая,
Что словами не сказать,
На матери-земле настали, говорят.

Ну, так вот,
В небе верхнем залятое,
В мире нижнем упоминаемое,
С молвою ужасной,
С чином страшным,
560 В мире срединном славное
Древо *Аал Кудук мас*,
Где появилось-произошло,
Выросло-произрастало
Если поинтересоваться —
То поле красивое,
Что изобилием наполнено,
Тот *алаас* ненаглядный,
Плодородием наделённый,
Как же называется,
Каким он кажется? — сказать,

570 Края далёкие
Облетевши, прилетела
С крыльями из серебра *кырийы**,
С перьями из серебра *кутуу**,
С предплечьями из серебра *тарды**,
С пушком мелким из серебра *эрийи**.

580 Кыһыллыра атахтаах,
Кырылардаах тумустаах,
Кылдылардаах харахтаах,
Кынтабаркаан унуохтаах,
Кынталдьыйбыт быһыылаах,
Кырымпалы куоластаах,
Кынкынасчай ырыалаах,
Кыталыктыр кыылларым
Кыйа-хайа көтөн
Кытытын булан түспэтэх
Кыйдам манан кырдаллаах.

590 Сөбүруулуур дойдуттан
Суруйа көтөн кэлбит
Торум курдук дьүһүннээх,
Дьогдьовор унуохтаах,
Дьоробор сотолоох,
Уһун моойдоох,
Сундулу тумустаах,
Хоромуонньалыыр куоластаах,
Хонкунасчай сангалаах
Туруйалыыр кыылларым
Тула-хайа көтөн
Тулатын туймуулаабатах
Туналдьаннаах толоонноох.

600 Арбаангылыыр сибииртэн
Айаннаан кэлбит
Ханабаркаан унуохтаах,
Хабырбас сангалаах
Хойуу борууга
Ханардаһан хаамсар
Хаастыгырыга кыылларым
Ханайа-ханайа көтөн
Харт таманын булбатах,
Хонон-өрөөн ааспыт
610 Киллэм ыраас хонуулаах
Сандал манан алаас
Аан дойду далгырата буолбут
Даладыкы эбэ хотун диэн эбит.

580 С ножками окрашенными,
С клювом гранёным,
С глазами с ободками,
Со станом стройным,
С походкой надменной,
Подобно скрипке поющей,
С голосом высоким
Белая птица-стерх,
Долину ту низко облетая,
Конца-края не находя,
Спуститься не могла.

590 Из стран южных
По небу светлому летевшие
С видом горделивым,
Со спиной сутулой,
С голеньями высокими,
С шеей длинной,
С клювом вытянутым,
С голосом скрипучим,
С кликом призывным
Птицы-журавли,
Поле вокруг облетев,
Края не видели —
Такое поле широкое было.

600 С запада-сибири,
Издалека летевшие,
С голосом гогочущим, ропотом ворчливым,
Грудь колесом,
В хвосте густом
Важно выступающие,
Птицы-гусяи,
Облетев-оглядев,
Конца-края не найдя,
На ровной поляне чистой
610 Дни-ночи проводили.
Этот белый алаас сверкающий
Мира срединного называется
Хотун Даладыкы, оказывается.

Маных албаннаах дойду
Хайдах быһыылаах
Силигилии турар
Сиинньэ дьэрэкээн оттоох-мастаах
Сир эбитий диэн
Иэйиэхситтээх илбиргэстээх
620 Нэлэй манган сыһыыларын
Илиниктиир энэринэн
Эргийэ баттаагахха —

Эттээх ат кутуругун
Элли быһа баттаабыт курдук
Эргэнэ хара тыалара
Элээниии үүнэн кииртэлээбит.
Эмээхсин дьахтар
Бэскилээх аһын

630 Бэтэрээ диэки
Силэйэ тарпытын курдук
Нэлиэр көмүс ото-маһа
Намылһаа сириэдийбит.
Күнү быһа
Күндү көлүөс чыычаахтар
Дьырибинии ылласпыт
Дьикти-кэрэ дойдулара буолла.

Дьоһуннаах толооннорун
Собуруулуур өтүнэн
Тоус ураанньыктаах
640 Улуу тумулаттарын
Үрүт өттүлэринэн
Сэтгэлээх сонобос сылгы
Сунньулу үһүн кутуругун
Догдохчу быспыт курдук
Дуобат хара тыалара
Тула үүнэн түһүтэлээбит.
Оҕонньор киһи
Дьорбуонка бэргэһэтинэн
Нуоҕалдьыччы охсуллар
650 Солко нуолур мутукчата
Мунутуу нусхайбыт.
Киэһэ-сарсыарда аайы

Какая же она,
Земля прославленная,
Какими же растениями,
Зеленью цветистой покрыта,
Если поинтересоваться —
Благословенную богиней *Иэйиэхсит*
620 На обширную поляну белую
С восточной стороны
Повернуться-посмотреть —
Словно сытых лошадей в теле

Хвосты подстриженные,
Тёмные леса обнажённые
Рядами ровными растут.
Словно старуха-эмээхсин
Волосы свои
На лбу прядями
630 Распустила-расчесала,
Растения золотисто-зелёные
Раскинулись-расцвели.
Днями целыми
Птички певчие
Там пели-щебетали,
Таким мир прекрасным стал.

Полей достойных той земли
С южной стороны,
С девятью пятнами белыми
640 Над мысами отменными,
Сверху нависая,
Словно семитравых жеребцов
Хвосты длинные
Коротко подрезанные,
Леса в тёмном бору
Вокруг поднялись-окружили.
Человека старого
Шапки-ермолки
650 По самую макушку свисая,
Хвоя золотисто-зелёная
Расцвела-распустилась.
Там по утрам-вечерам

Тулдук, чооруос көтөрдөр
 Чуубугуруу ылласпыт,
 Туйаара-дайаара көппүт
 Толуу дьонун дойду буолла.

Саргылаах даладыйар алаастарын

- Арбаа сабатынан
 Анаарыччы баттаан
 660 Адыылаан көрдөхкө —
 Адыстаах атыыр сылгы
 Ардайдаах сизелин
 Адаарыччы охсубут курдук
 Ары линкир тыалара
 Арыллаһан үүнэн кииртэлээбит,
 Хотун дыахтар
 Хампа дыбакатынан*
 Саннылыччы тардыллар
 670 Чампа көмүс лабыкчата
 Тэнийэн даладайдабыт.

Киэһээни килбиэннэ,
 Сарсыардааны сарыалга
 Алтан түөстээх
 Аарыат чыгычаахтар
 Чаабыгыраччы ылласпыт,
 Дайаара көгөн
 Дабыдалларынан оонньообут
 Талыы-талба дойдулара буолла.

Томторболоох хочолорун

- Хотугу улабатынан
 680 Тула баттаан
 Одуулаан турдахха —
 Торум хойуу бытыктаах
 Тойон дьон дорооболоһон баран,
 Дьоһумсуяа туттан
 Чуобуйа хаамсаннар
 Лонкунаһан иһэллэрин курдук
 Тор хара тыалара
 Тулалыы үүнэн тахсыталаабыт эбит.

Птички-тулдук, чоруос
 Поют-чирикают,
 Летают-порхают,
 Такая страна благодатная оказалась.

На эти благодатные,

- Алаасы* обширные
 С западной стороны
 660 Издалека поглядеть —
 Как восьмитравых коней-жеребцов
 Гривы-волосы густые
 По ветру развеваясь,
 Высокие леса глухие
 Рядами выросли-поднялись,
 Женщины-хотун важной
 Шапки-дыбака* нарядной
 Макушки касаясь,
 670 Нежная хвоя золотая
 Так разрослась-распустилась.

При сиянии вечернем,
 При блеске утреннем
 Медногрудые птички-аарыат
 Звонко щебеча,
 Крыльями играя,
 Летают-мелькают,
 Вот такой добротной,
 Земля прекрасной оказалась.

На долины высокие

- С северной стороны
 680 Обозреть-присмотреться —
 Словно люди большие,
 Господа с бородою густой,
 Чинно поздоровавшись,
 С видом достойным,
 С разговорами громкими,
 Рядом шагают-идут,
 Леса величавые
 Вокруг растут, оказывается.

690 Чороон иһиттэри
 Олоччу тутугалаабыт курдук
 Лохуор көмүс туорахтара
 Лохугураһа торолуйбут,
 Толуу оттоох-мастаах
 Туруу дойдуга эбит.
 Күнтэн күн айы
 Көмүс түөстээх
 Көлүөс чыгычаахтара
 Көбүһэ-көбүһэ
 700 Күннээх дойду
 Көй үгүс ырыаларын
 Көңү-бааччы көйгүөрдэр
 Күөх-уйгу дойду буолла.

Ол анараа өттүгэр
 Таба-тайах дойдуланан
 Тамайа сизэлбит,
 Чонкутунан оонньообут
 Лаанкы ойуур тайбалардаах,
 Абыс адаар чамларыктаах,
 710 Арандаал таас хайа дьайыннардаах
 Энэ-бөрө элбээбит
 Иһирик ойуур эркиннэрдээх,
 Саһыл-саарба сасыт
 Хатын чаран алыылардаах,
 Бэдэр-кырс мэнээктээбит
 Бэс чагда билиилэрдээх эбит.

Ол кэтэх өттүнэн
 Кэмэ-кэрдиңтэ биллибэт
 Күөх нуурал байбал
 720 Кыры кылдыгыгар
 Көтөр кынаттаах биһи
 Көччөхтөөн көтөр,
 Сараан аһар сирэ эбит.
 Кырыаны билбэтэх кыһыннаах,
 Өксүөнү көрбөгөх күһүннээх,
 Барбатах бараахтаах,
 Көпчөгөх көбөннөөх,
 Кэрээбэт кэрээлээх,

690 Словно кубки-чорооны
 Вокруг расставленные,
 С шишками золотыми,
 Крепкими, крупными,
 С лесами-деревьями пышными
 Земля отменная, оказывается.
 Изю дня в день
 Птички-келёс златогрудые,
 Друг за другом подхватывая,
 Страны солнечной
 700 Множеством голосов
 Начинают петь-распевать,
 Вот такой землёй
 Зелёного изобилия она была.

Дальше той стороны
 Есть чащобы таёжные,
 Где рогатые олени-лоси
 Длинноногие резвятся;
 Есть высокие скалы зубчатые
 С восемью выступами,
 710 Есть валежники лесные,
 Где волки-медведи водятся;
 Есть долины-березники
 Чащами окружённые,
 Где лисицы-соболы таятся;
 Есть перешейки сосновые,
 Где рыси-песцы водятся.

За той стороной
 Бескрайной, безбрежной,
 Глади спокойно-синей
 720 По дужкам-краям
 Весь род птичий
 Слетается-садится,
 Линяет, оказывается.
 Иней зимнего не знает,
 Ненастья осеннего не ведаёт,
 Кулики на юг не убегают,
 Кряквы не улетают,
 Кукушки куковать не устают,

730 Өрөөбөт өгөннөөх,
Сайын эрэ сатыылаабыт
Сылаас дойду эбит.
Кыталык ылласпыт кырдаллардаах,
Туруйа хонуксуйбут хонуулардаах,
Куба саарбыт хочолордоох,
Буобура нусхал булуннардаах,
Сарыал тангалай сыһылардаах,
Саргылаах алаастардаах эбит.

740 Ол кэлин өттүтэн
Кэрэ отун-маһын
Кичимэлээн көрдөххө —
Сэттэ салаалаах
Сирэм күөх от сирэлийбит;
Абыс салаалаах
Ача күөх от ангаарыйбыт,
Тобус салаалаах
Солко нуолур от нусхайбыт,
Уйгу тунах уһураабыт,
Арабас быйан аллыбыт,
750 Киэн кэскил чэчирээбит,
Кийи-сүөһү үөскээбит
Сир ийэ килбиэннээх киинэ,
Талбаарар таһаата,
Туллубат тутуаһа,
Улуу дьабыл дойду
Уолбат туоната буолбут эбит.

760 Маннык дьоллоох дойдуга
Хайдах быһыылаах
Кийи-аймах киргиллээхтэрэ,
Ураанхай саха одьунаастара
Олох-дьаһах онгостон,
Баай-тала тэринэн,
Дьыэ-уот чэчирэтэн,
Айыллан үөскээбиттэрэ эбитэй диэн,
Тула баттаан
Одуулаан көрөн турдахха —
Бу толугу дойду
Туналбаннаах дьуодьатыгар,

730 Горлицы не умолкают —
Одно только лето знает
Тёплый край, оказывается.
Стерхи на долинах садятся,
Журавли на полянах дремлют,
Лебеди на низинах отдыхают,
С уголками укромными,
С равнинами гладкими,
С алаасами благодатными, оказывается.

740 Какие же растения
Землю эту покрывают
Внимательно осмотреть —
Семилиственная трава трубчатая
Буйно разрослась,
Восьмилиственная осока зелёная
Щедро расстелилась,
Девятилиственная трава шёлковая
Повсюду раскинулась.
Сочная благодать спустилась,
750 Жёлтое изобилие растеклось,
Белое изобилие разлилось,
Счастливое будущее расцвело,
Множество людей развелось,
Мира срединного средоточие,
Место непорочное,
Пятнистой матери-земли
Раздолье неиссякаемое, оказывается.

760 На такой земле счастливой
Какие же такие
Из людей примечательные,
Из уранхайцев саха отменные
Чтоб жизнь здесь обустроить,
Богатство себе накопить,
Жилище своё соорудить
Появились-родились,
От места не отходя
Приглядеться-посмотреть —
На этой земле солидной,
Долины её светозарной

- Эргичийэр киинигэр
 Кырындыал манган кырдалын
 770 Кылбалдьыйар кырсыгар
 Кыстык дьэбит буоллун диэн
 Тобус уон саһаан усталаах,
 Абыс уон саһаан туоралаах
 Маанылаах бастын
 Мас маалтаар балабаны
 Тутта охсон кээспиттэр эбит.
 Отордуур дьэбит буоллун диэн
 Буобура нусхал булунгар
 780 Тобус мөбөллоох,
 Томороон собус тутуулаах
 Буор холомону
 Туруорбуттар эбит.
 Сайылык дьэбит буоллун диэн
 Сарыы таналай халдыайыга
 Абыс чампарыктаах,
 Тиник дьарбаалаах
 Даладьыйар туос ураһаны
 Тардан кэбиспиттэр эбит.
- Ол кэнниттэн
 790 Туналбаннаах толоон ортотунан
 Дугуйа хааман кэлэн,
 Тобус тулук баһын
 Туура баттаан бырахпыт иһин
 Дуорас тохтоппот
 Дьулусханнаах дьулуо манган
 Тусаһаларын иһигэр киирэн,
 Тура түһэн баран
 Тула баттаан көрдөххө —
 Бастын киһи кэлэн
 800 Атын баайдын диэннэр
 Матаар ойуу баттааһыннаах,
 Бабыгыры озорор
 Бар өксөкү
 Барыллыа кыылаах*
 Бастын байбарыын манган сэргэни
 Байбааччы анньыбыттар эбит.
 Отто киһи тохтоотун диэннэр

- На оси срединной,
 На лоне её блестящем,
 770 На траве зелёной
 Длинной в девяносто саженей,
 Шириной в восемьдесят саженей
 Почтенный-гостеприимный
 Зимник из брёвен —
 Балаган-кыстык просторный
 Быстренько поставили, оказывается.
 На осеннее время-отор
 В местечке укромном
 Из брёвен тонких
 780 Грубоватое жилище-холомо,
 Дёрном покрытое,
 Поставили, оказывается.
 Для летнего жилища-сайылык
 На пригожем склоне южном
 С восемью выступами,
 С расшитыми узорами
 Широкою урасу берестяною
 Натянули, оказывается.
- После этого
 790 Через гладкое поле счастливое
 В надворье такое огромное,
 Что кинув,
 Девяти пуночек
 Головы отрубленные,
 Не остановить стремления,
 Шагами лёгкими пройдя,
 От места не отходя
 Постоять-поглядеть —
 Чтоб большой человек
- 800 С дороги устав,
 Лошадь свою привязал,
 С узором-матаар продавленным,
 С клёкочущим двуглавым
 Чучелом бар кыыл-ёксёкю*
 Белый столб-коновязь богатый
 Поставили, оказывается.
 Чтоб средний человек с дороги

- 810 Онуор-бичик ойуулаах,
Куллуугуруу олорор
Кураҕаччы кыыллаах
Орто олук сэргэни
Олордо охсубуттар эбит.
Кэлин киһи кэлэн
Кэскиллэннин диэннэр,
Кэрэниис ойуулаах,
Кэбийэ кэпси олорор
Кэҕэ кыыллаах
Кэйбэйэ манган сэргэни
Кэккэлэтэн кэбиспиттэр эбит.
- 820 Ити кэнниттэн
Кэриччи баттаан көрдөхө —
Сэттэ тилийэ килиэбинэлээх,
Абыс арбара ампаардаах,
Тобус тула хотонноох,
Күрүө-хаһаа үксээбит,
Кыбыы, дал кыабырбыт,
Толоон-толоон аайыттан
Тоновос эриэн чуобуйбут,
Алаас-алаас аайыттан
830 Ала сүөһү аалласпыт,
Сыһыы-сыһыы аайыттан
Сыспай сизлээх сырсыбыт,
Халдыаайы, халдыа аайыттан
Хара сүөһү ханыласпыт,
Үрүйэ, үрэх аайыттан
Үрүн сүүрүк үөрдүспүт,
Куула, хочо аайыттан
Кутас сүөһү хойдубут.
840 Ураа-ланкыр муостаах
Уутуйан чуовуспут,
Айхал атахтаах
Ааллаһан ааннаабыт,
Балысхан-халысхан баайдаах,
Үллэр үгүс сүөһүлээх,
Үтүө дьон олохторо буолла.

Кыстык дьыэлэрин

- 810 Коня своего остановил,
С узорами-рисунками,
С чучелом-курагаччы бормочущим
Обычный столб-коновязь,
Поставили, оказывается.
Чтоб мелкий человек с дороги
Отдохнул-отдышался,
С зарубками нехитрыми,
С чучелом кукушки,
Беспрерывно кукующей,
Простой столб-коновязь
Рядом поставили, оказывается.
- 820 После того,
По рядам пройтись-посмотреть —
С семью большими хлебными,
С восемью главными амбарами,
С девятью вокруг *хотонами**,
С заборами-оградами,
С изгородями-загонами,
Со всех полей туда
Коровы-пеструшки идут,
Со всех *алаасов* туда
830 Коровы-белобоки тянутся,
Со всех лугов туда
Длинногривые несутся,
С южных склонов туда
Скотина рабочая тащится,
Со всех ручьев-ручейков
Скакуны резвые туда скачут,
Со всех склонов, долин
Скот бурый там сходится.
840 Скота рогатого
Уйма завелась,
Скакунов быстроногих
Множество родилось,
С богатством несметным,
Живности множеством,
Богатых людей житье, оказалось.

Если их зимник-кыстык

- Тула чуннаан турдахха —
 Тулхадыйна диэннэр
 Совуруу ойобоһунан
 850 Тобус уон уолах тиитинэн
 Тулланнаабат гына тулааһыннаабыттар,
 Айгырыа диэннэр
 Арбаа энэринэн
 Абыс уон чаллах тиитинэн
 Айгыраабат гына ангаабыллаабыттар.
 Хоту өттүнэн
 Холборуйуо диэннэр,
 Үгүс үөмэх тиинэн
 860 Үрэлибэт гына өйөөбүллээбиттэр.
 Илин эркининэн
 Иэвэйиэ диэннэр,
 Сэттэ уон чиргэл тиитинэн
 Ингэдьийбэт гына
 Тирээбиллээн тэптэрбиттэр.
- Онтон туран
 Көлөһүннээх ат
 Күннүктээх сиртэн
 Көбө-саба айаннаан
 Күрдүргэччи сизэлэн киирэр
 870 Күндэлэс манан
 Күүдэлэрин иһигэр
 Көтөн түһэн баран,
 Буруйдаах бобуйбатах,
 Айыылаах атыллаабатах,
 Абыс уолан киһи
 Абыс хонукка аччарыһан аһар
 Аарыктаах лип-хаан халбаннарын
 Арыһа баттаан,
 Уон хаардаах
 880 Улахан атыыр обус
 Умса түһэн сытарын курдук
 Уолах тиит боруоктарын
 Добуйа атыллаан,

- Со всех сторон рассмотреть —
 Боясь, что пошатнётся,
 С южной стороны
 850 Из девяноста лиственниц молодых,
 Подпорку поставили;
 Думая, что разойдётся,
 С западной стороны
 Из восьмидесяти лиственниц толстых
 Опору прочную соорудили;
 Считаю, что сплющется,
 С северной стороны
 Множеством лиственниц,
 Крепко-накрепко подпёрли;
 860 Опасаясь, что накренится,
 С восточной стороны
 Семьюдесятью крепкими столбами,
 Чтобы не качалось,
 Глухо-наглухо сколотили.
- А затем
 Конь весь в поту,
 День езды
 Без остановки пробежав,
 870 Рысью крупной
 В широкие светлые
 Сени попов,
 Двери толстые,
 Что виновный не осмелится,
 Грешный не отважится,
 Лишь восемь молодцов
 На восьмой день насилу одолевают,
 Тяжёлые с побрякушками
 Наскоро открыв,
 Будто десятиправый
 880 Бык-пороз громадный
 Навзничь упал,
 Порог из лесин толстых
 Легко переступив,

Дьизэлэрин иһигэр киирэн
 Лиигир гына тура түһэн,
 Үрүт өтгүн
 Өйдөөн-дьүүлээн
 Өрү-һары көрө түстэххэ —

890 Үөһээ үүрээһнээх-биирээһнээх,
 Үс төгүл түһүмэхтээх
 Үөдөн биһин ууһуттан
 Үргүөр үргүйүө даһаны диэннэр,
 Үстүү үөмөс тиити
 Үрүт-үрдүлэригэр ууран
 Үрдүк бэйэлээх
 Өттүктээтэххэ өбүлдьүйбэт
 Өһүөлэтэлээн кэбиспиттэр.

900 Хаппыт хатан дьылба маһы
 Хайыта кырбаан
 Алта арана дьапталбалаах
 Анньыалаатахха айгыраабат
 Анал үрүттээн кэбиспиттэр.
 Ол үрүт өтгүнэн
 Үчүгэй үс арсыын холобурдаах,
 Үөгүлээтэххэ үрэллибэт
 Үрүң туой буорунан
 Үлдүйэн кэбиспиттэр.

910 Алын таһаатынан
 Сары наарсыннаабынан,
 Түнэ түркүннээһинэн
 Үс хос гына
 Үлдүйэ быраһаннар
 Бүрүйэ тардыбыттар.

Ити кэнниттэн
 Дьизэлэрин алын таһаатын
 Анаан анаардахха —
 Аллараа абыс төгүл түһүмэхтээх
 Анабаһтаах, арбаһтаах
 Абаһы биһин ууһуттан
 920 Аргыар аргыйыаһа даһаны диэннэр,

С шумом-грохотом
 В доме оказавшись,
 Взглядом привычным
 Вверх-вниз посмотреть,
 Их жилище разглядеть —

990 Боясь, чтоб
 От трёх поколений
 Верхнего мира беспокойного
 Сквозняки не продували,
 Из лиственниц сырых
 Тремя рядами,
 Высокие-прочные,
 Толкнуть — не дрогнут,
 Матицы сколотили.

900 Из сухостоя калёного,
 Вдоль распилив,
 Шестью слоями,
 Надавить — не прогнутся,
 Потолки настелили.
 Поверх этой балки,
 В три аршина толщиной,
 Трясти — не рассыпится,
 Белой землёй-глиной
 Плотно накрыли.

910 Со стороны нижней
 Из ровдуги — лучшей,
 Из замши — прочной,
 Тремя слоями
 Сверху набросив,
 Наглухо заткнули.

920 После этого
 Дома нижнюю часть
 Начать разглядывать —
 Думая, чтоб
 От восьми поколений
 Нижнего мира клыкастых
 Ветром холодным не пробирало,

Абыс хос гына
Ньыгыл хара тааһынан
Тэлсэн ньээкэйэн,
Тингилэхтээбит иннигэр
Тырыттан-хайыттан алдыаммат
Таас дьапталбанан
Муосталаан кэбиспиттэр.

Ол үрүт өттүнэн
930 Бөргөлөөх бөрө тиригинэн,
Үчүгэйдик көһүннүн диэннэр,
Үс хос гына
Үллүйэ бырахпыттар эбиттэр.

Дьыэлэрин ис киэлитин
Эргитэн эгэлгэлээтэххэ —
Иэйиэхситтээх-илбиргэстээх
Нэлэй манган халлаан
Илин энйиэттигэн
Сэттэ өргөстөөх
Дьэллик манган күн

940 Тэмтэйэ ойон тахсыгыта,
Дьыэбитин саманан
Дьэрэкээннээн киэргэттин диэннэр
Илин эркининэн
Сэттэ сиринэн
Сиритэ-хайыта кырбаан
Тигии таас түннүктээн
Дьэргэтэн кэбиспиттэр.

Тобус өргөстөөх
950 Толомон манган күн
Дьолоу үрдүк халлаан
Сандаарар уу дьулайыгар,
Тохтоон туналыйан ааһарыгар
Мааньлаан-мандардаан манан
Манньыйан аастын диэннэр,
Совуруу өттүнэн
Тобус сиринэн
Тобулута сынньан
Сүлүүдэ таас түннүктээбиттэр.

Из чёрного камня крепкого,
Восемью слоями,
Изо дня в день
Топтать — не истоптать,
Из года в год
Тереть — не истереть,
Полы настелили.

Чтоб на пол этот
930 Приятно смотреть было,
Лучшую шкуру волчью
Тремя слоями
Сверху накинули.

Если взглядом окинуть
Внутренний вид жилища —
Благословенной богиней *Ийэxсум*
Обширной равнины белой
С восточной стороны
Семилучистое белое
Бродячее солнце горячее

940 Когда высоко поднимется,
Узором лучей ярких
Чтоб дом их украсило,
Стену восточную
В семи местах
Топорами прорубили,
Из осколков стекла защитыми
Окнами прибрали.

Когда девятилучистое
950 Добротное солнце яркое
По светозарному, высокому
Небу счастливому
Мимо проплывать будет,
Благодать свою засылать,
Милостиво их согреть,
Стену южную
В девяти местах
Насквозь прорезали,
Окна из слюды поставили.

- Абьс өргөстөөх
- 960 Аламай манган күн
Айаннаан аарыгьран,
Араваас алын дырбиитигэр
Арандаал таас хайа чампарыгар
Тыргыл көмүс саһарбата
Таннары сардырбаан,
Саабылаан батас биитин курдук
Сатыылаан түһүүтүгэр
Сардангата саманан дыэбитин
Саататан аастын диэннэр,
- 970 Арбаа энэринэн
Абьс сиринэн
Айым-сайым охсон
Арынга таас түннүктээбиттэр.
Түлэй-бараан түүн ийэбэ
Дьүкээбил уота умайан
Дьирим-ирим көттөбүнэ,
Дьэбитин манан
Дьэргэтэн аастын диэннэр,
Хотугу ойобоһунан
- 980 Үс сиринэн үлтү сынһан,
Өнгөөт-чөнгөөт охсон
Чарт тымтык түннүктээбиттэр эбит.
- Ханас диэки
Халбарыччы көрөн кэбистэххэ —
Ынах сүөһү иһитэ
Ыга кыстаммыт эбит,
Саар ыаҕас* сааһыламмьт,
Кытыһа бөбө кыабырбыт,
Чабычач бөбө дьаарыстаммыт.
- 990 Уна диэки
Уларыта көрөн кэбистэххэ —
Сылгы сүөһү иһитэ
Сааһыланан ахан турар эбит:
Көйүөр айах күүгүнээбит,
Саамы иһит далаҕайдаабыт,
Чороон бөбө чуовуспут.

- Когда восьмилучистое
- 960 Ласковое солнце белое
По небу чистому,
По краю его нижнему
Над землёй проходить будет,
Перед зарёй вечерней
На выступах горы каменной
Словно пальмы большой
Лезвие блестящее
Лучи вниз пускать будет,
Чтобы у них погостило,
На стене западной
В восьми местах
Окна широкие проделали,
Стеклом-арынга застеклили.
Когда ночью тёмной
Сияние северное загорится,
Свет его разольётся,
Чтоб очаг их домашний
Хоть немножко осветило,
На стене северной
- 980 Просветы узенькие
В трёх местах проделали,
Лучинками-чарт заставили, оказывается.
- Повернувшись немного,
Влево покоситься —
Для молока коровьего
Посуда рядами поставлена:
Большие сосуды-саар ыаҕас,
Деревянные чаши-кытыһа,
Берестяное лукошко-чабычач.
- 990 Повернувшись вправо
Также присмотреться —
Для молока кобыльего
Посуда повсюду разложена:
Кубки для питья-көггөр айах,
Разливные ложки-хамыйах,
Кумысные кубки-чороон.

Бу дьизлэрин ис кизэлитигэр
Остуоруйалаһа турар олопостордоох,
Олонголоһо турар остуоллардаах,
1000 Ыллаһа турар ыскааптардаах,
Сэһэргэһэ турар сэбэргэнэлэрдээх,
Таабырыннаһа турар долбуурдардаах,
Үгэлэһэ турар үгэхтэрдээх,
Хоһоонноһо турар хотоннордоох эбит.

Уна диэки олорор киһи
Улар саба буолан
Уччаан көстөр,
Кэтэбиринин баар киһи
Кэбэ саба буолан
1010 Кээмэйдэнэн көстөр.
Ханас диэки хаамар киһи
Хабды саба буолан
Кыгчаан көстөр,
Суол ааныгар турар киһи
Суор саба буолан
Чуучуйан көстөр.

Уһун уорбалаах,
Кэтит кизиллээх
Маанылаах бастын
1020 Мас маалтаар балааннарын
Хабыллар хаба ортогугар
Абыс хаардаах
Буралыйар буор хара
Атыыр кунан обустар
Айаатаһан-күрдьүөтэһэн
Алаас-сыһыһа киирэннэр,
Харсан-харсан бараннар
Хайалара да кыайбакка
Муостарыттан иилсинэн
1030 Кынгыһахтыы сыталларын курдук
Модьу-хаан бэйэлээх
Модьоболоохтор эбит.
Алтан ньуурдаах
Алаас-сыһыы
Анарынан холобурдаах

Внутри дома этого
Стулья сказки рассказывают,
Столы *олонхо* исполняют,
1000 Шкафы песни распевают,
Балки беседу ведут,
Полки загадки загадывают,
Чуланы басни читают,
Хлева стихи слагают, оказывается.

В таком жилище
По правую сторону сидящий
Не больше глухаря кажется,
На заднем месте лежащий
Не больше кукушки
1010 Маленьким кажется,
По левую сторону ходящий
Не больше тетерева
Мелким кажется,
У дверей стоящий
Не больше ворона
Крохотным кажется.

Длины немеряной,
Ширины неведомой,
Почтенного-гостеприимного
1020 Балагана деревянного
В самом центре
Словно восьмитравье
Черноты земляной
Бычки некладеные
С ревом-шумом
На поляне-*алаас* встретившись,
В схватке жестокой
Равными оказавшись,
Рогами сцепившись,
1030 В бессилии упавшие,
Такой важный-здоровый
Порог имеется, оказывается.
С медно-жёлтой травой
Широкого *алааса*-долины
Величиной с половиной

Холумтаннаахтар эбит.

- Тобус ураанньыктаах
Улуу тумулаттарын үрдүлэригэр
Тобус саастаах
- 1040 Сур дьабыл дьүһүннээх,
Хангалас былчыннаах
Хангыл атыыр сылгылар
Дьохсооттоһо туралларын курдук
Дьоллоох суорба хаан
Дьондойбут оһохтоохтор эбит.
- Ол суорба хаан оһохторугар
Сэттэ чиргэл тиити
Сэттэ модьу оһуһунан
- 1050 Сухсурбалы состорон киллэрэн,
Илдьи кумалаан
Икки чанчыгыттан ингинэрэн
Оттон тигинэттэхтэринэн,
Туох да нэмэ-хому суох
Сэттэ түүннээх күнү мэлдьи
Сэллиир диэни билбэккэ
Линкинэччи умайар.
- Аалы көмүс кыымнаах
Аал уоттарын
Үрүн күлэ уна өттүнэн
- 1060 Көтөл бугул саба буолан
Үнкүрүйэн түһэ турар эбит.
Хара көмөрө
Хангас чанчыгынан
Ат бугул саба буолан
Чыккыраччы тammалы турар эбит.
Хара түлэһэ буруолара
Уһун ураа үөлэстэринэн
Өрө төтөлүйэн тахсан
Кинкиниир киэнг халлаанга
- 1070 Хара дьайба быллыт курдук
Таннары сабытыан,
Тарбанан биэрэ турар эбит.

— Бу аал уоттаах,

Шесток имеется, оказывается.

- Над холмами высокими
С девятью полосками
Словно девятитравье
- 1040 Серой масти с пятнами,
С мускулами крепкими
Жеребцы необъезженные,
Как друг другу против ставшие,
Печь из глыбы каменной
Выступает, оказывается.
- Эту печь тёсаную
Семь деревьев крепких,
На семи быках сильных
Гуськом привезённых,
- 1050 Разрубив-расколов,
Во всю ширь
Так топят, что
Ни на миг не затухая,
Семь дней и ночей подряд
Искрами золотыми-аалы
Пышет, горит-трещит.
Священного огня
- Пепел белый
С правого боку
- 1060 Словно копна большая
Бесконечно сыпится, оказывается.
Угли чёрные
С левого боку
Словно стожок сена
Беспрерывно падают, оказывается.
- Чёрный дым жертвенный
Вверх из труб высоких
Пучками густыми клубится,
В гулко звенящем небе широко
- 1070 Словно серое облако мрачное
Медленно сползая,
В воздухе исчезает, оказывается.

— Кто же такие

- Алаһа дьйэлээх,
Ара ас тусаһалаах
Ханнык албан-дыаһах ааттаах,
Туох дьоһун сололоох
Дьон аймах чулуулара,
Ураа хай саха ордуктара
1080 Олохсуйан олоһоллоруй? — диэн
Сура алаан буллаһа,
Ирдээн-тордоон иһиттэххэ —
Аан дойду а ата буолбут
Арылы Тойон о онньор,
Сир сибиир ийэтэ буолбут
Кэрэмэс Хотун эмээхсин
Кэлэн олохсуйбут кииннэрэ,
Алаһа бараан дьйэлэрэ эбит.
- Кинилэр диэтэх дьон
1090 Саллар саастарын,
Үллэр үйэлэрин тухары
Таптаабыттарынан дала айдаан,
Билэллэринэн биэрэ тэбэн,
Кө үллэринэн күөдүлгэхтээн,
Көмүрүө у уо унан
Көмүс тиистэрин чи этэн,
Сөрүүн сүөгэйнэн
Күөмэйдэрин чөллөрүтэн,
Саамал кымыһынан
1100 Санааларын тар атан,
Ара ас арынан
Айахтарын сай аан,
Халы хаһанан
Харчы оонньоон,
Суон саалынан
Мохсуо барахсан,
Аһаан-сиэн, атан-бөтөн,
Байан-тайан олоһбуттар эбит.
- Манньк бэйэлээх дьон
1110 Эдэр-сэһэх саастарыгар
О о-уруу үөскээн
- С огнем священным,
С очагом уютным,
С надворьем обжитым,
С именем каким славным,
С чином каким важным,
Из людей лучшие,
1080 Из уранхайцев отменные
Здесь проживают,
Послушать, подробно расспросить —
Всей вселенной отцом ставший
Арылы Тойон старик,
Земли-сибири матерью ставшая
Кэрэмэс Хотун старуха
Место это обживают,
В доме этом обосновались.
- Вот такие люди
1090 Всю жизнь свою долгую,
Весь век свой длинный
По желанию единому,
По разумению своему,
Беззаботно-беспечно,
Костью ноздреватой
Зубы золотые укрепляя,
Сметаной прохладной
Горло прочищая,
1100 Кумысом свежим
Жажду утоляя,
Маслом мягким
Рот увлажняя,
Кусками жира
Плитки-хя/?<ш бросая,
Кусками сала
В городки играя,
В богатстве и изобилии
Жизнь проживали, оказывается.
- Такие люди славные
1110 В годы молодые-сильные,
Ребенка не родили,

(^Ху (уц) (ЕХУ)

Отой төрөөбөгөх эбит.
 Көмүс унуохпутун көтөбөр,
 Алтан унуохпутун арангастыр,
 Аал уоппутун отгор,
 Алаһа дьибитин баһылыктыр,
 Албан аапшытын ааттатар
 Обо-уруу дьолуттан
 Олох маттыбыт диэннэр,
 1120 Олус хоргутан-хомойон,
 Түлүк түүннэ
 Түмүллэ мунчаарар буолбуттар.

Дьэ, ити курдук
 Эмээхсин абыс уон сааһын
 Томгойо туолуутугар
 Дьылба хаан дьайытынан
 Обо үөскээн,
 Оһоһостоох буолан,
 Уһугунан дугуммут
 1130 Уол оһону төрөгөн,
 Түөлбэ күөл саба
 Үөрүүдэрэ үксээбит,
 Саар булгуннах саба*
 Соргулара үрдээбит.
 Санааларын хоту
 Саргылара салаллан,
 Саппабырбыт санаалара
 Салгын хоту сайтаммыт.

Маннайгы уолларыттан
 1140 Мааны бэйэлээхтэн
 Оһонньордоох-эмээхсин
 Күннэрин-ыйдарын таһаараннар,
 Күө-бааччы олорон эрэннэр,
 Туйабын сабатыттан
 Чучугур чуобур аттаах,
 Дьороһоно сото
 Тойон Дьөлүүт буоллун диэн
 Таптаан ааттаабыттар эбит.

Ити кэнниттэн

Потомства не заимели;
 Кости золотые схоронить,
 Останки медные в *арангас** сложить,
 Огонь святой затапливать,
 Очаг уютный поддерживать,
 Имена их прославлять
 Детей-отпрысков не оставили;
 В обиде-отчаянии,
 1120 Что лишены счастья детей иметь,
 Ночи тёмные они
 В унынии коротать стали.

Ну вот, когда старухе
 Восемьдесят лет
 Ровно стукнуло,
 По указанию *Джылга Хаана*,
 Старуха понесла,
 Беременной стала,
 1130 Мальчика прыткого
 На свет родила.
 Как озеро широкое
 Ликование наступило,
 Как гора *саар-булгуннях**
 Счастье возросло,
 Их заветная
 Мечта исполнилась,
 Грусть глубокая
 В воздухе испарилась.

От первенца любимого,
 1140 Сына распрекрасного
 У старика со старухой
 Солнце с луной всходило,
 Счастье исходило,
 С самых копыт чубарого
 Коня имеющий
 Длинноноленный
Тойон Дёллүт богатырь
 С любовью его нарекли.

И после этого

- 1150 Эмээхсин эрэйдээх эмиз
Сыта сыынабалаан,
Олоро луунхаран,
Улаханник үгдэрийэн,
Ыараатар ыраан,
 Ыйа кэлэн ыксаан,
Күнэ кэлэн күйэн,
Киис тириитэ тэллэбигэр
Саһыл тириитэ суорбаныгар,
Кыrsa тириитэ сыттыгар
- 1160 Утуйа улугуран,
Сыта сыынабылаан,
Ынчыга ыксаппытыгар,
Энэлгэнэ элбээбитигэр,
 Оҕонньоро уолуя соһуйан,
Омургутуйа куттанан,
Олох маһыгар олоро түһэн
Олоо-молоо көрүтэлээтэ,
Уолаттарга ордоотоон кэбистэ:
 — Сорук Боллур уолу
- 1170 Сулбу-халбы түргэнник
Субу билигин киллэрин! — диэтэ.

 Онуоха буоллабына
Оройдунан көрбүт,
Ортодорунан дугуммут
Отгорой-моторой уолаттар
Ойуоккалаһан тахсаннар
Сорук Боллур уолу
Сулбуччу ынгырдылар.
- Тэбэнэттээх тэлэйбэтэх,
1180 Үөннээх өнгөйбөтөх
Лип-хаан халбаннара
Тэлэллэ түһэрин кытта,
Чуобур буур таба
Уорбатын тириитэ сонноох,
Өрөбүтүн тириитэ ыстааннаах,
Илин тыһа үтүлүктээх,
Кэлин тыһа этэrbэстээх,
Баттабын тириитэ бэргэхэлээх,

- 1150 Старухе бедной снова
Невмоготу сидеть стало,
Невыносимо лежать было,
Сильно намаялась,
Шибко изнурилась;
 Месяц родов подходил,
День родов наступал,
В постели соболоиной,
Под одеялом лисьям,
На подушке песцовой
- 1160 Постоянно лежать,
Бесперывно спать,
Громко стонать,
Стенать стала.
 Старик от страха растерялся,
От неожиданности испугался,
На скамейку присел,
Туда-сюда поглядел,
На прислугу накричал:
 — Сорук Боллур посылного
- 1170 Ко мне сейчас же, живее,
Побыстрей приведите! — сказал.

 Тогда
Через темя глядящие,
Посредине перепоясанные
Мальчишки-забияки прыткие
Сразу повскакали,
Сорук Боллур посылного
Быстренько позвали.
- Дверь толстая-тяжелая, что
1180 Озорной не открывал,
Проказник не заглядывал,
Как только распахнулась,
В шубе из огузка
Оленья-рогача чубарого,
В штанах из брюшка,
В рукавицах из лапок передних,
В торбасах из лапок задних,
В шапке из шкурки на голове

- 1190 Солбуччу сорукка сылдыр
Сорук Боллур уол
Ойон киирэн
Аан таһыгар
Арылы Тойон ошоньор иннигэр
Дугдурус гына
Тура түһэн баран,
Чуо-бааччы добуян,
Сүгүрүйбэхтии турда.
- Оччотугар ошоньор киһи
1200 Сорук Боллур диэки
Алгыстаабынан сымнабастык
Арылыччы көрөн олорон,
Сорууда тылы
Субу курдук диэн этэ олордо.
- Дьэ, бу! Дьэллэм бэйэлээх,
Түргэн дьөһүөлдүгүм,
Сулбуччу сырыылаах
Сорук Боллур уолчааным!
Этэн баран
- 1210 Эбириийэх иннинэ,
Сайынны сарданалаах күн
Саабылаан батас битин курдук
Саарадыа тахсарын диэки
Самантан тус илин
Туналданнаах толооннору
Торбо сэлиинэн барантын
Туораталаабытын кэннэ,
Туой буор ардайдаах
Туоллар булгуннях
Тулатын чуннаатаххына,
- 1220 Буор холомоҕо олорор
Айыһыт көтөбөччү
Айыы Нуоралдын эмээхсингэ
Атара сэлиинэн тийэннин:
- Айыһыт хотун*
Ала-чаччы арыалласпыт үһү,
Иэйиэхсит хотун

- 1190 Шустрый-быстрый,
Никем незаменимый
Сорук Боллур посыльный
Заскочив, возле двери
Перед Тойон Арылы стариком
Робко ступив,
Чуток постояв,
Колени согнув,
Кланяться стал.
- Тогда старик почтенный,
На юношу посыльного
1200 С нежностью поглядев,
Взором ясным окинув,
Такие слова-поручение
Спокойно говорил-сидел:
- Ну, вот! Ты, мой послушный,
Расторопный самый
Мальчик мой,
Сорук Боллур посыльный!
После слов своих
1210 Дух перевести не успею,
Где лучи солнца летнего
Словно лезвие пальмы большой
Сверкать начинают,
В сторону восточную
Долины ясные
На рыхах крупных
Как только проскочишь,
Из глины жёлтой с прослойками
К важной горе-булгуннях*
Тихонько присмотришь,
1220 Там в земляном жилище-холомо
Живущей повитухе
Старушке Айыы Нуоралджын
Быстренько вот что передай:
- Айыысыт хотун
Сама явилась,
Иэйиэхсит хотун

Илэ-чахчы иэнигийбит үһү.
 Бара охсонгун
 1230 Иэйиэхсити энгэрдэһэн,
 Айыһыт хотуну
 Албаан-силээн
 Атаарыан үһү! — диэ.

Инньэ диирин кытта
 Сорук Боллур уол
 Сүгүрүйбэхтээн баран
 Таһырдыа ойон тахсан,
 Тус илин диэки
 Туһаайа тутунна да,
 1240 Тингилэбэ харааран,
 Тэллэбэ тэлээрэн,
 Этиэх түргэнэ
 Эмискэ үлгэр
 Элэс гынан хаалла.
 Өр-өтөр буолбакка
 Өрө көрөн,
 Үөһээ тыннан,
 Айыһыт көтөбөрөөччүнү
 Аҕала оуста.

Аарыктаах халбан
 1250 Аһылла түһэрин кытта,
 Буур тайах кыыл
 Уорбатын түнэтэ
 Оноолоох сонноох,
 Өрөбөтүн түнэтэ кыабакалаах,
 Кэлин тыһа олооччулаах,
 Илин тыһа үтүлүктээх,
 Баттабын тириитэ
 Дьабака бэргэнэлээх,
 Сүрэҕи-быары манньыгар

1260 Сүдьү сэбэрэлээх эмээхсин
 Долгулдьуйа хааман
 Киирэн кэллэ да,
 Улуу тойон оҕонньорго

С добром повернулась,
 Поскорей приезжай,
 С *Иэйиэхсит Хотун* пройдишь,
 1230 С *Айыһыт Хотун* поводишь,
 Благословением-*алгыс**
 Их провожай! — скажи.

Как только старик сказал,
Сорук Боллур посылный
 Несколько раз поклонился,
 Во двор выскочил,
 В сторону востока
 Прямоком направился,
 1240 Только пятки засверкали,
 Только подол промелькнул,
 Слова молвить не успели,
 Глазом не моргнули,
 Из глаз уже пропал.

Долго ли, коротко ли —
 От бега запыхавшись,
 Глубоко вздохнул,
Айыһыт Нуоралджын повитуху
 К дому подвёл.

Дверь с побрякушками
 1250 Широко распахнулась,
 В шубе-*оноо* из ровдуги
 Огузка лося-самца,
 В штанах с цепочкой-*кыбака*
 Из замши брюшка,
 В торбосах-*олооччу* из лапок задних,
 В рукавицах из лапок передних,
 В шапке-*дябака*
 Из шкурки головы,
 С лицом приятным

1260 Старушка важная
 Походкой плавной
 В дом прошла,
 К старику-*Тойон*

- Утары хааман кэлэн:
— Уруй-тускул!
Айхал айылыат,
Ахан ини буоллун! — дии-дии,
Сүгүрүйбэхтээн кэбистэ.
Ханас диэкиттэн
- 1270 Халааннаах сангалаах
Хатын дьахталлар
Хабылыктаһан кэлэннэр,
Ыалдыт ытык эмээхсини
Тас тангаһын
Тарбахтарынан хастыы тутан
Хайырбастаах хаппахчы
Ханас өттүгэр
Хап-сабар илдьэн
Тап-тып гыннарар
- 1280 Ыйаан табырбатан кэбистилэр.
- Ити кэнниттэн
Халааннаах сангалаах
Халадаай сарыы ырбаахылаах,
Аһыныгас санаалаах
Айыһыт көтөвөөчү эмээхсин
Аа-дуо хааман тийэн
Дьылээх хотун
Нарын кизэргэл ойуулаах
Ньяарсын сарыы быһһын
- 1290 Аргыһый арыяа баттаан
Антах диэки
Ааһа турда.
Балай да ботур-ботур
«Бу, ити», — дииэн ботугурастылар.
Ибир-сибир иһиллибэттик
«Итинник», — дэһистилэр.
- Эмээхсин энэлгэнэ эбилиннэ,
Сынылбана сытырхайда.
Айан талыыта киирэн
- 1300 Дьалыһыйбахтаан ылла.

- Прямо направилась:
— Уруй-тускул!
Айхал айылыат,
Ахан ини буоллун! —
С поклоном произнесла.
С левой половины
- 1270 Говорливые-голосистые,
Женщины хотун
Торопливо подбежали,
Гостью почтенной
Одежду верхнюю,
Руками проворными
Быстренько сняли,
В чулане-хаппахчы
На левой стене
Постукивая «тап-тып»,
- 1280 Поспешно повесили.
- После этого
Женщина голосистая
В замшевой рубашке-халадаай,
Повитуха сострадательная,
Старушка Айысыт
Узорами расшитой
Нежной замшевой
К занавеске хозяйки
Неспеша подошла,
Легонько её приоткрыв,
Дальше туда
Прошла.
Там «вот это, вот то» говоря,
Долго шептались,
Почти неслышно
«Так, так» договаривались.
- Старуха сильней
Причитать стала,
Схватки начались,
Голосить стала.
- 1300

Айыһыһыт көтөбөөччү
 Айыы Нуоралдын эмээхсин
 Быһы арыян туран:
 — Нохолоор, туттумахтаан!
 Хотуйдаар, хамсаммахтаан!
 Уолаттар, хатын тоһоботуна
 Хаба тардан киллэрэннит,
 Хап-сабар саайа охсун.
 Кыргызтар, алааскыт
 1310 Ангаатта мунгутаабыт
 Ача күөх отуттан
 Ачала охсонгнут
 Аллара тэлгии тардын! — диэтэ.

Инньэ диирин кытта
 Тобус туруйа уолаттар
 Сырсан бөтөрүһэн тахсаннар
 Ханыйлаһа үүммүт
 Хатын наскыл чарантан
 1320 Ус хатын тоһоботун
 Үлтү кумалаан киллэрэн,
 Орон ааныгар саайан
 Таһырбатан кэбистилэр.
 Сэттэ кыталык кыргызтар
 Сырсан кыбылыктаһан тахсаннар
 Алаастарын арбаа саҕатыгтан
 Абыс салаалаах ача күөх оту
 Мадьыгыччы көтөбөн киллэрэннэр
 Тэлгэтэ охсон кэбистилэр.

Ити кэнниттэн буоллабына,
 1330 Хантан даһаны ылбыттарын
 Ким да харахтаамына хаалла —
 Хара хоруонка хадьаһыннаах,
 Үрүн хоруонка үүдэһиннээх,
 Кыһыл хоруонка кыбытылаах,
 Күөх хоруонка көтүтүүлээх,
 Арабас хоруонка ардайлаах,
 Барча көмүс байбаралаах
 Сарыы ньяарсын быһыы
 Налыччы тарда оуустулар.

Повитуха добрая
 Айыы Нуоралдын старушка
 Занавес приоткрыв, сказала:
 — Ребятки-нохоо, поторопитесь!
 Девки-хотуй, пошевелитесь!
 Парни, в лес сходите,
 Колы берёзовые принесите,
 Быстрее в землю забивайте.
 Девушки, в алаас сбегайте,
 1310 В силе полной
 Осоку зелёную
 Скорее принесите,
 Внизу постелите! — сказала.

После этого
 Девять юношей
 Журавлю подобные,
 Вперегонки выбежали,
 В роще березовой
 Три деревца срубили,
 1320 Три кола занесли,
 Возле кровати
 Быстренько вбили.
 Семь девушек
 Стерху подобные,
 Толкаясь, выбежали,
 С западной стороны алааса
 Осоку-траву восьмиллиственную
 Затащив, постелили.

И после этого,
 1330 Откуда достали — не поняли,
 Увидеть не успели,
 Бисером чёрным обшитую,
 Бисером белым пришитую,
 Со вставкой из бисера красного,
 С разводами из бисера жёлтого,
 С узорами из бисера зелёного,
 С рисунками из бисера синего,
 Из замши тонкой занавеску
 Натянули-прикрепили.

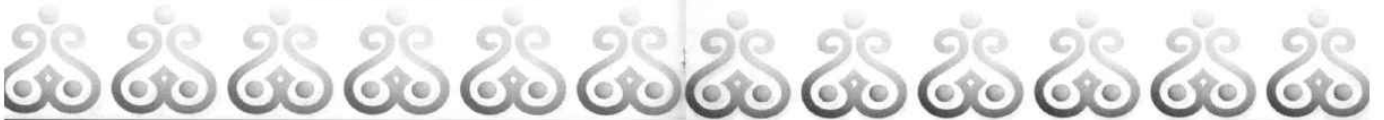
- 1340 Кириин-тахсымы элбээтэ,
Сибигинэһии-ботугураһы үксээтэ:
— Эмээхсин энэлгэнигтэн
Эрдэттэн иһиттэххэ,
Чулуулаан билгэлээтэххэ
Чуо-бааччы чулуу бухатыыр оҕо
Үөскээбит быһыылаах! — дэстилэр.
- Абыныхтаах дьылбэктээх,
Аһынныгас санаалаах
Айыһыт көтөбөөччү
1350 Аллараа быыс иһиттэн
Аргыый аҕай налыһа хааман
Аал уот иннигэр
Айхаллы-айхаллы ангыраата,
Уруйдуу-уруйдуу сүгүрүйдэ.
Умайан күлүбүрүү турар уокка
Уйгу тунабы кута-кута,
Абыныхтаах ыгыһынан
Аастыйбыт икки чанчыгын
1360 Бабыа көмүс
Биэс тарбаһынан
Имэринэн кэбиһэ-кэбиһэ,
Алгы-силини турда.
- Уруй-тускул!!!
Айхал-айылыат
Ахан ини буоллун!!!
Айа-кэрдэ турааччы
Абырыалаах ньылбэктээх,
Бобуускалаах түһэктээх,
Көңүөр курдук эмийдээх,
1370 Күрэн манган баттахтаах,
Ары саһыл издэстээх,
Абыныхтаах ыгыстаах,
Биһиктээх оҕо мээчиктээх,
Мэннээх оҕо бэриктээх —
Аан Айыһыт хотун эбэкэм!
Дьэ, дьэ эрэ,
Эйиэхэ анааммын
Аал уотунан,

- 1340 Торопиться-суетиться начали,
Шептаться-шушукаться стали:
— К причитаниям старухи прислушаться,
Заранее можно догадаться,
Дитя-ребёнок не обычный,
А богатырь замечательный
Рождастся, кажется! — сказали.
- С коленями смазанными,
С душою сострадательной,
Добрая повитуха *Айысыт*
1350 Из полога нижнего
Походкой плавной
Перед огнём священным
Говорить-привечать начала,
Воспевать-славословлять стала.
Огонь, пламенем пышущий
Белым изобильем угощала,
Ладонями смазанными
Два виска с проседью
Крючковатыми
1360 Пятью пальцами золотыми
Медленно поглаживая,
Благословляла-благодарила.
- Да будет *уруй-тускул!!!*
Да будет *айхал-айылыат*
Да будет *ахан ини!!!*
Творящая-созидающая,
С бёдрами бисерными,
С коленями разукрашенными,
С округлой грудью,
1370 С волосами с проседью,
С щеками смуглыми,
С ладонями масляными,
С младенцем в люльке,
Ребёнка с родинкой дарующая —
Всевышняя *Аан Айысыт Хотун!*
А ну-ка, ну,
Для тебя
Огонь священный зажигаю,

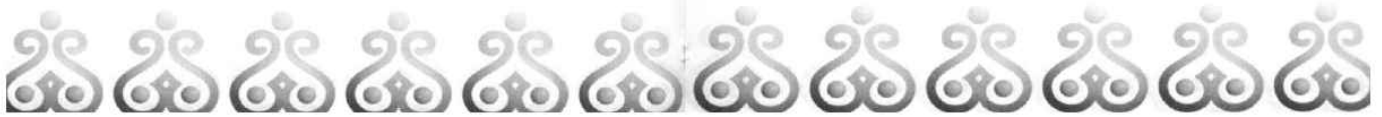
- Ажам анах
1380 Арагас арыгтынан
Айах тутан,
Анатан-сизтэн
Аалыастаан ахан эрэбин!
Күрэн манган баттахтаах
Күн күбэй хотун эбэкэм
Сизэр сылгы
Сизэллээх кутуругун
Силэйэ тарпыт курдук
Сизги нэлэй аартыгы сэгэтэн,
1390 Эргэтээби үрүн суолгун солонон,
Туһааннаах дьолбутун
Дуулажа кыыс оҕото
Тосхойон кулу! — диэн,
Аналлаах айыһыһыптытын
Ааттаах кыыс оҕото
Анаан аҕал! — диэн
Үс дьүһүлгэн күлүккэр*
Үнэн-сүгүрүйэн эрэбин.
Күдэн күүстээххэ төлкөлөө,
1400 Буулажа буойунна тускулаа! — диэтэ.
- Ити курдук ыллаан бүтээт,
Абыһахтаах ыгыстаах
Айыы Нуоралдын эмээхин
Аман тамалыйа,
Айыһыһыт тардан,
Тизэрэ кэдэрийэ-кэдэрийэ,
Күлэн чачыгыраан барда.
Кэриэн иһит курдук
Кэккэлэһэн турбут
1410 Кэргэн-чабар дьахталлар
Көбүйсүбүт курдук
Күүскэ күлэн-салан,
Үөрэн-көтөн тураннар,
Өрөс-чөрөс туттаннар,
Кур муустаах үрэх
Көнүһүн халаан ууга

- Коров немолодых
1380 Маслом жёлтым угощаю,
Первою потчую,
Благословение «алыас»
Многokrратно повторяю!
С проседью волосами
Хозяйка земли родной,
Будто лошади саврасой
Хвост с гривой раздвинув,
С верёвкой божьей
1390 Проход широкий приоткрыв,
Былую дорожку белую расчистив,
Счастье нам предназначенное —
Девочку крепкую
Подай-преподнеси! — говоря,
Предначертанную нам *Айысыт*
Девочку замечательную
Дай-подари! — говоря,
Пред тремя тенями твоими
Голову склоняю-молю,
1400 Силой великой надели,
Воином могучим определи! — сказала.
- Так закончив петь,
С ладонями масляными
Айыы Нуоралдын старушка
Слова заветные высказывая,
К богиням обращаясь,
Взад-вперед прогибаясь,
Смеяться-заливаться стала.
Как расставленная посуда-*кэриэн*
Женщины в ряд стоявшие,
1410 Вся прислуга-обслуга,
Будто друг другу подражая,
Веселясь-радуясь,
Смело-бойко держась,
Шуметь-дурачиться стали,
Словно поток бурливый
Разлива весеннего

- Күрүлүү устарын курдук,
Күллэрэстээн күүгүнэстилэр,
Айыһыгы айхаллаан атаараннар
1420 Алларастан айаардылар.
- Утаакы буолбата,
Хатан үлүгэр куоластаах
Кыыс оҕо ытыр саната,
Олорор дьонноро
Ойон туруохтарыгар дылы,
Турар дьонноро
Олоро түһүөхтэригэр дылы,
Эһиэнньэхэйдээн иһилиннэ.
1430 Онуоха оҕонньор барахсан,
Ойон тура-тура, олортоото,
Сүүһүтэн ытыр-бытыр
Үөрбүт санаата
Үтэйэн кэбиспит
Көлөһүн таммахтарын
Бэдэр тириитэ
Сиэхтээх бэгэччегинэн
Туора-маары соттумахтаан кэбистэ.
Оҕонньорго утары хааман иһэн
1440 Алгыстаах санаалаах
Айыһыгы көтөвөр
Айыы Нуоралдын эмээхин:
— Илин халлаан
Итии бодуол эркиннээх,
Эбэрдэлээх энйэйтигэр олохтоох,
Истин иһирэх бэйэлээх
Иэйэхсит хотун эйнэхэ
Кыыс оҕо кылаан чыпчахайын,
Күн улуунун күтүр күүстэбин
Айан-кэрдэн биэрдэ! — диэтэ.
- 1450 Ыйдаабар ыраас ньуурдаах,
Күннээбэр күндү бэйэлээх,
Көмүс күөрэгэйбит,
Күндү далбарайбыт

- Речки с толстым льдом,
Смехом заливались,
1420 *Айыысыт* прожая
Ржали-хохотали.
- Немного погода,
Девочки новорожденной
Голос звонкий раздался,
Что сидевшие все
С места враз повскакали,
Стоявшие все
Тут же разом присели,
Такой громкий был.
1430 И тогда старик бедный,
Места себе не находя,
То садился, то вставал,
От радости такой
На лбу выступившие,
Пота-испарины
Капли мелкие
Рукавами из шкуры рысьей
Вкривь-вкось вытирал.
Старуха-повитуха,
Роды принимающая,
1440 *Айыы Нуоралдын* сострадательная
Навстречу ему пошла:
— Неба восточного
С горячими стенами грозными
На кромке теплой живущая,
Приветливая *Иэйэхсит хотун*
Из девочек отборную-остистую,
В улусе солнечно
Самую сильную
Тебе сотворила-подарила!- сказала.
- 1450 С ликом луны светлее,
Солнца ясного дороже,
Жаворонок наш золотой,
Пташечка дорогая,

- Албан-дьянах аата
Арабас манган халлаантан
Илэ-бодо айылан түспүт
Тыллаах-өстөөх,
Дыллыа манан атгаах
1460 Дырыбына Дырылыатта, — буоллун диэн,
Кылааннаах кыыс тускулугар
Чугас дойдулаабы
Чуораанынан түмэннэр,
Ыраах сирдээбинни
Хоболообунан хомуйаннар,
Товус хонук устата
Төвүөрүйбүт түөлбэ күөл саба
Түһүлгэни төрүтгээтилэр.
Барба малааһыны тэрийэн
Ааспыттары аһатан,
1470 Тубараабыттары тоторон,
Тунах ыһаабы туругуттулар.
- Олонхо олонхо курдук,
Омуннаах совус буолла.
Бу оболоро үс хонон
Үстээх оҥо саба
Өнгөрсүйэн үүннүлэр,
Биэс хонон
Биэстээх оҥо саба
Бэччийэн бардылар,
1480 Уон хонон
Уоннаах оҥо саба
Улаатан истилэр.
Кыыс оҥо убайыныын
Толоонно киирэннэр
Тула сүүрэн сырыстахтарына,
Тудуппат буолан истэ;
Хабылыкты оонньоотохторуна,
Хапсаҕайа билиннэ...
1490 Маһы-оту былдыастахтарына
Харса суох батарыта харбаан
Кыайа-хото туура тутар,

- Имя её славное —
С жёлто-белого неба
Наяву спущенным,
Словами говорящим
С молочно-белым конём
1460 *Джырыбына Джырылыатта* будет, решили,
В честь девочки отборной
Бубенчиков звоном
Ближних позвав,
Колоколов звоном
Дальних пригласив,
На девять дней и ночей
Как озеро широкое
Место-*тосюлгэ* щедрый устроили,
Голодных угостив,
Отощавших накормив,
1470 Белого изобилия праздник —
Ысыах провели.
- Как всегда, в *олонхо*
Всё преувеличено.
Дети эти
На третий день
Как трёхлетние стали,
На пятый день
Как пятилетние
Довольно окрепли,
1480 На десятый день
Как десятилетние
Быстро подросли.
Когда девочка с братом
На долину выходя
Бегать начинали,
Его обгонять стала,
Когда в *хабылык** играли,
Ловчей оказывалась...
1490 Когда палку тянули,
Смело хватала,
Тут же отбирала,

Харбаабыгын хайа харбыр
Хатан ингирдээх,
Сыгты сырайдаах,
Сырдык сэбэрэлээх
Кыыс оёо барахсан
Кылаан чыпчаахайа буолар
Моһуоннанан истэ.

1500 Дьэ, ити кэнииттэн
Оҕонньордоох эмээхсин
Сылы-сыллатаабы
Уоллаах кыыс оҕолоро
Эрбии тиһин курдук
Эмдэй-сэмдэй эрбэлдьиһэн,
Бургунас муоһун курдук
Эгил-тэбил улаатан
Эрдийэн истилэр.

1510 Алаас айы аараан,
Тумул айы добуян,
Сыһы айы сырсан,
Хонуу айы куоталаһан,
Күөлэһийэ оонньоон,
Чээлэй солко окко
Чэччилии таалалаан,
Күнү быһа көрүлээн,
Көччүйэр буоллулар.

1520 Уол оёо барахсан
Чаачар саанан оонньоон
Саатыр идэлэннэ,
Кыыс оёо барахсан
Кыптыгыйнан кыраһыннаан,
Кыра ийһи
Кыайа-хото тутан
Кыһалбатырбат буоллулар.

1530 Уол оҕолоро буоллабына
Буутун этэ буһан,
Холун этэ хойдон,
Сийин этэ ситэн,
Бухатыырга моһуоннаах,
Күүстээххэ көрүннээх,

С руками крепкими,
С ногами резвыми,
С умом острым,
С лицом светлым,
Остистая-отборная,
Девушка лучшая —
Богатырь выростала.

1500 Так, после этого
Старика со старухой
Дети-погодки
Мальчик с девочкой,
Как зубья пилы равные,
Ростом одинаковые
Как рога коровы молодой,
Рядышком расти стали,
Силы набирать стали;

1510 По всем алаасам бегали,
По всем лугам прыгали,
На равнинах гонялись,
На полях состязались,
На зелени шёлковой,
На траве мягкой
Играли-кувыркались,
Днями целыми
Шумели-веселились.

1520 Мальчик-молodeц
Луком-чаачар саа
Забавляться стал,
Девочка-молодчина
Взяв в ножницы-кыптый,
Шитьём мелким
Довольно ловко
Заниматься стала.

1530 Парень молодой
В тело входит стал,
Мускулы на руках окрепли,
Мышцы на ногах созрели,
На вид сильный,
Богатырем выглядел,

Быһыйга быһыылаах,

Быспытынан тиит курдук быччыннардаах,
Хастаабытынан тиит курдук харылардаах,
Сулаабытынан тиит курдук сотолордоох,
Үс былас өрбөлдүйэр өтүктээх,
Сэтгэ былас холобурдаах
Дьирэ буурай систээх,
Абыс былас холобурдаах
Дада дуурай сарыннаах эбит.

1540 Алтан үүт тиэрбэһин курдук

Арылхай сытыы харахтаах
Паамат кыыл
Уллунун унуобун
Уһаты тупшут курдук
Сырыылаах муруннаах,
Орбордуну уостаах,
Кэчигир таас тиистээх,
Арыы саһыл издэстээх эбит.

Тэргэн ый саба

1550 Тэрэли манган кулгаахтаах,
Сирэйдээх бэрдэ,
Дьүһүннээх үтүөгэ,
Сахаттан бастыгыннара,
Ураанхайтан ордуктара
Үрдүк үскэллээх
Үтүөкэннээх киһи буолан
Өгөрсүйэ үүнэн,
Туйгуутуу улаата охсубут эбит.

Дойдутун улабатынан тулаачыйан,

1560 Сирин сибиирин
Сиксигинэн тэлэһийэн,
Ойуурдары оймоон,
Тыаларын сыымайдаан,
Куруннарын курдаттаан,
Бултаан-алтаан,
Буур тайабы
Муннuttан сизтэн,
Харданг эһэни
Сабырбатыттан сыһан,

На глаз быстрый,

Мышцы, что дерева-*тиит** обрубки,
Предплечья, что дерево-*тиит* оголённое,
Голени, что дерево-*тиит* ошкуренное,
Три сажени маховых в бёдрах,
Семь сажений маховых
В пояснице,
Восемь сажений маховых
В плечах оказался.

1540 Словно колечки узды медные

С круглыми глазами зоркими,
Словно мамонта стопы
Кости длинные,
Вертикально поставленные
С носом продолговатым,
С губами пухлыми,
С ровными зубами мелкими,
С щеками смуглыми, оказывается.

Будто луна полная

1550 С большими ушами светлыми,
С лицом красивым,
С видом приятным,
Из саха отборный,
Из уранхайцев лучший,
Ростом высокий,
Человеком превосходным
Быстро выросший,
Уже взрослым стал, оказывается.

По краям обширным разезжал,

1560 Всю землю-сибирь
По всем углам объезжал,
Во всех лесах бывал,
По всей тайге ходил,
Леса выжженные видал,
Везде охотился-добывал,
Самца-сохатого
За нос водил,
Медведя матёрого
За холку таскал,

- 1570 Барар тыатын иччитэ
Барылы кэскиллээбэ,
Бараммат быйаннааба
Байдам тууу
Баай барылаах
Байанай эһэтэ
Бэттэх көрөн мичингэттэбинэ,
Үрүң хара түүлээби
Өлөрөн үллүктээн,
Түөһүгэр көтөбөн,
1580 Санныгар сүгэн,
Бойум бултаах,
Өлгөм үскэллээх
Булан-талан кэлэр буолбут.
- Саппабырбат сардангалаах
Сарсыардаангы сырдык күн
Сандаара үүммүтүгэр
Үнкүүлээн барыах курдук
Үс атахтаах,
1590 Сыдыай манан ньуурдаах
Сыһыы ангара холобурдаах
Сандалы манан остуолга
Төбүрүөннүү мустаннар,
Төгүрүччү олороннор
Сарсыардаангы аһылыктарын
Саһа аһаан эрдэхтэринэ,
Буруйдаах бобуйбатах,
Айыылаах аспатах
Лип-хаан халбаннара
Соботохто арылла түстэ да,
1600 Догдоон сонноох,
Догдоллубут быһыылаах,
Дьобус чуопчаар сангалаах
Сорук Боллур уол
Тэнкэ тиинин курдук
Тинигирэйэ ойон киирэн,
Дьизэлэрин ортотугар
Догдорус гына түстэ да,
Өгүрүк-төгүрүк көрбөхтөөт,
Үс төгүл сүгүрүйбэхтээт.

- 1570 Когда хозяин леса
Барылы всё имеющий,
На счастье обильный,
На руку щедрый,
Дедушка *Байанай*
К нему поворачивался,
Ласково улыбался,
С белой-чёрной шерстью
Пушнину охапками
К груди прижимая,
1580 На плечах поднимая,
С добычей богатой,
С гостинцем обильным
Домой возвращался.
- Когда утро наступило
Светлое, лучезарное,
На трёх ножках
Как бы танцующих,
С гладкой белой
1590 Поверхностью блестящей
Вокруг стола-*сандалы*
С половину долины,
Когда все собрались,
Вокруг уселись,
Есть-завтракать
Как только начали,
Дверь толстая-тяжёлая, что
Виноватый не касался,
Грешный не открывал,
Вдруг настежь распахнулась,
1600 В пальто коротком,
Вида неприметного,
С голосом звонким,
Сорук Боллур посыльный
Словно белка лесная
На ногах резвая,
В дом вбежал,
Посреди очутившись,
Кругом оглядевшись,
Три раза поклонился,

- 1610 Үөгү-тойук былаастаах
Ыллы-туойа турда.
— Аһулаа-тан! Аһулаа-тан!
Аан ини дойду аҕата буолбут
Арылы Тойонуктуур оҕонньор,
Сир ини сибиир ийэтэ буолбут
Кэрэмэс Хотунуктуур эмээхсин,
Туйахтарын сабатыттан
Чучугур чуобур аттаах
Дьоробоно сото
- 1620 Тойон Дьөлүүт бухатыыр
Тустуур ини бэйэбэтигэр
Дьоллоох ахан ыгыскытыгар
Тулдук көтөр саба
Дорообун тутаахтаан:
Хайа дойдуттан
Ханнык ааттаах киһи
Кэрии тыа кэтэбэр
Кэкэллэн олорор
Кэбэ кыыл курдук
- 1630 Кэс тылгын кэлсээн
Кэбийдин диэтэргит —
Тус илин диэки
Орто дойду улай ньууругар
Олохсуйан үөскээбит
Анды Баалыыр Тойон оҕонньор,
Чөркөй Өгүмэх Хотун эмээхсин
Сулбу-халбы сырыылаах
Сорук Боллур уоллара
Тура тэбинэммин
- 1640 Субу кэллим курдукчай!
Ол тобо диэтэргит —
Күннэ булбут күөрэгэйдэрэ
Сэттэ былас
Сизэрэй солко суһуохтаах
Сирэйдээх үчүгэйэ
Сыралыма Куо кыыстарын
Хотугу холоруктаах халлаан
Хонкуйар хоту улабатыгар
Муус будулбан дойду иччитэ

- 1610 Вперемешку с выкриком
Песню-тойук завёл.
— Асулаа-тан! Асулаа-тан!
Всей вселенной отцом ставший
Арылы Тойон старик,
Земли-сибири матерью ставшая
Кэрэмэс Хотун старуха,
С самых копыт чубарого,
Коня имеющий
Длинноголенастый
- 1620 Тойон Дёллут богатырь,
Из вас лично каждый
Птичке-снегирь подобное
Слово приветственное
В ладони добрые примите.
Какого имени человек,
С какой земли-краю явившись,
Перед нами стоит,
Словно кукушка с опушки
Леса соседнего
- 1630 Кукует-сказывает,
Если интересуетесь —
На середине самой живущих
Стороны восточной
Земли-матушки нашей
Анды Баалыыр Тойон старика,
Чёркёй Этюмэх Хотун старухи
Самый расторопный
Сорук Боллур посылный, я,
Без остановки к вам спешил,
- 1640 Только что прискакал!
По какой надобности, скажете —
Стариков этих дочь-пташку,
В семь сажений маховых
С серой косой шёлковой,
Лицом несравненную
Сыралыма Куо прекрасную
Северных небес вьюжных
В северном углу холодном
Края ледового хозяин

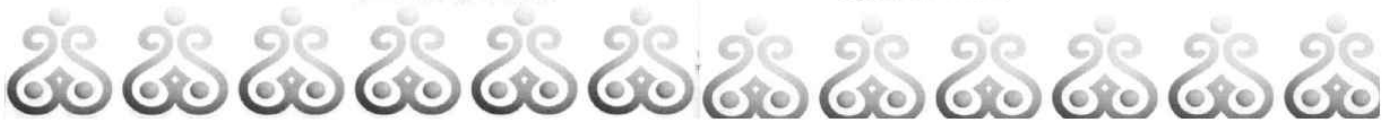
- 1650 Тобус бүгүйэх систээх,
Кэй-тубут көлөлөөх
Тимир Чохчордоон обургу
Анаан-минээн
Адабийан тахсан
Күүс өгтүнэн күтүүтгээн,
Күлүк буолан күлүнгээн
Көрүнгээх сүөһүнү көбүрэттэ,
Барык буолан барыннаан
Баайы-дуолу бараата.
- 1660 Чэйи, чэй эрэнчэ!
Этэн баран эбирийэх иннинэ
Элэстэнэн тийэнгнин,
Туруук очуос курдук
Дурда-хаха буолангын,
Үрүг өркөн тыннарарын
Өрүһүйүөн үһү!
Хоруй тылгын
Хоннорууй диэммин
Үстүүр дьүһүлгэн күлүккэр
- 1670 Үнгэн-сүктэн эрэбин,
Курдукчай! Курдукчай! — диэн
Кулуһута турда.
- Тойон Дьөллүүт бухатыр ону
Туруору тутан толкуйдаата,
Сытыары тутан сыналаата:
- Бу көхсүтгэн көнтөстөөх,
Көмүскэллээх өйдөөх,
Күн өркөн дьонноро,
Арҕаһыттан гэһининнээх,
- 1680 Аһыныгас санаалаах
Айыы хаан аймахтара
Анаан-минээн ааттаспытгарын
Аккаастаһан кэбиһэр
Адьяс сатаммат! — диэн амалыйда,
Үнүүлээбинэн-батаастаабынан
Өрү-һары көрөн кэбистэ,
Кэлэр сирдэрэ
Кэлиин үүтэ буолбатын,

- 1650 С девятью на спине изгибами,
В упряжке оленьей-кэй-тубут*
Разбойник Тимир Чохчордоон
Из дальнего угла северного
Намеренно выбравшись,
Силком с собой утащил,
Тенью тёмной забравшись,
Скот забойный протравил,
Призраком чёрным крадучись,
Добро-богатство разграбил.
- 1660 Чэйи, чэй эрэнчэ!
Дух перевести не успею —
Тебя просили явиться,
Утёсом каменным для них,
Защитником стать,
Белой души солнечной
Спасителем быть!
Слова ответного
Твоего прошу,
Трем теням твоим,
Кланяюсь-молю,
1670 Курдукчай! Курдукчай! —
Скороговоркой пропел.
- Услышав такое,
Тойон Дёлло'т богатырь
Призадумался-прикинул:
- С поводьями за спиной,
С душою сострадательной
Людей страны солнечной,
С вожжами за холкой,
1680 С помыслами добрыми
Людей племени Айыы Хаан
В просьбе-мольбе отказать,
В горе-беде оставлять
Никак нельзя! — промовил,
Словно пики-сабли взгляд
Вверх-вниз направил.
Место, куда идти,
Никогда не кончится,

- 1690 Барар сирдэрэ
Баѳана үүтүнүү бүтэйбэтин,
Санаарѳаан санныйбатыннар,
Мунчааран мунурдамматыннар,
Өрөгөйбүт үрдүө,
Саргыбыт салалдыа! — диэн
Быһыта багтаталаан
Быһал-тэхэл сангаран
Этэн бүтэрин кытта —
Ханас диэжиттэн
Туруйа кыыл курдук
1700 Дорвоонноох саналаах
Толуу көрүнгээх
Тойон киһи
Тура сонньуян,
Отут муунта истээх
Чороон иһиккэ
Тобус-толору
Дьоруо ат бидилгэхтиир
Арыылаах саамы кымыһын
Долгуппакка тутан абалан,
1710 Сорук Боллур уолга
Сүгүрүйэн туһаайда.
- Оччону көрөн баран,
Обочоос көрүнгээх
Сорук Боллур уолчаан
Саамы кымыстаах чороону
Икки илиитин тэбэгэйинэн
«Тап» гыннаран ылан
Айаѳар иннэри тутан кэбинээт,
Киһитэ эргиллэн истэбинэ
1720 Иннэрбит иһитин
Илиитигэр туттаран кэбистэ да,
Сорук Боллур уол
Үөрбүт-көппүт быһыытынан
Догдолуйан тахсан
Чуобур буур табатыгар
Дугдурус гынан олоро түһээт,
Тус илин диэки

- 1690 Где жить
Везде найдётся,
Пусть не печалются,
Пусть не мучаются,
Торжество наше возвысится,
Счастье наше возродится! —
Сказал будто отрубил,
Медленно это промолвил,
Речь только закончил —
С левой стороны
1700 Журавлю подобным,
С голосом громким,
Вида солидного
Господин важный
На ноги поднялся,
Фунтов в тридцать
Кубок-чороон огромный,
До краёв наполненный,
Кумысом свежим,
Маслом слобренным,
Ни капли не расплескав,
1710 Сорук Боллур посильному
С поклоном поднёс.
- Благодать такую увидев,
Совсем ещё молодой
Сорук Боллур посильный,
Чороон с кумысом свежим
Двумя руками
Ловко «тап» схватив,
Ко рту приложил,
Кубок сразу опрокинул,
1720 Тотчас посуду пустую
Хозяину вернул.
После такого угощения,
Сорук Боллур посильный
С видом довольным
Легко ступая вышел,
На оленя-рогача вскочил,
Прямо на восток,

Тэгэлччи батгаан
Тэлээрэ көтүтэ турда.

- 1730 **Тойон Дьөлүүт бухатыр**
Ыксаабыг-тиэтэйбит киһи быһыытынан
Бэргэнэ-бэргэнэ сааны бэллэнгэтэн,
Үтүлүк-үтүлүк сааны үллэнгэтэн,
Бото-бото сааны боллонготон
Хардары-таары хаалаан,
Олбук-солбук уган
Аһаан сизэн кимирийбэхтээн баран,
Ойон тийэн,
Абыс уолан киһи
- 1740 Албаһынан аһар
Аарыктаах лип-хаан халбанын
Арыйа батгаан,
Буруйдаах бобуйбатах,
Айыылаах атыллаабатах
Уолах тиит боруугуттан,
Ойон тахсан,
Көлөһүннээх ат
Көбө-саба сизлэн киирэр
Күндэлэс манан күүлэтин,
1750 Күөйэ көтөн
Дьэллик манан тэлгэхэтигэр
Тэгэлийэн киирэн,
Абыс арбара ампаарыгар
Биирлэ баар буола түстэ.
- Хатанан турар
Хатан тимир олуурдарын
Унуохтаах отон курдук
Турута тынталаан,
Улаа ампаарга ойон киирэн
- 1760 **Эргим-ургум көрбүтэ** —
Дьэ дуо, довоор,
Бухатыр киһи таннар танһа
Туттар тэрилэ-тэриэбэтэ,
Айыы оҕото атыгар
Симэхтээх сэбиргэлэ

Решительно направил,
Быстро понёсся-полетел.

- 1730 **Тойон Дьөлүүт богатырь**
Поспешно-торопливо
В рот что попало подряд
Толкать-пихать начал,
Вперемешку лопать-хлепать стал,
Куски большие как шапки уплетал,
Куски толстые как рукавицы уминал,
Быстренько поел-пожрал.
Подскачив к двери с побрякушками
Такой толстой-тяжелой,
1740 Что восемь людей молодых
Только хитростью одолевают,
Широко её открыл,
Порог из лесин толстых,
Что виновный не осмелится,
Что грешный не отважится,
Легко перескочил.
Перебежав сени светлые,
Такие просторные,
Что конь весь в поту
1750 Рысью крупною пробежит,
По двору чисто-белому
Круг большой сделал,
У восьми друг за другом стоящих
Амбаров внезапно оказался.
- Амбаров засовы тяжёлые,
Задвижки из болванки железной
Словно кустики толокнянки
Вырывал-выбрасывал,
К амбару крайнему подскочил
1760 И оглядевшись, увидел —
А ну-ка, друзья,
Одеяния богатыря славного,
Доспехи ратные,
Снаряжения разные,
Упряжь коня расшитая

Алтан сардаанаба*
Анньыллан ахан тураллар эбит.

Уол оѳо ону керөн
1770 Үлүһүйэ үөрдэ
Сөрү диэн сөхтө,
Бэри диэн бэркиһээтэ.
Үөрүүтүгэр тэптэрэн,
Өттүгүн баһын охсунан,
Өрө көтөн баран
Эккирээн лиһийбэхтээбитигэр
Тилийэ тиэргэн иһэ
Эрчимнээх тингилэх тыаһыттан
Иннэлдьийиэх курдук гынна.

Ол кэинэ тойон Дьөлүүт
1780 Үарахан тимир ыстаанын,
Ыраас тимир ыргаахытын,
Болгуо тимир болуотун,
Кэрдиис тимир кээнчэтин,
Эрдэһин тимир этэрбэһин
Кэтэн килэдитэн кэбистэ.

Айыы оѳото атыгар
1790 Айанныыр сэбин-сэбиргэлин
Малдьарыччы көгөбөн таһааран,
Бастың сэргэтин төрдүгэр
Чөмөбөлүү уураат,
Өрүү тимир көнтөстөөх
Аарыктаах бас быатын
Сулбу сүүдүтэн ыла да,
Сизэлэн-хааман дыизгэнийэн
Сэттэ хостоох
Сибиз дьэргэл күрүөтүгэр

Айаас ахан
1800 Айыы оѳото ат сылыгытын,
Көнтөһү кэппэтэх
Күн оѳото көлөгүн,
Тула сүүрдэн өрүкүтэ сылдьан,
Көбүлүгэр түһэн
Күүһүнэн көнһүөрдэ тутан,
Аарыктаах баһын быатын

На сардаане* медной
Развешены-разложены, оказывается.

Молодец, такое увидев,
1770 Разом повеселел,
Очень удивился,
Весьма поразился.
От радости очумев,
По бедру себя хлопнув,
На месте подпрыгнув,
Так запрыгал-заплясал,
Что двory ближние
От грохота ступни тяжёлой
Чуть было не зашатались.

После этого Тойон Дёллют
1780 Штаны тяжёлые из железа,
Рубаху чистую из стали,
Пальто из болванки железной-болгуо*,
Портянки из железа сечёного-кэрдиис*,
Торбаса из железа кручёного-эрдэһин*
На себя надел-заблистал.

Коня-дитя Айыы
1790 Упряжь тяжёлую
На руки взяв,
Возле коновязи-сэргэ почтенной
В кучу положив,
С поводком из железа-ёрюю*,
Побрякушками убранный,
Недоузлок достав,
К загому просторному
С семью закутами
Шагами быстрыми прошёл.

Необъезженного
1800 Коня-дитя Айыы,
Поводьев не познавшую
Лошадь-дитя солнца,
Вокруг загона прогоняя,
За гриву богатую схватив,
Силой своей одолевая,
Недоузлок с побрякушками,

Кэтэрдэн «лып» гыннарда да
Сизэтэн тэлэгэччитэн,
Өттүктээн өрүкүтэн
Бастын сэргэтигэр
1810 Бырдаатгаан абалан
Баайа охсон кэбистэ.

Ити кэнниттэн
Иэби тимир тэһиннээх
Өрүү тимир үүнүн
Өһүлүбэт гына
Уостуганнаан кэтэттэ.

Өрүү тимир сөрүөтүн сөрүөлээтэ,
Бобууска тимир бототун ботолоото,
Халлаан мөнгүнэ ыңгырын
1820 «Хап» гына уурда да,
Кутуу тимир холумун холумнаата,
Иэби тимир дьиримин дьиримнээтэ,
Кырыйы тимир кычымын кычымнаата,
Тарды тимир чаппараабын баайда.
Эрэдэһин тимир быалыктаах
Эрэмэдэһин иилэ бырахта.

Көлүччэ күөлбэр
Көтөөрү гыммыт
Көбөн кус тэһинккээн
Күөкэгэр мооньун
1830 Күөгэччи туппутун курдук
Тимир хонсуоччутугар
Үс сиринэн салаалаах,
Алта сиринэн бобуруолаах
Айыы дапсылы кымньытын
Тэлэһитэн таһааран
Иилэ бырахта да,
Эргиллэ биэрээт,

Иэримэ дьэстигэр көтөн түһэн,
Аал уотун иннигэр
1840 Сөһүргэстии түһэн,
Сүгүрүйбэхтии турдаба.
Хаас курдук халакынас
Халааннаах сангалаах
Ханалдьыйан хаамар

На голову «лып» надел,
Коня, что рвался-метался,
Ногами брыкался,
К лучшему столбу-коновязи
1810 За поводок привёл,
Крепко-накрепко привязал.

После этого
Уздечку из железа гнutoго-изгии,
С поводком из железа кручёного-ёрюю
Надев, крепко так завязал,
Что не развяжется.

Потник-бото из железа-ёрюю настелил,
Из серебра-бобууска подложил,
С лукой высокой-мёгоёи
1820 Седлом-ыңгыыр ловко «хап» оседлал,
Подпругу-холум из железа-кутуу затынул,
Ремень-дирим из железа-изгии пристегнул,
Тебеньки-кычым из железа-кырыйы повесил,
Чепрак из железа-тарды привязал,
С перемычкой железной-эрэдэсин
Кожаную суму-эрэмэдэй набросил.

Будто на пруду-кёлюччэ
Взлететь готовой
Утки-кряква напуганной
1830 Кокетливо изогнутая,
Шея длинная,
На крючок, что на луке седла,
С тремя ветвями,
С шестью кольцами
Кнут плетёный от Айыы
Наскоро достав
Ловко подвесил,
Тут же повернувшись

В дом уютный залетел,
Раскланиваясь,
1840 Пред очагом священным
На колени упал.
Женщина-хотун
С голосом заливистым,
Словно гусь гогочущим,

- Хатын дьахтар
Абыс мээрэй истээх
Мас ымыйа кыттыаба
Кыл имэрийэ
1850 Тобус-толору кутуллубут
Ааттаах ат батыччахтыыр
Арыылаах саламаатын
Муордыа хаан модьовою,
Алаас сыһыы быһаарһын саба
Алгыстаах холумтанга абалан
Билгэһиччи олордон кэбистэ.
- Сизэлтээх дэлбиргэлээх
Ыһыах эбир хамыйабын
Утары уунан бизэритигэр
1860 Тойон Дьэллүүт ойон туран
Үс төгүл толору баһа-баһа,
Уруйдуу-уруйдуу
Аал уотун аһатан-сизэтэн,
Албаан-силзэн туран
Күүгүнэчи кутан кэбистэ.
Онуоха умайа турар уот
Күөх төлөнүнэн
Күлүм-салым күөдьүйдэ,
Кыһыл төлөнүнэн кытыаһынна.
- Ити кэннэ кини
1870 Ангар атабын сөһүргэстээтэ,
Биирин олооннуу уурда,
Ангар илиитинэн өттүк баттанна,
Биир илиитинэн
Күннүктээх сиртэн
Күлүмүрдээн көстөр кылааннаах,
Үөрбө хаан үнүүтүн
Өрө дапсылыйан тутан олорон,
Саманнык диэн тойуктаах,
1880 Ситинник диэн эгэлгэлээх
Ааттаһа-көрдөһө,
Алгы-силини турдаба.

- Выпятив живот ступающая,
В чашу-кыттыа деревянную,
В восемь черпаков
1850 Саламаатом* наполненную,
До прошитых краёв волосяных-кыл
Маслом так густо сдобренную,
Что конь добрый застрянет,
С порогом толстым,
С половиною алааса широкого
На шесток благословенный
Через силу поставила.
- Гривой конской убранный
Пёстрый ковш-хамыйах
Ему протянула.
1860 Тойон Дьэллүт с места вскочил,
Ложкой полной трижды черпая,
Благодарствуя-прославляя,
Огонь священный
Угощать-кормить,
Брызгать-заклинять стал.
Горящий в печи огонь
Ещё сильнее разгорелся,
Синим пламенем запылал,
Красным пламенем заплясал.
- После этого
1870 На одно колено встав,
Ногу на ногу закинув,
Одной рукой подбоченясь,
В руке другой
Имеющую остриё,
Что за день езды блистает,
Пику грозную свою
Вверх направив,
Словами такими
1880 Молить-просить стал,
Заклипания такие
Стоял-говорил.

- Дьэ, бу! Дьэ, бу!
 Үөл мас үтэлээх,
 Аһаах мас аһылыктаах,
 Кураанах мас курумнаах,
 Күл тэллэх,
 Көбүөрүннүк суорбан,
 Көмөр сыттык,
 Чуобур сото,
 1890 Толбон түөс,
 Бырдыа бытык,
 Кырыл түһүмэт —
 Хатан Тэмиэрийэ тойон эһэм,
 Дьэ эрэ, эһэкэм,
 Киэннэр кистээн ииппит,
 Уһунгар хорботон оҕолообут
 Дьоллоох уол оҕон
 Тобус кулукулаах
 1900 Содумнаах суолу тобулан,
 Абыс хараҕалаах
 Аартыгы арыһан,
 Айыы хаан аймаҕын
 Атаҕастаабыттарын иһин,
 Күн улуунун көнүлүн
 Күөмчүлээбиттэрин иһин
 Атын дьабыннар
 Ааттаахтарын кытта
 Хаан харсан халбарыһа,
 Күөн көрсөн күрэхтэһэ,
 1910 Күрэс былдыһа барар,
 Тэлгэһэбиттэн тэлэһийэр
 Тэргэн күнүм үүннэ,
 Аан ийэ дойдубуттан араһсар
 Аламай күнүм ангаарыйда.
 Тойон эһэкээннэм,
 Тобус очурдаах суолу тобуларбар
 Токутар улар саҕа
 Дьолбун тускулаан,

- Дя-э, бу! Дя-э, бу-а!
 Еда твоя — дерево сырое,
 Пища — дерево гнилое,
 Сухое на корню дерево,
 Постель — из пепла,
 Одежльце — *кобёрюнюк*,
 Подушка — из угля,
 Голень пёстрая,
 1890 По колено — борода,
 В отсветах — грудь,
 Внушительно важный
Хатан Тэмиэрийэ, тойон дедушка!
 Ну-ка, дедушка мой!
 Вырастивший меня,
 Охранявший-делевявший,
 Счастливцев-сын твой
 Решил проторить путь
 С девятью заслонами,
 1900 Решил выйти на дорогу
 С восемью засовами —
 Родичей *Айыы Хаана*
 За обиду отомстить,
 Людей *улусов* солнечных
 За свободу заступиться,
 С мира нижнего-*дябын*
 Грозными-отменными
 В схватку крованую вступить
 С равными встретиться,
 1910 Силою помериться,
 От дома родного оторваться
 Время настало,
 С землёй своей расстаться
 День ясный наступил.
 Тойон мой, дедушка,
 Чтоб с девятью ухабами дорогу пройти,
 С глухаря-улар токующего
 Счастьем надели,

Ажыс айдааннаах
 Аартыгы ангаабыллырбар
 1920 Ангаадык улар сажа
 Саргыбын салайан,
 Түһэн биэрбэт төлкөлөө
 Охтон биэрбэт оноруулаа,
 Кэхтэн биэрбэт кэскиллээ!
 Эргиллэн кэлиэхпэр диэри
 Оттубут уоппун умуруорума,
 Суон сүллүгэспин төлөрүтүмэ,
 Лип-хаан халбаммын арыттарыма,
 1930 Таабылаах да убаһаны таһаарыма,
 Толугурдаах да торбоһу туоратыма!

Үөһээни үлүскэннээх-үлүгүрдээх
 Үс биннин ууһуттан
 Үргүөр буолан үргүйдэхтэринэ,
 Үрүң төлөһнөөх буруоһунан
 Үөһэ диэки үтэйэ тураар!
 Аллараа аат дыбын аймабыттан
 Аргыар буолан аргыйдахтарына,
 Хангырбастаах үөттүрөххинэн
 1940 Дьалбарыта далбаатын тураар!
 Орто дойдуттан
 Обот солдонноохтор
 Орооһор оймуур буоллахтарына
 Уоттаах кымһынан
 Удурбаччы утаара тураар! — диэн
 Сүһүөхтээх бэйэтэ
 Сүгүрүйбэхтээн баран,
 Тобугун үрдүгэр дьобууһааһан
 Таһырдыа ойон таһсан,
 1950 Айыы оҕото атын
 Өрүү тимир көнтөһүн
 Өһүлэ тарта,
 Иэһии тимир тэһинниттэн
 Иилэ хаһан ылла да,
 Эппэнэ-тэппэнэ ингэһиттэн
 Куулаттан көппүт
 Куртуйах улар курдук,

Чтоб с восемью раздорами
 Пути мне миновать,
 1920 С самца глухаря-улар
 Удачей одари,
 Доли хорошей пожелай,
 Судьбой везучей надели,
 Счастливого будущего отведи!
 До возвращения моего
 Огонь священный не гаси,
 Ворота никому не открывай,
 Дверь тяжёлую не открывай,
 1930 Даже жеребенка паршивого не теряй,
 Даже телёнка шелудивого не убавляй!

Если из мира верхнего,
 От трёх родов-племён грозных
 Сквозняком потянет,
 Дымом с пламенем белым
 Пovyше проталкивай!
 Если из рода мира нижнего
 Ветром холодным продует,
 Кочергой с надрезами
 1940 Подальше отгоняй!
 Если из мира среднего
 Жадные-алчные
 Мешать-встревать начнут,
 Искрами огненными
 Прочь прогоняй! — сказав,
 В суставах кланялся,
 В коленях сгибался.
 Затем
 Из дома выскочив,
 1950 Коня своего — дитя Айыы,
 Поводья железные-ёрюю развязал,
 За поводок железные-изгии
 Плетёные схватил,
 На стремена прыгучие
 Ногой одною наступив,
 Словно из леса вылетевший
 Глухарь вскочил,

- Халлаан мөнгүнэ ынгырыгар
Хатана түнээт,
1960 Сонобоһун тэһинин
Тус илин диэки
Тэгиличи батгаан,
Кытаанхтык кымныылаата,
Күүстээхтик табылйда.
- Сонобос ат барахсан
Турар сиритгэн
Товустуу саһаан сирин
Товута буурдаталаан,
1970 Түөрт хаардаах бугул саба
Түөрэн көмүс туйабынан
Түһэрин дүүүлэ биллибэккэ түстэ,
Ойорун оломо көстүбэккэ ойдо.
Үрдүк хара тыатын
Үлтү үктэтэн,
Эргэнэ хара тыатын
Ибили тэптэрэн,
Бар хара тыатын
Барчалы көтүтэн,
1980 Ааһа көтөн,
Айаннаан дайбатан истэ.
Аламан-чабаан
Алаастарын ааһыталаан,
Туналбаннаах улуу
Толоотторун туораталаан,
Килбиэннээх киэн
Сыһыыларын чиэрэстэтэлээн,
Өр дуу, өтөр дуу айаннаан,
Үөмэс-саамас көтүтэн,
Тус илин диэки
1990 Дьулурутан иһэн көрө түспүтэ —
Тунаарар-мэнээрэр
Туналбаннаах толоон
Туоллар ортоугар
Тобус мөбөллоох
Туос холомо туналыһан турар эбит.
Ол уна тэллэрэр

- За седло высокое
Выпуклое ухватился,
1960 Поводья коня лихого
В сторону востока
Широко развернув,
Кнутом жёстким ударил
И во весь дух помчался.
- Жеребец милый,
Землю кусками разрывая,
По девять саженьей
Сразу перескакивал,
1970 Как четыре копны под снегом
Копыта золотые
Словно земли не касаясь
Бесперывно мелькали.
Тёмный бор высокий
Безжалостно сокрушая,
Леса обнажённые
Под ногами разрушая,
Леса дремучие
В бурелом превращая,
1980 Всё дальше-дальше
Беспошадно нёсся.
Широкие алаасы
Грозные проходя,
Солнечные долины
Великие переходя,
Славные луга
Просторные оставляя,
Долго ли, коротко ли
Неопределенно так
Прямо на восток
1990 Устремляясь, вдруг увидел —
Широкой равнины светлой
В середине самой
На девяти жердях толстых,
Берестяное жилище-холомо
Блестит-стоит, оказывается.
С правой стороны

- Тобус сулуйбутунан
Туруйа кыыл курдук
Субан уолаттарын оруолдугтаммыт,
2000 Ханас өртүгэр
Абыс кыһыйбытынан
Кыталык кыыл курдук
Кындяа кыргыттарын арыалдыгтаммыт,
Көрө түстэххэ —
Айыы дьахтарын
Таллан саарык бастына,
Күн кыһын
Көстөр үтүө дьүһүннээбэ,
Үрдүк үскэллээбэ,
2010 Үтүөкэннээх барахсан
Мүөттээбинэн мөлбөөрүччү көрөн,
Саахардаабынан сандаарыччы одуулаан,
Халды үктээн ханардаан,
Эрийэ үктээн мэтэрдээн,
Сөрүү үктээн дьүөдэрдээн
Уун-утары киниэхэ
Ойуу-бичик үктээн,
Өрүкүнэйэн кэллэ да,
Этэн-тынынан эбилдигтэн,
2020 Эгэлгэлээн барда.
- Көр, көр субу!
Туспа дойду тойоно
Туйабын сафатыгтан
Чучугур чуобур аттаах
Дьорожоно сото
Тойон Дьөлүүт бухатыр
Тустуур бэйэбэр туһаайбыт
Дорообобун тутууй дуу!
Туһааннахай добоччугуом,
2030 Тохтоо, болвой эрэ,
Тускулаах тойукпун,
Этэр тылым эгэлгэтин
Үс хос эргиирдээх,
Ньыгыл таас оройгор
Таба далабайдаан сэнээрий эрэ.
Хайа дойдугтан

- Девяти молодым,
Журавлям подобными
Юношами стройными окружённая,
2000 С левой стороны
Восемью стройными,
Стерхам подобными
Девушками чистыми провожаемая,
Получше присмотреться —
Из женщин *айыы*
Отборная из отменных,
Из девушек земли солнечной
Прекрасная из красивых,
Сложения крупного
2010 Девушка великолепная,
Глазами медовыми глядя,
Очами сахарными взирая,
Бёдрами виляя,
Витиевата шагая,
Плетёно ступая,
Узоры выделявая
Прямо к нему подошла,
Напротив став
2020 Возбуждённо говорить,
Запальчиво сказывать стала.
- Смотри, смотри же вот!
Другого края *тойон*,
С самых копыт чубарого
Коня имеющий,
Длинноноленный
Тойон Дёлют богатырь,
Тебе личное
Приветствие моё прими!
Дружок мой назначенный,
2030 Мой *тойук** заветный,
Смысл слов причудливый
Крепкой башкой своей
О трёх обручах
Послушай-внимай,
Верно оцени.
Из краёв каких,

- Ханник аатгаах
Кыыс оѳо кылаан бэрдэ
Туох суо-бараан соруктанан
2040 Суолбар тоһуйдун?
Ханник халын дьанҭа наадаланан
Аартыкпар манаатын,
Албан аатын кимий? — диэтэргин
Араѳас манган халлаанга
Айыллан үөскээбит
Дьэһэгэй Тойон аҭалаах,
Сидирин Хотун ийэлээх,
Уулаах былыт дугуйдаах,
Ордук ойѳос
2050 Уйуллаан Куо диэн мин буолабын!
- Одун хаантан онорууланан
Тобус хаттыгастаах
Дьулуо манган халлаан
Сул туос суругуттан,
Абыс хаттыгастаах
Араѳас манган халлаан
Аранга туос аркыматыттан,
Сэттэ хаттыгастаах
Сэндэлэс дьэллик халлаан
2060 Тигии туос испийһэгиттэн
Билэн-көрөн билгэлээтэххэ,
Истэ-билэн сэргэбэлээтэххэ —
Эн бийиги эрдии-ойохтуу буолан
Тэллэххэ тизлийэ сытарга
Тэннээхтэринэн кэскиллэммит эбиппит,
Хоойго хонугулуу сытарга
Холоонноохторунан онкулламмыт эбиппит!
Ол иһин дьүрүс халлаан
Үрдүк билгэ дьүүллээхтэрэ
2070 Сөпкө сүбэлэстэхтэрэ,
Кизэн халлаан кичимэлээхтэрэ
Кирдыги кэпсээтэхтэрэ.
Окко түспүт оноруугун
Ойо көтөнгүн,
Сиргэ түспүт сэрэбийгин
Сиирэ түһэнгин,

- С именем каким
Девушка блистательная,
С какой целью важной
2040 На пути меня поджидаешь,
По какой надобности большой
На дороге караулишь,
Как твоё имя славное? — спросишь,
На жёлто-белом небе
Сотворённая-рождённая,
С отцом *Дясэгэй Тойон*,
С матерью *Сидирин Хотун*,
В облаке дождевом живущая,
Ребро лишнее имеющая
2050 *Уйуллаан Куо* — это я!
- По назначению *Одун Хаана*
Девятиярусного
Неба чисто-белого
Из письма берестяного,
Восьмиярусного
Неба жёлто-белого,
Из архива берестяного,
Семиярусного
Бродячего неба просвечивающего
2060 Из прошитого списка берестяного
Если узнавать-примечать,
Прислушиваться-присматриваться —
Мужем и женою стать,
На постели одной лежать
Нам с тобой предначертано,
Ночами в обнимку спать
Нам с тобой предписано.
Вот почему неба звучного
Высокие судьи-предсказатели
2070 Правильно посоветовали,
Неба хозяева заботливые
Правду нам поведали.
Участь на траву упавшую
Посредине порвав,
Жребий на землю выпавший
С краю разорвав,

Анала-минэлэ суох
Атын дыхтары
Ойох ылаары
2080 Дорвоон суолу тобулбут
Сурахын истэннэр,
Суо-бараан соругунан
Суолгар тоһуйтардылар.

Айыы оҕото ат барахсан
Танытыҥ тыаһа
Хаппыт таратаайка-ороппууска
Хатан тыаһын курдук
Өрө тарчыгыны-тарчыгыны,
Аһары түһэн,
2090 Антах халыһыйан истэбинэ,
Итичэни истибит
Тойон иччитэ
Туора тардан тулахааччытта,
Хаанньары тардан
Холоруктатан таһаарда.

Товус оруолдуйт уолаттар
Супту сойуодуһан кэлэннэр
Уҥа уостуганыттан бобо туттулар.
Абыс арыалдыт кыргыттар
2100 Халарыктаһан кэлэннэр
Ханас амабаччыттан
Хаанньары тартылар:
— Орто туруу дойдуга
Товуорутан түһэрэннэр
Суолугар тоһуйангын
Туһааннаах тойон эргин тохтогон,
Олоххут тускулун онгостун! — диэтилэр.

— Дьэ, туһааннаах доборум,
Мин эрэйдээх тугу этиэм баарай?!
2110 Көһсүн күнү бүүлүү
Көппөйбүтүн иннигэр
Көрөр хараххын быһа симэнгин
Көрүөххүн көрбөтөххүн!

Тебе не назначенной,
На женщине другой
Жениться задумав,
2080 В дорогу долгую ты пустился,
Весть такую услышав,
Меня с целью важной
На дорогу твою направили.

Милый конь — дитя *Айыы*,
Ноздрями фырка
Как таратайка засохшая,
Звук скрипучий
Беспрерывно издавая,
2090 Дальше было пролетал,
Напрямик путь держал.
Но *тойон*-хозяин его,
Весть такую услышав,
За поводья потянул,
Рукою крепкой
Коня с дороги свернул.

Девять парней-прислужников
Вмиг прискакав,
Удила справа сдержали,
Восемь девиц-прислужниц
2100 Тотчас прибежав,
Удила слева удержали,
В сторону увели:
— В мир этот срединный
Тебя боги сами послали,
Указали, где в пути встретить
Суженого, его остановить,
Вместе жизнь заложить! — сказали.

— Ну, суженый мой родной,
Что мне, бедной, ещё сказать?!
2110 Хотя спина так широка,
Что солнце заслоняет,
Ты глаза свои закрыл,
Очевидного не видел!

Саннын халлааны сабарды
Дабдайбыгын иннигэр
Истэр чуор кулгааххын
Түүнэн саба бүлэтэн
Истиэххин истибэтэххин!

- 2120 Албан ааккын алдытаары,
Дьоһун солобун сууяары,
Күөт ыт күлүүтүгэр ытаары,
Эриэн ыт элэгэр киллэрээри,
Адъарай бийнин таптаабыт,
Биллибэт бэрдin билсибит,
Киһи кэскилин кэспит,
Олох тускулун оймообут
Кубулбат куймуур дыктарга
Курдары таттарангын,
Айаннаан адабийан истэбин
- 2130 Абаккатын эриэхсит!
Туһааннаах доворгуттан
Туора хаамтаххына
Олорор олохпут огдолуйуо,
Киэр хайыстаххына
Кэскилбит кэлтэрийиэ!

- Тойон Дьөлүүт,
Тохтоо, болдой эрэ,
Айан киһитэ
2140 Ааспытын буолуо —
Амтаннаах аста аһаа,
Суол киһитэ
Субараабытын буолуо —
Субай утах миэхэ баар.
Сыры киһитэ
Сылайбытын буолуо —
Сытан сынньанаргар
Сымнабас орон,
Сылаас хоой миэхэ баар.
Дьөлүгүттан тумнума,
2150 Туһааннаах доворум! — диэн,
Туойан бүтэрин кытта
Айыы овоото ата барахсаны
Таннары халарыктатан ажалан

Хотя плечи так широки,
Что небо прикрывают,
Уши чуткие свои
Волосами так заложил,
Что явного не услышал!

- 2120 Чтоб имя славное опозорить,
Чин важный замарать,
Чтоб псы пёстрые насмехались,
Кобеля пегие зубоскалили,
С миром нижним связавшейся,
С нечистым слюбившейся,
Честь человека нарушившей,
Устои жизни разрушившей,
К лживой женщине коварной
Так сильно привязавшись,
С видом важным едешь,
2130 Как же обидно, досадно!
Если от суженой
В сторону отойдёшь,
Жизнь наша разладится,
От подруги отвернёшься,
Будущее ушербным будет!

- Тойон Деллю'т,
Постой-внемли,
Путник с дороги,
Небось, проголодался,
2140 Еды вкусной попробуй;
Человека в пути
Жажда, верно, замучила,
Напиток у меня свежий;
Странник уставший
Малость, видать, притомился,
Полежи, отдохни,
Постель мягкую постелю,
Телом тёплым отогрею,
Счастье своё не обойди,
2150 Дружочек сужённый! — сказала.
Только тойук закончила,
Коня верного — дитя Айыы
Задом наперёд

Матаар ойуу баттааһыннаах
 Бабыгыры оморор бар кыллаах
 Бастын байбары манан сэргэлэригэр
 Баайан кэбистилэр.

Тойон Дьөлүүт бухатыры

- 2160 Соххор өттүнэн
 Сулбу тардан түһэрдилэр да
 Товус оруолдугут уол
 Уна өттүгэр ойуоккалаһан,
 Абыс арыалдыг кыыс
 Ханас өттүгэр батысыһан,
 Аан диэки ааһа хаамтылар.

Онуоха Тойон Дьөлүүт көрбүтэ —

- Сэргэ төрдүттэн
 Ураһа айаһар дылы
 Сэттэ салаалаах
 2170 Солко нуолур оту
 Долгуччу тэлгэппиттэр эбит.
 Хара хоруонка хадьааһыннаах,
 Үрүң хоруонка үүйээһиннээх,
 Кыһыл овуруо кытыылаах,
 Даладыйбыт дала ураһа
 Сарыы ньаарсын аанын
 Арыя баттаан киирбитэ,

Аан анныттан

- 2180 Бастын олоххо диэри
 Бөртөлөөх бөрө тириитин
 Бөрүү тарданнар
 Үктэл уурбуттар эбит.
 Бастын олох үрдүнэн
 Күннээх хара саһыл тириитин
 Кэккэлэччи таппыттар,
 Хардан энэ тириитинэн
 Хардары ууран хадьааһыннаабыттар эбит.

Ортоку олоххо

- 2190 Уоттаах кыһыл саһыл тириитин
 Уһаты тутан уурбуттар,
 Уна олоххо

К столбу-сэргэ почтенному
 С узором-матаар вдавненным,
 С чучелом-орлом бабахующим
 Его привязали.

Тойон Дьөлүүт богатыря

- 2160 С тыльной стороны
 Быстро с седла стянув,
 Девять парней-прислужников
 Справа окружая,
 Восемь девиц-прислужниц
 Слева сопровождая,
 К дверям провели.

Тогда Тойон Дьөлүүт увидел —

- От основания коновязи
 До входа в урасу
 Семилиственной
 2170 Травой шёлковой
 Дорога была устлана.
 Бисером чёрным прошитый,
 Бисером белым сшитый,
 Бисером красным окаймлённый
 Занавес из замши нежной
 Урасы-далла
 Тойон Дьөлүүт раздвинул,

С самого порога

- 2180 До сиденья-олох почётного
 Шкуру волчью постелили,
 С полосками чёрными
 На лапах передних
 На месте почтенном сверху
 Шкуру лисы-сиводушки
 Рядами развесили,
 Шкуру медведя матёрого
 Напротив положили, оказывается.

Среднее сиденье-олох

- 2190 Лисы-огнёвки
 Шкурой вдоль накрыли,
 На правое сиденье-олох

Улаан убаһа тириитинэн
Олбох олохтообуттар.
Кэнники олоххо
Кириэстээх кэрэмэс саһылынан
Киэргэтэн кэбиспиттэр,
Тиистээх-тынтырахтаах
Бэдэр кыыл тириитин
Бэрийэ тардан кэбиспиттэр эбит.

2200 Устүү атахтаах
Сандалы манган остуолу
Төгүрүччү тардыталаан
Күн дьонун күндү астарын,
Айыы дьонун
Амтаннаах маанылаахтарын
Ааба тарда охсубуттар.

2210 Чороон айабы чуобуппуттар,
Кэриэн ымыйаны* кэккэлэппиттэр,
Матаачах иһити бааралаабыттар,
Саамал кымыс садырыннаах,
Арабас арыы далбардаах,
Сөн сүөгэй сүдүрүүннээх,
Төгүрүк түөлбэ остуолу
Төлкөлүү охсон кэбиспиттэр эбит.

2220 Тойон Дьөлүүтү
Тойон киһи быһытынан
Туспа айах тутаары
Бастын олоххо илдьэн
Олордоллорун авай кытта,
Этэн баран эбирийиэх,
Көрөн баран чыпчылыыах иннинэ
Эмискэ үлүгэр
Икки кулгаабын тыаһа
Арылыас кус кынатын тыаһын курдук
Өрө кыһыра түстэ да,
Түһнэри-таннары халарыктаан
Үрүт өртө үмүрүк,
Алын өртө нэлбиһэх
Хара күнкүс дыбын аартыгынан

Жеребёнка чалого
Шкуру постелили,
Дальнее сиденье-*олох*
Лисицы-сиводушки с крестом
Шкурой украсили,
С зубами-когтями
Шкуру рыси
Сверху накинудли, оказывается.

2200 На трёх ножках
Белые столы-*сандалы*
Вокруг расставили,
Племён *айыы* блюда дорогие,
Жителей страны солнца
Лучшие яства вкусные
Всё на них поставили,

2210 Кубки-*чороон* айах там собрали,
Чаши-*кэриэн ымыйа* рядами выставили,
Чаши-*матаачча* парами поставили,
С кумысом свежим,
С маслом жёлтым,
Со сметаной густой
Круглый стол-*төлбэ*
Быстро накрыли, оказывается.

2220 *Тойон Дөлүт* богатыря
Как *тойона* первым угостить,
Блюдом первым потчевать,
К месту почётному подвели.
Как только усадили,
Дух перевести не успели,
Глазом моргнуть не сумели,
Вдруг у богатыря в ушах
Подобно шуму крыльев
Утки-гоголь засвистело,
Всё вмиг завертелось,
Под ногами перевернулось,
Кверху узкий,
Книзу широкий
В чёрный проход смердящий

- 2230 Лүнкүр-ланкыр, бас-атах
Аллараа диэки супту курулаан,
Дьөлө дьуобуран түһэн хаалла.
- Ити кэнниттэн
Эргийэ баттаан көрдөххө —
Обуруо тиник ойуулаах
Ураһа суох буолбут эбит.
Толоон тумулулар
Алта байах салаалаах
Кэниэрдээх кэрэх тиитигэр,
2240 Ат сылгыны умсары тардан
Бобо баайбытара,
Сэттэ түүннээх күнү мэлдьи
Туйабынан табыһан,
Тобугунан сүргэйэн,
Иннэри тардан
Туһааннаах тулаһатыгар
Тус арбаа диэки
Тобугун-дьылбэгин дьуккуруттаран,
2250 Көмөгөйүн түөһүн дьөлөрүттэрэн,
Суон саала субуктуйан,
Иитиллибит ийэ алааһын
Илин энээригэр
Иччитин илэ-бааччы сүтэрэн,
Инэрсийэ-инэрсийэ
Иэгэлдьийэ эриэкээн иһэр эбит.
- Дьырыбына Дьырылыатта барахсан
Толоон иһигэр
Довуйа хааман иһэн
Көрө түспүтэ —
2260 Алта адаар салаалаах
Чаллах тиити
Таннары соспут
Туһааннаах убайын
Тойон Дьөлүүт бухатыыр
Аналлаах ат көлөтө,
Харт-тамана хайдан,
Түөрт сүллүгэс
Мүһэтэ мүккүллүбүт эбит.

- 2230 Мира нижнего-дьябын
Он вниз головой полетел
И в бездну провалился.
- После этого
Придя в себя, оглянулся —
Бисером расшитой урасы
Рядом не оказалось.
На выступе поляны
С шестью стволами толстыми
К жертвенному древу-кэрэх
2240 Жеребца мордой в землю
Туго-крепко привязали.
Целых семь дней и ночей
Поле твёрдое копытами бил,
Землю коленями раскидывал,
Столб-кэрэх расшатал,
Со стойки своей
На западной стороне
Ноги-колени в ушибах,
Шея-грудь в ранах-ссадинах,
2250 Жир толстый на шее растеряв,
К алаасам родимым
На восток направился,
Хозяина своего потеряв,
Со ржанием тихим
В места родные поплёлся.
- Дьырыбына Дьырылыатта милая
По поляне широкой
Походкой плавной прохаживаясь,
Вдруг увидела —
2260 С шестью ветвями широкими
Дерево-чаллах толстое
Волочащего,
Родного брата своего
Тойон Дёллюют богатыря
Коня — дитя Айыы —
Шкура вся разодрана,
Четыре столба-конечности
Еле передвигаются.

Өрүү тимир көнтөхүн
 2270 Өйүлэ гардан
 Сизтэн тэмтэгэлдытэн абалан
 Сибиз дьэргэл күүрүтүгэр хаайан,
 Абыс салаалаах
 Ача күөх оту
 Анар кырытыттан
 Анаарыччы гардан кэбистэ.

Саныыр санаата сайгыда,
 Өйдүүр өйө өрүкүйдэ,
 Турар сириттэн
 2280 Тобустуу саһаан сири
 Тобута буурдаталаан кэлэн,
 Тусаһатын ортогугар
 Дьовойон биридэ үктэннэ,
 Көлөһүннээх ат
 Көбө-саба сизлэн киирэр
 Күндэлэс манган күүлэтигэр
 Абыс уолан киһи
 Абыс күн устата
 Ачарыһан аһар
 2290 Аарыктаах лип-хаан халбанын
 Арыһа багтаата.
 Айыылаах атыллаабатах,
 Буруйдаах бобуйбатах
 Уолах тиит боруогун
 Үрдүнэн Үргүлдү ойон,
 Уолугун үүтүнэн
 Уһууту тыннан,
 Дьизтин иһигэр биридэ
 Лиигир гына тура түстэ.

2300 Онуоха дьизэлэрин эркиннэрэ
 Имэ-хомо суох эттэххэ
 Дьигиһийбэхтэн ылла,
 Баһаналара бачыгыраамахтаата,
 Өһүөлэрэ өвүллэннээтэ,
 Муосталара хотолдуйда.

Обонньордоох эмээхсингэ

Поводья кручёные-ёрюю развязала,
 2270 Коня за повод схватила,
 К загону просторному
 С закутами привела,
 Восьмилиственную
 Траву-осока зелёную
 Много натаскала,
 Вволю расстелила.

Что случилось поняв,
 Что стряслось рассудив,
 От места оттолкнувшись,
 2280 Саженей в девять
 Прыжками крупными-буур
 В самой середине двора-тусаһа
 Враз оказалась.

В сени, что конь в поту
 Рысью крупной влетает,
 Такие широкие-светлые,
 Дверь, что восемь молодцов
 Через восемь дней
 С трудом одолевают,
 2290 Такую тяжёлую с побрякушками
 Быстро распахнув,
 Порог, что виновный не осмелится,
 Грешный не отважится,
 Из лесин толстых
 С ходу перепрыгнув,
 Из глубины души
 Возбуждённо дыша,
 В доме родном
 С шумом-грохотом очутилась.

2300 Сказать не лукавя,
 Тут стены дома
 Вдруг задрожали,
 Столбы закачались,
 Матицы затрещали,
 Половицы ходуном пошли.

У старика со старушкой

- 2310 Үллэр үйэлэрин,
 Саллар саастарын тухары
 Маннык бэйэкээннээх
 Уорааннаах уллунгахтаах,
 Ньирггэрдээх тингилэхтээх
 Ыалдыт даҕаны сылдыбатах,
 Хоноһо даҕаны хоммотох
 Дьонноро ыгылы ыксааттылар.
 Онтон уолуя соһуйаннар,
 Омургутуйа дьулайаннар,
 Өрү-һары көрө түспүттэрэ,
 Бэйэлээтэр бэйэлэрин кыыстара
 Дьырыбына Дьырылыатта
 2320 Кыыс бухатыр барахсан
 Тобус тулук баһын
 Туура баттаан бырахпыт иһин
 Тохтоппот дьулуу манан
 Тулаһатын доргутан,
 Дьыэтигэр киирэн
 Дьондохуйан турар эбит.
- Кыыс ийэлээх аҕатын диэки
 Үс өрөгөстөөбүнэн
 2330 Үөргү-сүөргү көрөн,
 Сардангалаабынан сандаарыччы кыһан,
 Өрөөбүт уоһун өһүлэн,
 Хоммут уоһун хоннорон,
 Көмүс хобо күөмэйин көнкөтөн,
 Алтан чуораан айабын аһан,
 Кэрдиис көмүс таналайыттан эбэһэлээн,
 Тымтык көмүс тылынан дьырылатан,
 Сыыйыы көмүс тийһин быһыһан
 Саманнык кэпсэллээх буолла.
- Көр бу! Көр бу!
 2340 Айбыт аар тойон аҕакам!
 Ииппит күбэй хотун ийэкэм!
 Бар дьонум барыгыт!
 Этэр тылым эгэлгэтин
 Истэ сэргэлээн!

- Во весь век длинный,
 Во всю их жизнь долгую
 2310 Человек такой —
 С поступью тяжёлой,
 С шагами громкими
 Ни гость не гостил,
 Ни путник не ночевал,
 Старички оторопели,
 Очень сильно испугались.
 Исподволь приглядевшись,
 Немножко вздохнули,
 Дочь свою узнали.
 Дьырыбына Дьырылыатта
 2320 Милая девушка богатырь,
 В счастливое, гладкое
 Надворье такое огромное,
 Что кинув, девяти пуночек
 Головы отрубленные,
 Не остановить стремления,
 Так шумно зашла, оказывается.
- Девушка на отца с матерью
 2330 Глазами трёхлучистыми
 Вверх-вниз глядя,
 Словно зарево сияя,
 После молчания долгого
 Уста сжатые разомкнула,
 Губы уснувшие пробудила,
 Гортань златозвучная задвигалась,
 Уста меднозвучные раскрылись,
 Слова дорогие посыпались,
 Сквозь зубы золотые-сыыйыы*
 Такой вот рассказ повела.
- Көр бу! Көр бу! Смотрите!
 2340 Сотворивший Тойон-отец мой!
 Воспитавшая Хотун-мать моя!
 Весь народ мой!
 Смысл слов моих
 Слушайте-внимайте!

Бүгүнгүлүүр өһөгөйдөөх

- Үкэй манган күнгэ
 Тойон убайыкам
 Туһааннаах сонобоһо,
 Аналлаах ата,
 2350 Миинэр мингэтэ
 Хатан унуоҕа хардастан,
 Халын тириитэ хайдан кэлбит.
 Тойон убайбын
 Туора улуус торботоро
 Чокуйан умсардылар быһыылаах,
 Өлөрөн өһөгөйдөөтүлэр быһыылаах.
 Дьэ, ол иһин кини
 Ир суолун ирдээн
 Ириэнэбэр тийэн инниэм,
 2360 Тор суолун тордоон
 Тонугар тийэн чугуйуом!
 Айыы овоҕо апын,
 Туттар сэппин,
 Таннар танаспын
 Анаан-минээн
 Абыс уон киһи
 Алгыһын албаангыт,
 Тобус уон киһи
 2370 Дьолун тускулаангыт,
 Сүүс киһи
 Сүбэтин сүбэлээннит,
 Түһэн биэрбэт төлкөлөөнгүт,
 Охтон биэрбэт оноһуулаангыт,
 Албаан-силээн
 Аан дойдубуттан,
 Алаһа дьыэбиттэн
 Атааран көрүөххүтүн
 Ала-чаччы көрдөһөн
 2380 Үс дьүһүлгэн күлүккүтүгэр
 Үнэн-сүктэн эрэбин! — диэтэ.
 Оволорун туһунан
 Онукайы истэн бараннар
 Офонньордоох эмээхсин

- В сегодняшней
 Белый день светлый
 Брату-тойону моему
 Жеребец небом посланный,
 2350 Конь предназначенный,
 Спутник его верный вернулся,
 Кость его калёная повреждена,
 Кожа его толстая порвана.
 Брата моего старшего
 Из чужих улусов хищники
 Загубили, кажется,
 Злорадствуя, видать, убили.
 Вот потому решила я
 По следам его тёплым ступая,
 2360 Дойду до него живого,
 Следы его остывшие разыскивая,
 Найду его мёртвого!
 Коня моего — дитя *Айыы*
 Ко мне приведите,
 Орудия-снаряжения,
 Одеяния-доспехи
 Восьмидесяти человек
Алгысом благословив,
 Девяноста человек
 2370 Счастья пожелав,
 Ста человек
 Советы высказав, принесите,
 Судьбы счастливой пожелайте,
 Доли бессмертной посулите.
 С такими словами
 Из дома родимого,
 С *алааса* родного,
 Чтоб проводили меня,
 С просьбой такою,
 К трём тениям вашим
 2380 С поклоном пришла! — сказала.
 О сыне своём
 Когда такое услышали,
 У старика со старухой

Икки издэстэринэн
Харахтарын чоччу уута
Уруускай чөмчүүк курдук
Мөл-мөл таммалы омордо.
Арылы Тойон ошоньор
Оллоонноон олорон эрэ,
2390 Кыыһыгар тунаайан
Абатын алгыһын,
Ийэтин бабатын
Этэн киирэн барда.

— Муой! Муой!

Күндү көмүс күүрэгэйбит
Күммүт-ыйбыт буолбут
Арабас манган халлаантан
Илэ-бодо айыллан түспүт
2400 Тыллаах-өстөөх,
Дыллы манган аттаах
Дырыбына Дырылыатта бүүбэйбит,

Эбүһэлээх этэр тылбын,
Албаннаах атаарар алгыспын
Сүрэххэр-быаргар сүүдүтэн,
Эккэр-хаангар инэрэн
Икки тэргэн ый саба
Кэрэ чуор кулгааххынан
Истэ сэргэзэлээ эрэ!

Эн төрүүргүн кытта
2410 Дылба хаан ыйыгынан,
Үрдүк дьүүл этиитинэн
Уус-хаан төрүттэрэ
Кытах Бахсы уустарыгар
Улахан соболонго,
Барба маньба
Суолга соргулаах,
Айанна аналаах,
Кыргыһыга кэтэр
Таннар танаскын,

2420 Туттар сэпкин-сэбиргэлгин
Ситэри онороннор
Сэттис ампар иһигэр
Көмүс сардаанаҕа ыйаммыта.

По шекам обеим
Слёзы из глаз
Как жемчужины русские
«Кап-кап» покатились.

Арылы Тойон старик,
2390 Носу на носу закинув,
К дочери своей обратясь,
Отца благословение,
Матери пожелание
Говорить начал.

— Муой! Муой!

Дорогая пташечка наша,
Наше солнышко с луной,
С жёлто-белого неба
Наяву спущенным,
2400 Словами говорящим
С молочно-белым конём
Джырыбына Джырылыатта голубка,

Слова мои знаменательные,
Славный алгыс напутственный
Сердцем-умом внимай,
Душой-телом принимай,
Как две луны полные
Прекрасными ушами чуткими
Выслушай-поинтересуйся!

Как только ты родилась,
2410 По указанию Джылга Хаана,
По велению высших судей,
Родоначальники Уус Хаана
Кузнецам Кытах Бахсы
За вознаграждение крупное,
За награду высокую,
На счастье в пути,
На удачу в дороге
В схватке-сражении
Тебе заказали

2420 Одевание-снаряжение,
Полностью приготовили,
В седьмом амбаре
На сардаане золотой повесили.

- Тобус субан
Туруйа уолу оруолдүүттатан,
Сэтгэ кындыа манан
Кыталык кыргыттары арыалдыттатан
Алааһын иһинэн
Ааллаһа айаннаан тийэйэннин,
2430 Абыс салаалаах
Аал Кудук мас аттыгар
Аал уоту аһатан-сизтэн,
Албаан-силтээн арчылаан,
Аалыастаан барангын,
Арыы ньалабай дыбатын
«Топ, топ» тонсуйа-тонсуйабын,
Тонобостоох бэйэн долгуйан,
Сүһүөхтэх бэйэн сүгүрүйэн,
Хоолдуктаах бэйэн хонкуйан,
2440 Албаан сүгүрүйэн көр! — диэн.
- Абата ыллаан бүтэрин кытта,
Иһиттим-истибэтим диэбит курдук,
Дырыбына Дырылыатта кыыс бухатыыр
Турар сиригэр
Тулахачыйа түстэ да,
Күндэлэс манан күүлэтин
Үргүлдүү үктээн,
Тобус тулдук баһын
2450 Туура баттаан бырахпыт иһин
Тохтоппот дьулуу манан
Тусаһатын ортоугар
Совохохо үктэннэ да,
Абыс арбара ампаардарын
Айаһар тийэ обуста.
- Суомах тимир күлүүстэрин,
Долоһонун болгуо олуурдарын
Туос тордуйа курдук
Тостурута тардан,
Сэттис ампаарга
2460 Сэгэлдьийэн киирэн
Эргим-ургум көрбүтэ —
Дэь дуо, добоһтоор,

- В сопровождении девяти стройных
Словно журавли парней молодых,
В окружении семи белых
Как лебеди девушек нежных,
Спокойно-важно пройдясь,
Из алааса своего выехав,
2430 Возле дерева Аал Кудук
С восемью ветвями
Огонь священный разложив,
С благословением «алыас»
Его угостив-покармлив,
В трещину смолистую
«Тук-тук» постукивая,
В суставах наклоняясь,
В позвонках сгибаясь,
Голову свою склоняя,
2440 Проси-заклинай! — сказал.
- Как отец пение закончил,
Слова его слыша-не слыша,
Джырыбына Джырылыатта богатырь
Будто только этого ждала,
На месте закрутилась,
Сияющие сени белые
С разбегу перескочила,
Посреди счастливого, гладкого
Надворья такого огромного,
2450 Что кинув, девяти пуночек
Головы отрубленные,
Не остановить стремления,
Восьми один за другим амбаров
У дверей очутилась.
- Из тяжёлого металла ключи,
Из железных болванок задвижки
Словно сосуды берестяные
Ломая, срывая,
Походкою лёгкой подошла
2460 К амбару седьмому
И оглядевшись, увидела:
Вот как, друзья,

Бухатыр кыыс оёо
Таннар таңаһа,
Туттар сэбэ-сэбиргэлэ
Кыры-кырыгынан кыстанан,
Көмүс сардаанаба
Көстө ууруллан тураллар эбит.

- 2470 Ону көрөн
Кылын уоҕа киирбит
Кыыс оёо кылааннааба
Биллэ-көстө мичилийдэ,
Үөрэн-көтө үлүһүйдэ,
Дьиэбэ-уокка кэтэр
Саһыл-саарба таңаһын
Баһыттан атабар дылы
Биирдэ ньылбы тутан кэбистэ,
Көмүс сардаанаттан
Күн уотугар
2480 Күлүмүрдүү умайар,
Күүгүнүү ооньуур,
Көмүс куйах таңастарын
Көнгү көтөбөн ылла.

- Сэттэ тиһилик көмүс биһлээх,
Тобус сомоҕо көмүс оноолордоох,
Чопчу көмүс дьогдьуурдардаах,
Дуул балык хатырыгын курдук
Тулларыттаҕас дуулаҕалаах*
2490 Толбоннурар дуолан таңаһын,
Кыргыһыга кэтэр
Кыыгыны тыаһыар
Кылаан тыйыс куйабын
Кэтэн күүгүнэтэн кэбистэ.
Тобус буур тайах
Уорбатын түнэттинэн
Чулуулаан оноһуллубут,
Кустук өнгө ооньуур
Күлүмүрдэс курунан
Кумуйа тардынан кэбистэ.
2500 Түстээх от курдук

Девушки-богатыря,
Одеяния разные,
Снаряжения готовые
Рядами тесными
На сардаанах золотых,
На полках разложены, оказывается.

- Увидев это,
2470 Сильно разгневанная,
Девушка остистая
Разом повеселела,
Заулыбалась-засмеялась,
Одежду домашнюю,
Лисью-соболиную
С головы до ног
Разом сбросила.
В лучах солнца
Огнями горящие,
2480 Золотом сияющие,
Шелками шумящие,
Доспехи богатырские
Всё с сардааны сняла.

- С семью на талии ремешками,
С девятью на спине вставками-оноо,
С золотыми на рукавах сборками,
Словно из чешуи рыб крупных
Одежду огнём сверкающую
На себя надела,
2490 Кольчугу новую,
Для сражений изготовленную,
Звоном звенящую
Немедля натянула.
Девяти лосей-самцов
Из ровдуги лучшей
Огузка отборного,
Цветом радуги играющим
Ремнём блестящим
2500 Туго затынулась,
Как стога сложенные

Томгобор түүнүгэр
 Кылбан күнэнэ куйавы
 Күөйэ тутан кэбистэ,
 Илэбэс көмүс изэмэбин
 Икки тэргэн кулгаавар
 Илибирэччи иилэн кэбистэ.

Тардыы көмүс таналайдардаах,

- Эрийини көмүс эрдэһиннэрдээх,
 Чопчу көмүс чампарыктардаах,
 2510 Кутуу көмүс куорсуннардаах,
 Күлүмүрдүүр көмүс бэргэһэтин
 Көбү-сабы кэтэн кэбистэ,
 Бөртөлөөх бөрө тириинтэ бүүрүктээх
 Өрүү көмүс үтүлүгүн
 Үлүһүччү-халыһыччы анньынна.

Ити кэнниттэн

- Кимээн-имээн дойду
 Киилэ кииллээх,
 2520 Хамаан-имээн дойду
 Хатынга хатыннаах,
 Томоон-имээн дойду
 Туоһа туостаах,
 Өлүү дырибинэй балыгын
 Сигин үөһэ инэрчэлээх,
 Хаһылаах хахай кыыл
 Таманын ингиирэ тардылаах,
 Улуу үрэх товойдуу
 Түһэ сытарын курдук
 2530 Муос дырибинэй ох саатын
 Сулбу таһыйан ылла.

Туһаайыллыбыт тускуну куоттарбат

Түүлээх түркүн онобосторун,
 Кубулаттаах биһин
 Куоттарбакка күһуйар
 Куорсуннаах кураҕаччы охторун
 Холбуу тута-тута,
 Көмүс курбуу куругар
 Күөйэ-хаайа тутан кэбистэ.

Солбонноох биһин сууһарарга

На груди высокие
 На солнце сверкающую
 Кольчугу прикрепил,
 К ушам как луна полная
 На кольцах висят
 Серьги золотые прудела.

- Украшенную золотом-тардыы,
 Серебром-эрийи,
 С дужкой из золота-чопчу,
 2510 С перьями из золота-кутуу
 Сияющую шапку золотую
 С радостью на голову надела,
 С оторочкой из шкуры волчьей
 Рукавицы из золота-ёрюю
 Второпях на руки натянула.

После этого

- Лук свой из крепи древесной
 С местности Кимээн-имээн,
 Из поленьев березовых
 2520 С местности Хамаан-имээн,
 Из бересты лучшей
 С местности Томоон-имээн,
 С обмоткой сухожильной
 Из аорты рыбы смертной,
 Сухожилиями скреплённый
 Грозного льва рычащего,
 Словно речка великая
 Изгибаясь течёт,
 С тетивой из бивня толстого
 2530 Из ножен выхватила.

Точно попадающие

Стрелы-торкюн с пером,
 Из рода хитрых-лукавых
 Никого не упускающие
 Стрелы-кураҕаччы с пером —
 Все вместе,
 За пояс свой золотой
 Торопливо сложила.

Чтоб истребить ненасытных,

- 2540 Тобус уон тобус бууттаах
Солотуу көмүс собоочутун
Курбунахтаах уна өттүгэр
«Топ» курдук тутан кэбистэ.
Сандаарар дылэй кыннаах
Сылаах эти көрдөбүнэ
Сылбырҕа үлүгэрдик
Сылыбырайан тахсан
Сандалы манан остуолга
Кынкыр-кынкыр,
2550 Кылбан-кылбан эскирии турар
Сыты кылыс быһабын
Харбаан ылан,
Хангас өттүгэр
«Тап» курдук ылан
Баанан кэбистэ,
Күнү-ыйы бүөлүөх курдук
Күтүр улахан көксүгэр
Толбонноох көмүс күһэнэ куйабын
Көксүн харабар күйөн
2560 Кэтэн «дьип» гыннаран кэбистэ,
Таһыыр көмүстэн
Дьапталлан оноһуллубут
Сарын куйабынан ситэриннэ,
Толуу көмүстэн
Чулуулаан оноһуллубут
Тобук куйабынан дугунна,
Хатан тимиртэн
Дьапталлан оноһуллубут
Харытын куйабынан хангатынна.
- 2570 Кыыс оҥо кыламаннаах хааһа
Күннүктээх сиртэн
Кырталдьыйан көстөр
Кыргыһыга туттар
Сыты кылбар кылааннаах,
Уолан киһи
Уон күннүктээх сиртэн
Уостаах тийһэ ортолдьуйан көстөр,
Охсуһууга туттар

- 2540 В девяносто девять пудов
Колотушку золочёную
На пояснице с правой стороны
Ловко «топ» прицепила.
В ножнах плотных
С острым лезвием блестящим,
Мясо жирное увидев,
Ловко выскакивая,
На белом столе-сандалы
«Кынкыр-кынкыр» позванивая,
2550 «Кылбан-кылбан» поблескивая,
Радостно прыгающий
Нож-клинок острый
Проворно выхватив,
На пояснице с левой стороны
Быстро «тап» привязала.
На спину широкую,
Что солнце-луну заслоняет,
Золотую с переливом броню
Прикрывая чакру,
2560 Плотно «дьип» посадила,
Из золота-тасыыр*
Броней листовую
Плечи довершила,
Из золота-толуу*
Броню отменную
К коленям приложила,
Из железа калёного
Броню слоистую
На предплечья закрепила.
- 2570 Где ресницы и брови девушки
Издали, с пути однодневного
Блеском отражаются,
Для битв нужным
С острым лезвием сверкающим,
Где губы-зубы парня
Издали, с пути десятидневного
Вовсю отражаются,
В схватках нужную

- 2580 Оһоллоох ончохтоох,
Өһүөннээх-өргөстөөх,
Кындыаланар кылааннаах
Үөрбө хаан ү үүтүн
Өрө дапсылыйда да,
Таһырдыа тахсан
Көрө түспүтэ —
Аар тойон а ата
Оноолоох сонун
Ноноччу кэппит,
Дьабака бэргэһэтин
2590 Дьалтачы ууруммут.
Күнү көрдөрбүт
Күбэй хотун ийэтэ
Бууктаах сонун
Моточчу кэппит,
Хороох бэргэһэтин
Хороччу ууруммут,
Дьон-сүөл бө өтө
Чуо уһа охсубут эбит.
- Кыыс о о кылаан туйгуна
2600 Дьырыбына Дьырылыаттаны
То ус туруйа кыыл курдук
Субай ма ан уолаттар
Ойуоккалаһан моторуһан кэлэннэр
У а өттүнэн оруллаатылар,
Сэттэ кыталык кыыл курдук
Кындыа ма ан кыргыттар
Сырсан кылыбыраһан кэлэннэр
Ха ас өртүнэн арыллаатылар.
- Ар аһыттан тэһииннээх
2610 Айыы хаан айма ын
Ара ыччылыырга анаммыт,
Дьыгыс хаантан дьыл алаах,
Одун хаантан о оһуулаах,
Көмүскэс санаалаах
Күн өркөн улууһун
Күөмчүлэппэт күүстэммит,

- С обухом грозным,
2580 С блеском холодным,
С остриём сверкающим
Пику грозную,
Вверх направив,
Во двор выскочила
И увидела —
Отец её высокочтимый
Шубу с разрезом-оноо
На себя натянул,
Шапку-дьябака
2590 На голову насадил.
Белый свет подарившая
Мать её достопочтенная,
Пальто, пухом отороченное,
Ладно надела,
Шапку *высокую-хороо*
Торчком на голову поставила,
Много людей-народу
Пришло-собралось, оказывается.
- Увидев отменную-остистую
2600 *Джырыбына Джырылыатта* девушку,
Как девять серых журавлей
Девять юношей бледнолицых,
К ней подскочив,
С правой стороны обступили.
Как семь белых журавлей
Семь стройных девушек светлицыных,
К ней подбежав,
С левой стороны окружили.
- С поводьями за спиной
2610 Людей племени *Айыы*
Защитницей назначенная,
С судьбой *Джыгыс Хааном* указанной,
С участью *Одун Хааном* уготованной,
С душой милосердной
Людей племени солнца
Заступницей созданная,

- Буулажа бухатыр буоларга
Дьүрүс хаантан төлкөлөөх,
Дьылжа хаантан ыйаахтаах
- 2620 Орто туруу дойдуга
Тускулланан үөскээбит,
Арабас манган халлаантан
Илэ-бодо айыллан түспүт
Тыллаах-өстөөх,
Дыллыа манган аттаах
Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыр обургу
Дьындас гына түстэ.
- Товус тулдук баһын
- 2630 Туура баттаан бырахтаахха
Тохтоппот дьулусханныах
Дьоллоох-соргулаах
Дьолуо манган тулаһатын
Добуйа хааман тахсан иһэн,
Ийэлээх абатыгар,
Бар дьонугар туһаайан,
Үрүн күн күлүмүн курдук
Үс төгүл сүгүрүйэн,
Үс өргөстөөбүнэн
- 2640 Өрө көрөн кэбистэ.
- Товус салаалаах
Лонуора күөх оту
Нуобалдыгычы үктээннэр,
Абыс салаалаах
Ача күөх оту
Анаарычы тэбээннэр,
Алаастарын устун
Атаарсыһан истэхтэринэ
Дьырыбына Дьырылыатта
- 2650 Бухатыр кыыс оёну
Өйдөөн-дьүүллээн туран
Ойобонуттан одуулаан,
Кытытыттан кынаан,
Кэнииттэн кээмэйдээн

- Силой наделённая,
*Дюрюс Хааном** определённая,
*Джылга Хааном** посланная,
В этот мир срединный
- 2620 Богатырем рождённая,
С жёлто-белого неба
Наяву спущенным,
Словами говорящим
С молочно-белым конём
Джырыбына Джырылыатта,
Девушка-богатырь удалая
Пред народом предстала.
- Счастлирое, гладкое
- 2630 Надворье такое огромное,
Что кинув, девяти пуночек
Головы отрубленные,
Не остановить стремления,
Плавной походкой пройдя,
Матери-отцу,
Всему народу
Точно солнце светлое,
Трижды поклонилась,
Словно пики-сабли
- 2640 Взглядом окинула.
- По девятилиственной
Зелёной траве-*лосуора*
Мягко ступая,
По восьмилиственной
Яркозелёной траве-*ача*
Осторожно шагая,
По аласу родному
Когда шли-провожали,
Джырыбына Джырылыатта
- 2650 Девушку-богатыря
Внимательно разглядеть,
Сбоку присмотреться,
Со стороны прицелиться,
Сзади примериться,

- Көрөн кэбистэхэ —
 Күүстээхэ көрүнгээх,
 Быһыйга быһыылаах,
 Бухатырга мөссүөннээх,
 Бысталаабытынан тиит курдук
 2660 Быыппастыгас быччыннардаах,
 Хастаабытынан тиит курдук
 Хабыллагас харылардаах,
 Суллаабытынан тиит курдук
 Дьондоллубут сотолордоох эбит.
 Үс былас холобурдаах
 Өрбөлдүйэр өттүктээх,
 Түстээх от саба
 Түөрт былас холобурдаах
 2670 Томтолдуйар түөстээх,
 Алта былас холобурдаах
 Ласпалдьыйар самыылаах,
 Сэттэ былас холобурдаах
 Дьирэ-буурай систээх,
 Абыс былас бадахтаах
 Дада буурай сарыннаах эбит.
 Киис кыыл кэтэвин
 Килбиэннээх кэрэ түүтүн
 Кэккэлэччи туппут курдук,
 2680 Сүүрүктээх уу ньуурун тэнэ
 Кылбачыйа кутулда ооньуур
 Сэттэ былас хаарыан солко
 Толбоннурар уһун суһуохтаах эбит,
 Халыымнаах хара тииннэри
 Хардарыта туппут курдук,
 Хата дыргыл хаастардаах эбит,
 Аарыктаах алтан үүн
 Абырылаах тиэрбэһин саба
 Арылхай сытты харахтардаах эбит,
 Буур тайах уллунун унуобун
 2690 Унаты туппут курдук,
 Сыйыллаҕас кырыылаах муруннаах,
 Обугур таас уостаах,
 Кэчигир таас тиистээх,
 Сэттэлээх ый нэмизтин саба

- Посмотреть —
 На глаз сильная,
 По виду прыткая,
 С осанкой богатыря,
 2660 Будто стволы дерева-*тиит* отрезанные
 С мышцами тугими,
 Будто стволы дерева-*тиит* окоренные
 С предплечьями крепкими,
 Будто стволы дерева-*тиит* очищенные
 С голеньями высокими, оказывается.
 В три сажени маховых
 С бедрами круглыми,
 Словно сена стожок
 В четыре сажени маховых
 2670 С грудью высокой,
 В шесть саженей маховых
 Со спиной округлой,
 В семь саженей маховых
 С поясницей толстой,
 В восемь саженей маховых
 С плечами широкими, оказывается.
 Как шкурки соболей
 Остистые, щедрые,
 Рядами разложенные,
 2680 Как гладь на солнце играющей
 Речки быстротечной,
 В семь саженей маховых
 С длинной косой блестящей, оказывается;
 Как шкурки беличьи китовые,
 Головой друг-другу лежащие,
 С бровями писаными, оказывается;
 Как колечки железные
 Уздечки медной с побрякушками
 С глазами ясными, оказывается;
 Словно лося-самца
 2690 Вдоль уложенные ступни
 С горбинкой носом длинным,
 С пухлыми губами подвижными,
 С ровными зубами жемчужными,
 Словно месяц седьмой луны

Сэргэх чуор кулгаахтаах эбит,
Сайынны күнүм
Сандаарыйа тыгар
Саһарватыгар холоонноох,
2700 Товус күн холбоспутун курдук
Толбонноох ньуурдаах,
Үс күн үөрдүспүтүн курдук
Үтүөкэннээх дьүһүннээх,
Үрдүк үскэллээх
Кыыс ово кылаан бэрдэ,
Унук туйгуна кини эбит.

Ол тийэн көрө түспүтэ —
Айгырастаах-силликтээх
Аал Кудук мас
Ханас тэллэбэр
2710 Сэттэ дьэһиэлдыт кыргыттар
Аал чачыр уоту
Айгыһыннаран кэбиспиттэр.
Абыс мээрэй истээх
Мас ымыйа кытыйаба
Товус толору бысхалдыыйбыт
Арыылаах саламааты
Аал уот иннигэр
Абалан олордон кэбиспиттэр,
2720 Сэгэлдыйэн барыха курдук
Сизэллээх-дэлбиргэлээх,
Хамсыыр хайырбаастаах
Ыһыха эбир хамыйабын
Ылан ууран кэбиспиттэр.

Ол кэннэ
Сэттэ дьэһиэлдыт
Кыталык кыргыттар
Абынахтаах илиилэринэн
Икки чанчыктарын
Сиккиэр тыал
2730 Силэйбитин курдук
Өрө имэринэн кэбиһэ-кэбиһэлэр,
Дьырыбына Дьырылыатта диэки

С ушами чуткими, оказывается.
Подобно лучам
Летней зари
С лицом светлым,
2700 Словно девять светил сошлись
С видом лучезарным,
Словно три солнца соединились
С обликом сияющим,
Крепкого сложения
Девушка отборная,
Крайне отличная, оказывается.

Дойдя до места, увидела —
Раскидистого, ветвистого
Дерева *Аал Кудук*
С левой стороны
2710 Семь девушек-прислужниц
Огонь священный,
Важный развели.
Восьмикратной ёмкости
Чашу-*ымыйа* деревянную,
До краёв наполнив
Саламаатом, маслом сдобренным,
Перед очагом священным
Принесли-поставили.
Будто танцевать готовый
2720 С конской гривой-*дэлбиргэ*
С побрякушками-*хайыргас*,
Пёстрый ковш-*хамыйах*
Для праздника-*ысыах* рядом положили.

Потом
Семь девушек-прислужниц
Стерхам подобных,
Пальцами смазанными
Виски поглаживая,
Будто ветерок лёгкий
2730 Волосы их растрепал,
В сторону раздвигая,
На *Джырыбына Джырылыатта*

Тырыбыначчы көрөннөр,
Үлүһүйэ үөрэннэр,
Күлэ-сала чачыгыраһа
Тураллар эбит.

Дьырыбына Дьырылыатта

- 2740 Ойон тийиэн,
Чохчоохойдоон барых курдук
Чонкур хамыйабы
Сулбу ойутан ылан
Үс төгүл сомсон,
Умайан күүгүнүү турар
Аал уот үс чанчыгар
Күө-бааччы баһан
Аһам анах арытынан
Айах тулпугутар,
Үөрбүт-көппүт курдук,
2750 Күөх төлөн
Күлүм-салым күөдүйдэ.

Дьырыбына Дьырылыатта

- Кыыс бухатыр наскыһыйан,
Аал Кудук маһы
Күн өтгүнэн
Күөйэ хааман тийиэн
Ары нъалабай дыбатын
«Топ-топ» тонсуйа-тонсуйа,
Сүһүөхтээх бэйэтэ сүгүрүйэн,
2760 Хоолдуктаах бэйэтэ хонкуйан,
Анар атабынан сөһүргэстээн,
Биир илиитинэн
Сынаах баттанан,
Иккис илиитинэн
Үөрбэ хаан үнүүтүнэн
Өрө дапсылыа тутан олорон,
Өрөөбүт уһун өһүллэ,
Хоммут уһун хоннордо,
Алтан чуораан
Айабын аһан,

Трепетно глядя,
Всё более увлекаясь,
В радости трепыхаясь,
Хохочут-смеются, оказывается.

Дьырыбына Дьырылыатта

- 2740 К девушкам подскочив,
Будто плясать готовый
Формы изогнутой
Ковш-чонкур быстро выхватив,
Три раза черпнув,
Печи пылающей
Со стороны боковой
Обильно угостила,
Маслом коровы немолодой
Духа огня священного окропила,
В радости-счастье
2750 Пламя голубое
Заплясало-заиграло.

Дьырыбына Дьырылыатта

- Девушка-богатырь
Аал Кудук дерево
Со стороны солнечной
Неспешно обойдя,
В трещину дерева смолистую
«Тук-тук» постукивая,
В суставах наклоняясь,
2760 В позвонках сгибаясь,
На одно колено встав,
Рукою одной
Подбородок подперев,
На руке другой
Пику грозную
Высоко подняв,
Рот сжатый разомкнула,
Губы уснувшие пробудила,
Меднозвучные
Уста раскрывая,

- 2770 Көмүс хобо
Күөмэйин көнкөгөн,
Кэрдиис көмүс хабарбатыттан
Кэрэтитэ кэбэхэлээн,
Сыйыы көмүс
Тийнин быыһынан
Лынкыначчы сангаран,
Ыллыы-туойа,
Ааттаһа-көрдөһө,
Албана-силэнэ турбут
- 2780 Өрөгөйдөөх өһүн хоһооно
Манньык буолла:
- Дьэ! Дьэ! Дьэ эрэ!
Субу аан дойду
Иччитэ буолан ньидьирээбит,
Абырыалаах дьылбэктээх,
Бобуускалаах түһэхтээх,
Күрэн манан баттахтаах,
Көнгүөр курдук эмийдээх,
Арыы саһыл издэстээх,
Абыныахтаах ытыстаах
- 2790 Аан ийэ дойдум иччитэ
Аан Алахчын хотун эбэкэм!
- Киэн таһаабар
Кичимэлээн ииппит,
Уһун уорбабар
Тускулаан үөскэппит
Дьөһуннаах оҕон,
Дьоллоох кыһын —
Кыһалбаа ылларан,
- 2800 Туспа туруу дойду
Содумутар тэптэрбит
Тойон убайым —
Туйабын сабатыттан
Чочугур чуобур аттаах
Дьороһоно сото
Тойон Дьөлүүт бухатыыр
Туһааннаах суолун сонордоон,

- 2770 Златозвучную
Гортань раздвигая,
Колокольчиком зазвучала,
Бубенчиком зазвенела,
Через зубы
Золотые-сыйыы
Голосом звенящим
Петь-напевать,
Просить-умолять,
Славить-восхвалять
- 2780 Удачу-победу
Такими словами стала:
- Дя-э! Дя-э! Давай-ка!
Этой земли-матушки
Хозяйкой признанная,
С бёдрами бисерными,
С коленями разукрашенными,
С проседью волосами,
С грудью округлой,
С щеками смуглыми,
С ладонями замазанными
- 2790 Дух-иччи* Земли-матушки
Аан Алахчын хотун!
- На широком лоне твоём
Заботливо воспитанная,
На мощном хребте твоём
Бережно выращенная,
Отпрыск достойный,
Счастливая дочь твоя —
В беду попавшего,
В скандалах мира иного
- 2800 Пострадавшего
Брата своего старшего —
С самых копыт чубарого
Коня имеющего
Длинноноленного
Тойон Дёллю'т богатыря
По следу тёплому иди,

- Обот соллон бийhin кытта
Туруулаha барар күнүм буолла.
- 2810 Аартыгым аргыha
Айыы оҕото ат көлөбүн
Анаан-минээн
Аҕала охсууй!
Саар булгуннах саа
Саргыбын салайан,
Туруук очуос курдук
Дьолбун тускулаан,
Албаан-албаан
Атаарый диеммин
- 2820 Үс бараа күлүккэр
Үстэ сүгүрүйдэбим буоллун! — диэн.
Ыллаабыт санатын дуораана
Ыраата сүтэ илигинэ,
Аал Кудук мас
Арыы ньалабай хатырыга,
Хачыгыры-бачыгыры тыаһаан,
Хамнаан наскылдьыарга дылы гынна,
Нэлиэр көмүс сэбирдэбэ
- 2830 Илибирдии сэгэйэргэ дылы гынна,
Чопчу көмүс туораба
Дорбооннонорго дылы гынна,
Аргый аҕай арыллан,
Хайа ыстанан тэлэлиннэ да,
Хабыйахаан курдук
Хаар манан баттахтаах
Хотун хаан эмээхсин
Көнгүөр курдук эмиийин
Кэлтэгэй кэрэтигэр дылы
Күөгэс гына түстэ,
- 2840 Тиистээх тынгырахтаах
Сизээн кыыл тиригинэн
Дэйбиирдэнэ-дэйбиирдэнэ,
Сарданалаабынан ыраастык
Сандаарыччы көрөн туран,
Саймаарыччы санара турдаба:
— Уруй-тускул!!!

- С жадным племенем алчным
Побороться мой день настал.
- 2810 Дитя Айы — коня верного
В походах спутником
Мне назначенного,
Приведи же скорее!
Как горка саар-булгуннах*
Везенья желая,
Как утёс высокий,
На счастье благословляя,
Заклиная-восхваляя,
Чтоб проводила меня,
- 2820 Пред тремя тенями твоими
Трижды кланяюсь! — сказала.
Отзвуки песни этой,
Умолкнуть не успели —
Дерева Аал Кудук мас
Кора смолистая,
С шумом-хрустом
Как будто раздвинулась,
Широкие листья золотые
Незаметно задрожали,
- 2830 Шишка золотая как бы
Звуки издавать стала.
Медленно раздвигаясь,
Будто раскололась-раскрылась,
Как куропатка белая
С прядями снежно-белыми
Важная женщина-хотун
С грудями обнажёнными
По круги тёмные сосков
Вдруг оттуда высунулась.
- 2840 Шкурой россوماхи
С зубами-когтями
Плавно размахивая,
Светлыми глазами
Лучистыми глядя,
Увлеченно говорить стала:
— Уруй-тускул!!! Слава-слава!!!

- Күн улуунун күүрэгэйэ,
Айыы аймабын айаарата!
Күндү биэбэйим,
2850 Этэр кэскиллээх тылым
Эгилэ эгэлгэтин
Илэ-чахчы ингэрэн,
Истэ сэргэбили туруй, эрэ!
Атын дыбыннар
Араскааттаах аартыктарын
Арийар кэмнэр
Айыы обото ат көлөвүн
Анаан-минээн
2860 Албаан-силээн туран
Атаарар күнүм дьэ буолла.
Субу мантан тус собуруу
Туналбаннаах добун байбал
«Кулу» диир кудумнуулаах
Кудулуйар куулатыгар,
Тобус халтараан мэнэник
Уһулута ойон тахсыбыт
«Оччугуйда» диир оппуостаах
Очуос хайа дьулайыгар,
2870 Тобус курбуулаах,
Абыс кырыллаах
Алтан килэди хаһаа,
Халлаанга хабырыһа,
Күнү көрсө
Күөрчэхтин ытылла турара буолуо.
Ол иһигэр
Одун хаантан онорууланан,
Дьыгыс хаантан дьылбаланан,
Дьөһөгөй айыыттан кэскиллэнэн
Араҕас манган халлаантан
2880 Илэ-бодо айыллан түспүт
Тыллаах-өстөөх,
Дыллыа манган ат
Дьырылаачы кистээбитинэн
Төлкөлөнөн түспүтэ.
Туһааннаах сонорһун

- Жаворонок улуса солнечного,
Певунья рода *Айыы!*
Бесценное дитя моё,
2850 Вещих слов моих
Мысли мудрые
Слушай-внимай,
Душой-сердцем принимай!
Когда в путь раскатистый
К тварям ничтожным
Иных миров выходишь,
Коня твоего — дитя *Айыы*
Словами особыми
Восхваляя-благословляя,
2860 Провожать день настал.
Отсюда на южной стороне
Могучего моря светлого,
Будто просящей «давай»
На северной кромке его,
На вершине утёса,
Где друг за другом девять
Будто говорящих «ещё-ещё»
Выступов скользких,
С девятью рядами,
2870 С восемью гранями,
Конюшня вся из меди,
Неба достигаая,
Солнце встречая,
Мутовкой крутится-стоит.
В ту конюшню
Одун Хааном сотворённый,
Джыгыс Хааном указанный,
Духом Дёсөгөй Айыы* определённый,
С жёлто-белого неба
2880 Наяву созданный
Словами говорящий,
Молочно-белый конь
Со ржаньем звучным
Тогда спущен был.
Жеребец, тебе назначенный,

- Киил мас курдук
Кичимэлээх сындааһыннаах,
Чуор мас курдук
2890 Туйгуутуур быччыннардаах,
Тохтубат хааннаах,
Сындыыс тэнэ сырыллаах,
Эмэхсийбэт эттээх ат бэрдэ,
Соновос-сылгы соргулааҕа
Итин силиминэн
Сирилэчи ииктээн,
Тымныы болгуонан
Баһыгырачы саахтаан,
Кими да чугаһаппакка
2900 Холлобостоох уотунан
Тобо уһуура турар буолуо.
- Ону сылгылаан тийэнгин:
— Туһааннаах иччин мин кэллим,
Тохтоо, болбой! — диэн баран,
Сылгылаан тийибит киһи
Алтан хаһаа аанын
Аһан аччарыһа барбакка,
Хампы тэбэн кэбистэххинэ,
«Лак» гына олоро түһэрин кытта
Сэк курдук сэрэнэн,
2910 Ох курдук оностон,
Кустук курдук
Курбачыйан тийэнгин,
Өрүү көмүс көнтөһүн
Өһүлэ тардаат,
Өрөкүтэн таһааран,
Үрдүк мындаатыгар
Олоро түһээр.
Үс түүннээх күн устата
2920 Омуннаахтык үлүгэр
Ойон урбачыйна,
Мөнгөн өрүкүйүө.
Онно суһубун силир гыммакка,

- Как из крепки древесной
Создан выносливым,
Как из листовницы сухой
2890 Рождён отменным,
С кровью нельющейся,
С мышцами крепкими,
С телом неувядающим,
Жеребец счастливый,
Горячим клеистым
Потоком мочится,
Крицей холодной
Густо испражняется,
Никого не подпуская,
2900 Будто из бочки-халлогос
Огнём пышет-стоит.
- Когда до него дойдёшь:
— Я твоя хозяйка настоящая,
Подожди, выслушай! — сказав,
До цели дойдя,
Медной конюшни дверей
Не силясь открывать,
Враз ногами разобьёшь,
Как присядет «лак»,
Осторожно, но уверенно,
2910 Как тетива натянутая,
Как стрела-кустук нацеленная,
Походкой решительной подойдя,
За поводья золотые
Крепко схватив,
С ветерком выведешь,
На хребет его высокий
Ухватисто сядешь.
Конь три дня и три ночи
2920 Сколько в нём есть мочи
Скакать-резвиться будет,
Биться-брыкаться станет.
Там коса твоя пусть не распустится,

- Бэргэнэн даганы изэйбэккэ,
Тор гэнинин тутаар,
Торбо удьуганын тардаар.
Тобус харажалах
Тэргэн суолу тобулан,
Дьол-соргу дьуксуурданан,
Туспа дьабын
- 2930 Дьорволоохторугар тийэн
Туруулаһар күнгэр
Тутум да сиргэ чугуруппакка,
Харыс да сиргэ халбарыппакка,
Туппуккун тута тонхороннотоор,
Харбаабыккын хампы самнараар!
Адьарай аймабын
Хайыһан көрбөт дьаһахтаан,
Үлүгэр биһин
- 2940 Өрө көрбөт өһүктээн,
Өлбүккүн-сүлпүккүн өрүһүйэн,
Өрөгөйдөөн кэлэннин
Киһи-сүөһү кэскилин чэчирэтээр,
Орто дойду олобун турутурдаар!
Бу ханас эмийибиттэн
Үс төгүл төхтүрүйэ
Ыймахтыы обор эрэ!
Буулаба бухатыыр буоларгар
Ааспат аһын,
Өһүллүбэт өйүөн
- 2950 Тубураабат сөлөгөйүн буолуо! — диэтэ.
Онуоха буоллабына,
Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр обургу
Сөһүргэстии түһэн,
Көнүөр курдук
Ханас эмийибиттэн
Үс төгүл үлүмнэһэн
Ыймахтыы оборон баран,
Төрдүһүн дуксуйан эрдэбинэ:
— Тохтоо, болдой, хотуй!
Обордобун баҕас
Тобо оботтоорой,

- Шапка твоя пусть не собьётся,
Поводья жесткие не выпускай,
Удилами крепкими обуздай!
С девятью преградами
На дорогу широкую выйди,
В сопутствии счастья-удачи,
С тварями отважными
- 2930 Миров иных встречаясь,
В схватки вступая,
Ни пяди не уступай,
Ни аршина не отдавай,
Пойманного сразу поражай,
Схваченного тут же доконай!
Чтоб племена *адьяров** злых
На нас больше не смотрели,
Чтоб родичи бедствие приносящих
Больше не поднимались,
2940 Чтоб пропавших разыскав,
С торжеством возвратилась,
Чтобы человечество расцветало,
Жизнь в мире торжествовала!
Теперь из левой груди моей
Три раза подряд
Молока глотни!
Для богатыря могучего — это
Едой нескончаемой,
Запасом неиссякаемым,
2950 Влагой живительной будет! — сказала.
И тогда
Джырыбына Джырылыатта
Девушка-богатырь удаляя,
На колени упав,
К левой груди припала,
Трижды с жадностью
Молока глотнув,
В четвёртый раз потянулась,
Аан Алахчын на это сказала:
2960 — Постой-погоди, девка,
Послушай-внимай!
Как же это ты

- Эмнэбинг багас
Тоёо ингсэлээгүй! — дийн баран,
Сигээн тириитэ дэлбииринэн
Силэйгэ далбаатаа да,
Аал Кудук мас
Бэйэтэ бэйэтинэн буолан хаалла.
Дьырыбына Дьырылыатта
- 2970 Туруору тутан толкуйдаата,
Сыгыары тутан сыаналаата:
«Тоёо багас дыктитэй!
Аан дойду иччитэ
Аан Алахчын хотун
Илэ бэйэтинэн
Изнигийэ көстөн
Иһирэх тылы эттэбэ үһү!
Айыы хаан аймахтарын
Арангаччылыырга аналлаах,
2980 Күн улууһун көмүскүүргэ
Үрдүктэн төлкөлөөх,
Киэн кэскиллээх
Эбит буоллабым», — дии санаата.
- Миинэр минэтин сылгылыы,
Көлүнэр көлөгүн көрдүү
Сулбу ыстанан турда да,
Тохтоло суох
Дьулуруйа сүүрэн,
Үгүс элбэх булгаах
- 2990 Үрдүк хара тыаларын
Үрүт өттүлэринэн үөмэхтээн,
Үлүһүйэ-халыһыйа сүүрэр
Үрүйэлэрин нөнүөлээн,
Алтан чабаан ньуурдаах
Алаастарын ааһыталаан,
Торбо күлүм күөхтээх
Толооннорун туораталаан,
Орто туруу дойдутун
Собуруу улабатыгар
- 3000 Миинэр минэтин сылгылаан
Уйуһуйан тийиэн,

- Так бурно сосёшь,
Как жадно пьёшь! — сказав,
Махалкой из россوماхи
От девушки отмахнулась,
В Аал Кудук дерево
Сразу оборотилась.
Дьырыбына Дьырылыатта
- 2970 Вдоль-поперёк
Думать-размышлять стала:
«Что за чудо!
Дух-хозяйка земли
Аан Алахчын хотун
Облик свой
Наяву мне показала,
Слова тёплые сказала, ведь!
Племена *Айыы Хаан* оберегать,
Людей солнечных улусов защищать
2980 Свыше предназначено,
Сверху предопределено,
Судьбой светлой дано,
Видимо, мне!» — подумала.
- Девушка-богатырь вскочила,
Коня верхового искать,
Друга-спутника привести
Бегом стремительным
Тут же отправилась.
Богатые зверями-дичью
2990 Тёмные леса высокие
Быстро пробежав,
Бурные ручьи
Стремительные перейдя,
Широкие медножёлтые
Алаасы оставляя,
Зеленю сияющие
Долины проходя,
До края южного
Мира срединного
3000 Коня верхового искать
Добравшись, остановилась

Одуулаан көрбүтэ —
 Добун байдал куулатыгар
 Тобус мэнэниктээх
 Чохчурун тумула,
 Оол курдук,
 Туора туоһахта саба
 Туналыян көһүннэ.

3010 Ону өрө сүүрэн
 Батыгырыйан тахсан,
 Таннары өнгөйөн
 Арбаа-собуруу диэки
 Тэлэйитэ анааран,
 Көрө түспүтэ, добоор,

Абыс кырыылаах
 Алтан уорук хаһаа
 Күөттэнэ сытар
 Күөх тумарык
 3020 Күүдэпчилэнэ оргуйар
 Кутаа уот ортогугар,
 Сэттэ сырал уотунан
 Быыстала суох
 Быһыта кымньыылы,
 Тохтоло суох
 Тоҕо уһуура турар эбит.

Дьырыбына Дьырылыатта
 Кыыс бухатыыр онуоха
 Тохтоон-чугуйан турбакка,
 Саараан санны барбакка,
 3030 Соһуйан көппүт
 Суһутурай кыыл курдук
 Сулбу ойон тийээн:

— Туһааннаах иччинг мин кэллим,
 Тохтоо, болбой! — диэтэ да,
 Кэннинэн чинэрийбэхтээт,
 Дьизэрэнкэйдээн тийээн,
 Аһыллар диэни билбэт
 Ампаалыктаах-айдааннаах
 Ампаар уорук халын халбанын,

И присмотрелась —
 На кромке северной
 Моря широкого
 Друг за другом рядами
 С девятью выступами
 Отметина белая
 Издали едва светилась.

3010 Ногами сильно топая,
 Бегом вверх взобравшись,
 Сверху вниз обозревать,
 На запад-юг вдаль,
 Глядеть-взирать стала,
 И вдруг видит, друзья!

В восьмиугольном
 Огромном загоне медном,
 Посреди бушующего
 Огня неистового,
 3020 Маревом синим
 Костра пылающего
 Конь её стоит,
 Семью огнями пышет,
 Безостановочно дышит,
 Жаром словно кнутом
 Бесперывно бьёт, оказывается.

Дьырыбына Дьырылыатта
 Девушка-богатырь
 Не испугалась-не попятилась,
 Долго думать не стала,
 3030 Как внезапно вспугнутая,
 Птица, быстро взлетевшая,
 К нему подскочила:

— Вот пришла я, хозяйка твоя,
 Подожди, выслушай! — сказав,
 Чуть назад отпрянув,
 Вприпрыжку подбежала,
 Никогда не открытые двери тяжёлые
 Грозных-спорных
 Амбаров огромных

3040 Хаһыгыты түһээт,
Хампы тэбэрин кытта,
Халыгыры эргийбит
Хаһаа уорук биірлэ
Хаалдыга хас да сиринэн
Хайа ыстанарга дылы гынаатын,
Халарыктаабытынан тийиэн,
«Лак» гына олоро түстэ.

Онуоха буоллабына,
Дьырыбына Дьырылыатта
3050 Кыыс бухатыр барахсан
Ох курдук онгостон,
Кустук курдук куоһанан
Холлобостоох уотунан
Өрө хаһынҕырыа турар,
Сэбин-сэбиргэлин кэппитинэн
Сэгэйэ битийбэхтии турар
Айыы оҕото ат барахсан
Өрүү көмүс көнтөһүн

Уон субуйа кырынаас курдук
3060 Нарын тарбахтарынан
Өһүлү тардан кэбистэ да,
Үөгүлэбитинэн үрдүк мындаатыгар,
Үргэн көшпүт
Үгүрүү кыыл курдук,
Өрө ыстанан табыста.

Сонобос ат сылгы
Туора-маары ойуолаан,
Өрө-таннары тэбиэлээн,
Холлобостоох уотунан
3070 Тобута уһуурбахтаан,
Харахтарын уоттара
Хатат кымын курдук
Таннары сыккыраамахтаан,
Чыллырыт көмүс түүтэ
Өрүкүйэ күүрэн,
Үс түүннээх күн устата
Өрүтэ үөмэхтээн

3040 С резким выкриком
Ногою разбила.
Балки трухлявые
Загона огромного,
Тут и там поломались,
С шумом повертевшись,
Несколько кругов сделал,
Сразу на землю «лак» осел.

Тогда
Джырыбына Джырылыатта,
3050 Милая девушка-богатырь,
Как тетива натянутая,
Как стрела-кустук нацеленная,
К коню — дитя Айыы,
Как из бочки-холлогос
Огнём горячим изрыгая,
При всём снаряжении приплясывая
Стоящему подошла,
Плетёные поводья золотые
Словно десять горностаев гибких

3060 Белыми пальцами нежными
Вмиг развязала,
С криком резким
Словно вспугнутая
Птица-кулик,
На хребет высокий взлетела.

Жеребец молодой
Налево-направо кидаюсь,
Вверх-вниз брыкаюсь,
Как из бочки-холлогос
3070 Огнём горячим изрыгая,
Из глаз искры
Будто из-под кремня испуская,
Как опилки серебра, чешуйчатой
С белой шерстью вздыбленной,
Три дня и три ночи
Со ржанием громким
Вверх-вниз выгибаясь,

- 3080 Үеһээ көгө-көгө,
Өрө тыбырбахтаан,
Үрдүк мөнгөнүттэн
Үнкүрүтүөх быһынан
Мөбөн урбачыта сырытта.
Онуоха буоллабына
Кыыс ово кылаан бэрдэ
Дьырыбына Дьырылыатта обургу.
Суһуоба да силир gymmata,
Бэргэһэтэ даваны
Иэбэх гынан көрбөтө.
- 3090 Сонобос ат барахсан
Иһирэх санаалаах
Иччим кэлбит диэн,
Уоба-кылына тахсан,
Омуна-төлөнө мөлтөөн,
Сыалаах бэйэтэ
Сыһыйан барда,
Эттээх бэйэтэ
Эмэлийэ быһытыйда,
Уоттаах тыына
Уоста хараата.
- 3100 Тор тэһини тутгарда,
Торбо уодьуганын татгарда
Тохтоттоххо тохтуур оломнонно,
Салайдакха салаллар быһытыйда.
- 3110 Кылааннаах кыыс ово туйгуна
Дьырыбына Дьырылыатта обургу
Тохтотон-уоскутан туруорбата,
Толобоһун тэһинин
Тус хоту диэки
Тэгэличчи баттаата да,
Кытаанактык кыһыгыраччы кымныылаата,
Тэтимнээхтик тибиллийэн киксэрдэ.
- Онуоха баара дуо, добоор,
Сонобос ат барахсан
Түөрт байбарын атабын
Бааналы тэбинэн турбут сириттэн

- 3080 Вверх вырываясь,
Бился-дыбился,
С хребта высокого
Словно свалить пытаясь,
Из стороны в сторону кидался.
При этом
Отменной девушки удалой
Джырыбына Джырылыатта
Даже коса не распустилась,
Даже шапка на голове её
Нисколько не сдвинулась.
- 3090 Жеребец молодой,
С душою доброй
Хозяйке поверив,
Потихоньку отходил,
Пыл свой погасил.
Жеребец в нагуле
Дух могучий укротил,
Конёк в теле
Злобу свою усмирил,
Дыхание огненное
Угасать стало.
- 3100 Поводья тёмные отпустил,
Удила жёсткие закусил,
Надо подчиняться — подчиняться начал,
Надо слушаться — слушаться стал.
- 3110 Отборная из девушек
Джырыбына Джырылыатта
Отдохнуть-отдышаться не дав,
Поводок от сердца
Резко на север
Развернув,
Плетью жёстко огрела,
Ногами с силой придавила.
- Вот тогда-то, дружок,
Милый конь-жеребец
С места, где на четырёх ногах
Как на столбах стоял, оттолкнулся,

- Тобустуу саһаан кураннаах
Тонг буору
Тобута тэбитэлээн,
Абыстыы саһаан кураннаах
3120 Иэдьэгэй буору
Ибили тэбитэлээн,
Түөрт хаардаах бутул саға
Түөрэм таас туйабынан
Түһэрин дьүүлэ биллибэккэ түстэ,
Ойорун оломо биллибэккэ ойдо.
- Орто дойдуну уйуһутан,
Халлааны сатарытан,
Аалсыһа турар
Аабылаан ойуурун ааһан,
3130 Силбэһэ сытар
Сиибиктэ үрэбинэн тэлэһийэн,
Күңкүнүү турар
Кураанах курунунан уйуһутан,
Орто дойдуну унуордаан
Үөһэ көрдөххө — халлаан,
Аллара көрдөххө — халлаан,
Куйаар дойдуну курдаттаата.
Кулгаабын тыһа
3140 Арылыас кус
Кынатын тыһын курдук
Куугунаан барда,
Сырайа-хараҕа
Сытыы чыпчакхайынан
Быһыга курбуулана истэ.
- Холоруктуу ыгыллыбыт
Хороҕой чунку бэйэлээх
Хапсык өлүүгэ ылларбыт
Хара маһаас орус тириитин
Хасты тарда ылан
3150 Хардарыта туппут курдук
Хара дьай халаатаабыт

- Землю мёрзлую
Саженой на девять
Кусками откидывая,
Землю талую
3120 Саженой на восемь
В массу творожную превращая,
Как четыре копны под снегом,
Четыре каменных копыта
Замелькали — не разобрать,
Когда-где ступают — не понять.
- От мира срединного отдаляясь,
Небо разрывая,
Тощие кустарники-аабылаан
Пробегая,
3130 Рядом текущие ручейки-сиибиктэ
Перескакивая,
Сухостойные леса-куруне
Объезжая,
Мир срединный проезжал:
Вверх взглянуть — небо,
Вниз взглянуть — небо,
Мир бескрайний пролетал.
В ушах
Будто утки-гоголь
3140 От крыльев летящих
Шумело-гудело,
В лицо-глаза
Будто плетью
Ветром сильным хлестало.
- В места,
Будто везде вихрем занесло,
Будто в год голодный
Скот мором скосивший,
Шкурой быков павших
3150 Небо светлое заслонило,
Зло чёрное поселилось,

Харанга халлаанын кытта
Халлараан чэлгэ сирэ
Харданг эһэ курдук
Хапсыһа түспүт дойду
Хотугу улаватыгар
Халыһытан тийдэ.

Үс мэнэһик уорааннаах,

3160 Абыс кэрдии чампарыктаах,
Бэдэр кыһыл тириитин
Тынграхтаах тиистэри
Таннары сахсыйбыт курдук
Таллан эбирин дьүһүннээх
Таһыгырыыр таас хайа
Тараҕай киллэм оройугар
Табыгыратан табыста.

Харанга дьанхалара

3170 Харааран көһүннүлэр,
Дьайдаах дьяангылар
Таннары суоруйдулар,
Өлөрсүүлээх өргөстөрө
Өрүтэ уһуурдулар.
Чуо-бааччы булан,
Чуннуу быһыытыһан,
Чугаһаан кэлбитэ —

Үрүт өттө үмүрүк,

3180 Алын өттө нэлбиһэх
Хара күнкүс сыттаах,
Хас да хаардаах
Хара суор атыр орус
Хааннаах хабарбатын
Хайа баттаан ылан
Хапчаччы бырахпыт курдук
Хаан ньамабыллай аартык

Сарбынньах удабан

3190 Саннын унуоҕа хайгыалаах,
Сэлээр мэнэрик
Синин унуоҕа эркээйилээх,
Домноох ойуун
Тоновонун унуоҕа дьуолкалаах,

Будто два медведя матёрых
Во время гололеда
В схватке мёртвой сцепились,
За краем северным,
В местах холодных
Вдруг оказался.

Словно шкуру рыси

3160 С тремя полосками,
С восемью дужками,
С зубами-когтями острыми
Сверху вытряхивали,
На верхушку плешивую
Гор каменистых,
Скал в крапинках
С топотом избежал.

Там сосульки тёмные

3170 Издалека чернеют,
Утёсы грешные
Сверху свисают,
Пики гибельные
Вверх наострились.
Издали присмотревшись,
Будто насторожившись,
Поближе подошёл —

Кверху узкий,

3180 Книзу широкий,
Тёмный, смрадный,
Словно старого
Быка-пороз чёрного
Гортань кровавую
Вдоль разрубив,
Плашмя бросили,

Проход кровавый

3190 С затесиной из костей
Удаганки-Сарбынньах
С зарубками из костей
Менерячки-Сэлээр,
С вежами из костей
Шаманки-ворожеи,

Тобулу суоруйан
 Аллараа дыбын түгэбин диэки
 Хаанынан халыгнаабит,
 Өнөбүнэн өгүөннээбит,
 Ыйыстыбытын ыппатах,
 Мэнгэстибитин мэлиппит,
 Түгэбэ көстүбэт үлүгэр
 Таннары дьуобаран
 Түһэн бара турда.

3200 Арабас манган халлаантан
 Илэ-бодо айыллан түспүт
 Тыллаах-өстөөх,
 Дыллыа манган ат
 Күннээх өттүнэн
 Күөйэ көтө сылдьан
 Кистээн дырылытан баран,
 Киһилии кэпсээтэ,
 Ураанхайды ололуйда:

— Тыбырыкпын, табырыкпын!

3210 Анньаһаа, анньаһаа!
 Ахан ини, ахан ини!
 Аналлаах иччикээм,
 Истэ тардыый!
 Илбистээх ыллыгы тэлэйэр,
 Алдыархайлаах аартыгы арыйар,
 Содуомнаах суолу тобулар
 Тосхоллоох күммүт туһаайда!

Орто дойдуттан уйуһуйан,

3220 Аллараа дыбынна
 Адабыян тийээнтин
 Адырай биһин кытта
 Күөн көрсөр,
 Хаан харсар күнгэр
 Үрдүк мындаабытттан түһэ охсоор,
 Оччобуна орто туруу дойдубар
 Төннөн көччүйүөм!
 Хаһан наада буолар
 Күннээх буоллаххына,

Молча пробивая,
 Кровью залитый,
 Сгустками крови помазанный,
 Что поймал — не выпускает,
 Что проглотил — не возвращает,
 Вглубь бездонного
 Мира нижнего,
 Вниз головой
 Проваливаться стал.

3200 С жёлто-белого неба
 Наяву спущенный,
 Словами говорящий
 Молочно-белый конь
 С солнечной стороны
 Почтительно обходя,
 С ржаньем звучным
 По-человечески сказывать стал,
 По-уранхайскому вещать начал:

— Тыбырыкпын, табырыкпын!

3210 Иго-го, иго-го!
 Ахан ини, ахан ини!
 Назначенная хозяйшка моя,
 Меня скорее выслушай!
 Дорогу бедственную торить,
 Путь гибельный проложить,
 Стезю шумную пробить
 Срок назначенный наступил!

От мира срединного отделившись,

3220 В мире нижнем-дыбын
 Внезапно оказавшись,
 С отродьем дьявольским
 В поединок вступать,
 Кровь проливать время придёт,
 С хребта высокого быстрее спускайся —
 В мир срединный вернувшись,
 Я буду резвиться!

Если наступит день,
 Когда позовёшь меня,

3230 Албан аалпын аатгаан
Адагийн ынгырдаххына,
Эгэн баран эбирийгээх иннинэ,
Көрөн баран чыпчлыгыха иннинэ
Баар буолуовум,
Хотун иччикэйиэм!

Инньэ диэтэ дабаны,
Айыы дьөһөгөй оҕото
Ат сылгы барахсан
Хара күнкүс аартыгынан
3240 Сулус быстыбытын курдук
Соботохто үлүгэр
Көбүлэ өрүкүс,
Сизэлэ нэлэс,
Кутуруга субурус гынан хаалла.

Идэнэ кэһинитэ суобу
Иһирдьэ киллэрбэтэх,
Кудана тутуура суобу
Курдары аһарбатах,
Анысханнаах аллараа дойду
Айанын суолун ангабыллаабыт,
3250 Аартык иччитэ
Үс адаба бастаах
Өлөр өлүү мөһой кыыла
«Кулу» диэх курдук
Куолайа куллурбаата,
«Абал» диэх курдук
Айаба чангырбаата.

Мань истэн Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыр бэйэтэ:
— Айан араскааттаах,
3260 Суол содуомнаах, — диэн
Туруору тутан толкуйдаата,
Сыгыары тутан сыаналаата.
Суостуганнаах-суодаллаах,
Субу курабай дойду
Суолун иччитин

Имя моё славное
3230 Непременно называя,
Дух перевести не успеешь,
Глазом моргнуть не сумеешь,
С тобой рядом буду,
Госпожа-хозяйка моя!

Так сказав,
Конь-дитя *Айы Дёсёгёй*
Милый жеребец,
В смрадный проход чёрный,
3240 Как звезда падающая,
Холку развевая,
Гриву раскидывая,
Востром размахивая,
Вниз проскользнул.

Без гостинца в суме
Никого не пускавший,
Без подарка в руке
Никому не разрешавший,
В нижний мир студёный
Входы дальние
3250 Тёмные подпирающий,
Хозяин прохода,
Смерти змей трёхглавый,
Будто «дай» говорит,
Глухо в гортани кудахтал,
Будто «неси» велит,
Металлом в горле клекотал.

Услышав это, девушка-богатырь,
Джырыбына Джырылыатта:
— Нет пути без раската,
3260 Не бывает дороги без скандала.
Вопрос стояче решила,
Условие лежаче оценила,
Грозного хозяина дороги
Этой мрачной,
Страны скудной

- Сылаабынан сыһаабыртаха,
Амырыннаах-алдырхайдаах,
Аллараа дьылэй дойдуну
Аартыгын иччитин
- 3270 Амтаннаабынан аһаттааха
Аһарыаба! — дии санаата.
Айыы дьһөгөй оҕото
Аналлаах атын
Нэлиэр көмүс сизэлттэн
Абыс атыыр кылы
Арыһа тардан ылан,
Айхаллаабытынан антаа амалыйда,
Уруйдаабытынан утары уунна.
- Онуоха буоллабына
- 3280 Дьол тускулаах,
Саргы аналлаах диэбит курдук,
Анды харабын саба
Алаарыйан хаалбыт,
Алабаркаан бэйэлээх,
Аан ийэ дойдутугтан араасарыгар
Анаан-минээн ылбыт,
Абыс тыргыл көмүс сизэлэ
Арылгына түстэ да,
Ача сүмэһин оттоох,
- 3290 Алаас сыһыга көччүйбүт
Абыс ахта байтаһын
Атыыр сылгы буоланнар,
Танылары тардырбатын,
Туора-маары ойуолаан,
Сырсаан лиһигирэхэ сырыттылар.
- Онугайы көрөн баран,
Аартык иччитэ үөһүн таттарда.
Өрө көбүөхтүү озорор
Үс мэнэгэйдээх бэлэһингэр
- 3300 Тэһии кундул хангыллары
Тинигирэччи тэптэрбитинэн,
Тобулу чупчурууан ылан,

- Едой жирной угостить,
Сердитого хозяина прохода
Такой страшной,
Страны непроницаемой
- 3270 Пищей вкусной покормить,
Тогда могут пропустить! — поняла.
Дитя Айыы Дёсёёй —
Коня своего
Золотую гриву
Широкую распустив,
Восемь волосков-кыл выдернув,
Громко восхваляя заговорила,
Радостно привечая ему протянула.
- Как говорят,
Счастье — предопределено,
Удача — предназначена,
Как зрачок утки-турпан
Широкой-гладкой,
Приветливо глядящей,
С матерью-родиной расставаясь,
Что с намерением с собой взяла,
Те восемь волосков золотых
- Вдруг распустились,
Травую сочной покрытых
- 3290 На алаасах привольных
В восемь жеребцов
Нагульных превратившись,
С храпом громким
Налево-направо прыгая,
По полю носиться стали.
- Увидев их,
Хозяин прохода вопль испустил,
В ходуном ходящую
Глотку прожорливую
- 3300 Прыгких, необъезженных,
Резво ногами бьющих,
Восемь жеребцов нагульных

Ахта байганын аьыс атыры
 Айаьымсах айаьар,
 Кураадыйьыгт куолайьыгар
 Куду тардан ьылан,
 Совотохто суох,
 Биирдэ мэлис гьиннаран,
 Мэниэстэ охсон кэбистэ.

3310 Ити кэниитэн
 Амгаһыйьыгт айах амалыйда,
 Топпут куолай куллурьаата:

— Бууйа-бууйа, бууйантайбыан!

Алаатыгар оьолоор,
 Айахтатыам ини.
 Эминэ туомуй
 Этиэм ини!

3320 Үллэр үйэлэр тухары
 Үнүөхтэһэн көрө сатаабыт
 Үс дойду үтүөлэрин
 Үрдүк унуохтарын
 Үөрэьэс гьынан үлтүрүпүт,
 Атын дойду ааттаахтарын
 Ат гьынан мииммит
 Арбыйа тиистээх,
 Аллараа дьабын аймахтара

«Барьыты манас,
 Кэлбити кэтэс», — диэннэр,
 Балыктааьар кэлэьэй,
 3330 Сьымыгтааьар бүтэй киһини
 Сибэтэх да силгэлэрин,
 Кыайбатах да кьыһаччытын,
 Хоппотох да холгумнарын
 Хонуккар диэн биэрбэккэ,
 Кулугур кулгаахтаатылар,
 Этирик түөстээтилэр.

3340 Күн сардангата түмүллэн,
 Күлүмүрдүү сьдьаайьытын курдук,
 Кыыс оьо кылаан бэрдэ
 Байтаһынныгтан бэрсэннин,
 Сааллааххыгтан салайангын,

Со свистом жадным
 В пасть свою ненасытную,
 В гортань длинную,
 Кучей всех вобрав,
 Разом одним,
 Живыми проглотил,
 Следов даже не оставил.

3310 После этого
 Рот наполнив заговорил,
 Живот набивши заголосил:

— Бууйа-бууйа, бууйантай!

Ах, ребята,
 Сейчас я расскажу.
 Ещё бы это мне
 Сейчас я подкажу!

3320 Во веки веков
 Трёх миров верхних,
 Подняться выше желающих
 Жителей кости благородные
 Громившие-крушившие,
 Среднего мира сильных
 Как коней обьезжающие
 С зубами кривыми,
 Исчадия миров нижних

«Смотри, кто ушёл,
 3330 Следи, кто пришёл» — приказав,
 Человеку рыбы немее,
 Яйца замкнутее
 Проглотить на ночь
 Даже остатки не давая,
 Даже обьедки не бросая,
 Даже огрызки не оставляя,
 До голода довели,
 В скелет превратили.

3340 Светлоликая,
 Словно солнце лучезарная,
 Из девушек остистая
 Жеребцов нагульных
 Куском жирным угостила,

Хоннуолаахыгтан холбоонгун,
 Сизлээххиттэн сэмсэлээнгин
 Ильдэ кэлбит
 Идэхэ кэниин,
 Куду аспыт
 Куданга тутуун
 Куччугуйун иннигэр,
 Куурбут куолайбын хоуоктаттын,
 3350 Ааспыт айахпын амтаһыгтын.

Дьэ, дуу хотуой,
 Арабас манган халлаантан
 Идэ-бодо айыллан түспүт
 Тыллаах-өстөөх,
 Дылһа манган аттаах
 Дьырыбына Дьырылыатта,
 Аллараа дойдуга ааһар
 Аргыардаах аартыккын арыйдым.
 3360 Түгэх дойдуга түһүөрүйэр
 Дүрбүөннээх суолгун тобуллум.
 Өрөгөй бөбөн үрдээн,
 Үөмэс-саамас көтүтэн,
 Орто дойдугар төннөргөр
 Дэлэй собустук тутуурданан,
 Идэнгэ-кудана кэниигин
 Ильдэ кэлэн тииһиннэрээр! — диэн
 Быһал-тэхэл кэпсэл сана
 Баллыгыры хаалла.

Хамсаабыты хабан ылар
 3370 Хап-чалахай инньэ тыллаах,
 Үс дьүһүлгэннээх күлүгүн
 Быһа бараары гыммыты
 Көхсүн харабынан
 Дьөлө көрөн кэбинһэр,
 Хахсааттаах халлаан
 Хатааһын сулуһун курдук,
 Хатан-чабаан харахтаах,
 Үрдүнэн үрүн чыычаабы

3380 Өрүү көтүппэтэх,
 Аннынан сур күүдээви
 Супту аһарбатах

Скота тучного
 Сала толстого достала,
 Мяса вкусного положила,
 С собой прихватившей
 Пищей вкусной покормила,
 Гостинец твой хотя небольшой,
 Кусок хотя маленький,
 Мой рот голодный утолил,
 3350 Мою гортань высохшую смочил.

Ну, а теперь, девка,
 С жёлто-белого неба
 Наяву спущенным,
 Словами говорящим
 С молочно-белым конём
Джэрыбына Джэрылыатта,
 В мир нижний ведущие
 Ворота вьюжные открыл,
 3360 До мест дальних доводящий
 Проход тревожный тебе пробил.

Славу высокую добыв,
 Скачками неверными будешь
 В мир срединный возвращаться,
 Гостинцев побольше,
 Да кусков пожирнее прихвати,
 Чтоб и нам досталось! —
 Так словами невнятными
 Приговаривая, осталась.

Всё живое свхатывающим
 3370 С жалом-языком слизистым,
 Всех проходящих
 Три тени имеющих
 Сзади взором ядовитым
 Насквозь поражающий,
 На грозную звезду чолбон
 На небе ненастном похожими
 Глазами пронзительными,

3380 Такая, что над ней
 Птица белая не пролетала,
 Такая, что под ней
 Мышка серая не пробегала,

Үс садага күүкэгэр бастаах,
Өлөр өлүү Моҗой кыыла
Өрө түлэх гынаат,
Түнкэтэх өгтүнэн тура холоруктаабытыгар
Хаан нъамабыллай аартык
Хангас чанчыга хайа ыстанан,
Айан суола арыл гына түспүтүгэр,
Айыы дьөһөгөй оҗото ат барахсан
3390 Айаннаабытын кубулуппакка
Атаралыы көтө турда.

Ол дьыгискээннээх айанга
Ат сылгы барахсан
Хаан халысхан хайаларын
Хайыта тэбэн хампарытта,
Таас дьыгискэн ылдыктарын
Сиритэ тэбэн сингэрдэ,
Муус дуулоу суолларын
3400 Тоҗута тэбэн сууларда,
Аат дьабын аартыктарын
Атабынан арбыйа оонньоото,
Дьэбилгэ балараан сибиирдэригэр
Тибиллийэн тийэн,
Дьылбэгин оруутугар дылы
Үлтү күүдүлгэхтээн
Көмөгөйүнэн күртэ,
Дьылбэгинэн силэйдэ,
Тус хоту нуоралаан
3410 Түүрт хаардаах бугул саҗа
Түүрэм таас туйабынан
Түүрт чөнгөрө
Тыымпы күөл курдугу
Тыыра тэптэрдэ.
Кунан орус саҗа
Тон буорунан тобурахтаата,
Тингэнэ ынах саҗа
Дьылэй тааһынан тибиллийдэ,
Туйабын тыаһа
3420 Ньиргиэр этиннии ньириһийдэ,
Холлоҗостоох уотунан уһуурда,

Змея смерти трёхглавая,
Шею длинную вытянув,
На сторону тыльную
От себя завертелась.
Левая часть слизистого
3390 Прохода кровавого расколослась,
Дорога широкая открылась,
Дитя *Айыы Дёсөгөй* —
Славный конь по ней дальше
Рысью пустился-понёсся.

На этом пути неровном
Конь тот славный
Скользкие горы кровавые
Копытами разбивал,
Неровные тропы каменные
Ногами раскидывал,
Дороги ледовые
3400 Брыкаясь раскрошил,
В нижние миры проходы
Копытами истоптал,
В места сибирские,
В трясины болотистые
С ходу влетая
По колено увязал,
По горло барахтался,
Коленями расталкивал.
Прямо на север направляясь,
3410 Болото разбрасывая,
Как четыре копны под снегом
Копытами каменными
Четыре круглых озера-*тыымпы*
В лесу просадил.
С четырёхтравых бычков-*кунан*
Кусками земли мёрзлой закидывал,
С трёхтравые тёлки-*тингэсэ*
Глыбами каменными забрасывал,
Звон его копыт
3420 Громом гулким прогремел,
Огнём из бочки-*холлогос* задышал,

3460 Бэтэрээ хайалар мэнирэстилэр,
Анараа хайалар айаастылар,
Улаба хайалар оруластылар,
Оһол очуостара
Уһуутаан чункунаттылар,
Илбис хайалара
Иһиирэн чыскыттылар,
Кыргыз бырааннара
Кытаанахтык кыланнылар.

Хаан сатай халлааннарын
3470 Түөрт түллэр муннугуттан
Сүллэр этингэр
Өрө сүүрэн лүһүгүрэн тахсаннар,
Хаанынан хаахтыг туруох курдук
Халлаан төбөтүн оройугар
Таннары дьааһыйдылар.
Чабылбан уота чабылган,
Сындыыс уота сырсан,
Аһаах маска алкыйда,
Кураанах маска улкуйда,
3480 Үөл маска үөгүлээтэ.

Муус ноонобой кунаннар
Буркунга муннулар,
Хара наанабай ынахтар
Хаарга типтэрдилэр.
Харалбан абааһылар
Ааны булбакка атан өлтүлэр,
Соххор абааһылар
Суолу булбакка токуччу тоннулар,
Көстүбэт* ыаллара
3490 Күдэрик буолан көттүлэр,
Илиэһэй ыаллара
Сэбирдэх буолан сиксилиннилэр,
Абааһы ыаллара
Аабылаан буолан айманнылар.
Халлааннара тордуйалаах уу курдук
Хараара дьалкылынна,
Хара өһөх хаанынан

3460 Горы ближние замычали,
Горы дальние заревели,
Горы задние зарычали,
Утёсы-осал* увечные
Тяжело задышали,
Горы-илбис* схваток
Свирепо засвистели,
Сопки сражений
Пронзительно завопили.

Из четырёх углов беспокойных
3470 Неба раскорёженного
Раскаты грома страшного,
Вверх прогрохотали,
Будто кровью излиться готовясь,
С макушки неба
Вниз грянули,
Засверкали молнии,
О деревья бьющие,
Кометы пробегая,
3480 В деревья сухие скрывались,
В лиственницы сырые терялись.

Толстые бычки упрямые
В пурге затерялись,
Чёрных коров низеньких
Сугробами занесло,
Духи-абаасы* косоглазые
Не найдя прохода застыли,
Духи-абаасы кривые
Не видя дороги замерзли.
Соседи-көстүбэт*
3490 Пылью морозной разлетелись,
Соседи-лешие
Как листья затряслись,
Соседи-абаасы
В суматохе пропали.
Небо как вода в сосуде-тордуйа
Берестяном расплескалось,
Стустками крови чёрной

- Хатайдаабыт курдук буолла,
 3500 Сирдэрэ атыяхтаах уу курдук
 Синниэх айылаах иэгэлдьийдэ,
 Сиһигинэн бутуйбут курдук буолла.
 Муус будулдан байбал
 Муннугуттан бууралаата,
 Кытыгыттан кыһырыда,
 Түгэбиттэн түөһүлүннэ,
 Анныттан аймаһыйда,
 Хаан балаһа бааллара
 Таас хайа чампарыгар
 Таһымнаан табыстылар.
- 3510 Сожотох харахтаах,
 Сойуо тумустаах
 Сутаакы биистэрэ
 Туулаан-ардылаан
 Бағалаан-чохулаан
 Аһыыр-сиир сирдэриттэн
 Сэттэ хос кэрдиистээх,
 Абыс хос чампарыктаах
 Хаан балаһа бааллар
 Өрө дьэбилиһэн тахсаннар
 3520 Таннары эбириһбэхтээн ыллылар.
 Онтон оппуттара,
 Үгүрэлии-үгүрэлии,
 Үөһө дьабынҥа үргэн көттүлэр.
 Часкыйа-часкыйа,
 Аллараа биискэ
 Таннары такаалаан тарбастылар.
 Халлааннарынан көтөр кынаттаах
 Кыайан дапсыйан көппөккө,
 Хара далайга хайтаран
 3530 Таннары далаахтаан умуста,
 Сирдэригэр сүүрэр атахтаах
 Кыайан бөкөйөн сүүрбэккэ,
 Үлтү үнкүрүйэн сүттэ,
 Ууларыгар салаллар лапчааннаах
 Сатаан сундулуйа устубакка,
 Халын хара тыа

- Вперемешку расплзлось,
 3500 Земля словно вода в лукошке-*атыйах*,
 Готовом развалиться,
 В берестяном зашаталась.
 Мутное море ледяное
 Со всех углов рассердилось,
 С краев разгневалось,
 Со дна разволновалось,
 Снизу растревожилось,
 Волны кровавые
 Гор каменистых
 Навесов достигали.
- 3510 В местах,
 Где одноглазые,
 С клювом острым
 Племена голодные-*сутаакы*
 Вершами-мордами
 Ловили-кормились
 Лягушками-рыбками,
 Волны кровавые
 В семь рядов,
 На восемь ступеней поднимаясь,
 3520 Всех смывали.
 Те, что остались,
 С криком птицы-бекас
 В дали безвестные-*дябын*
 Вверх улетели,
 Среди нижних племён
 Внизу затерялись.
 Крылатые на небе,
 Не имея сил в воздух подняться,
 В воды чёрные
 3530 Вниз головой погрузились,
 Четвероногие на земле
 Не имея сил бегством спастись,
 По земле катаясь, разбились,
 Плавающие в воде
 Не умея на плаву держаться,
 В лесу тёмном

Хатан дьылба маһыгар
Хайыларыттан өрө ыйаанан,
Хатан өллө.

3540 Күн ангара күннэрэ
Көстүбэт буолла,
Ый ангара ыйдара
Ыһылы мэлийдэ.
Тобус түүн хараната
Түмүлэн түстэ.

Ол курдук кыыс бухатыыр
Дьырыбына Дьырылыатта обургу
Содуомнаахтык дьулуһутан
3550 Туһаайбыты умсаран,
Араллааннаахтык айаннаан,
Табыллыбыты таннаран,
Түбэспити түннэрэн
Өрүкүтэн тийиэн,
Таһыгыры тохто турар
Таллан таас хайаба
Өрө үөмэхтэтэн тахсан
Көрө түспүтэ —

3560 Кырай ыраах
Кыстык угун курдук
Хара лаһыр ордуулар
Хараара-барыаран көһүннүлэр.

Ол икки ардыгар,
Ыһы-хаһы, кый кырдаат
Ытылбан буола түстэ.

Хара лаһыр уорабай диэкигтэн
Ыйданатаабы тиит күлүгүн курдук,
Суодал бэкир хара
3570 Тобус тонг буйуттар
Өһөхтөөбүнэн үөгүлэн,
Хааннаабынан хахааран,
Өһүктээх үгүлэрин
Өрө туһпунан,
Өлөрсөр өйдөөх
Уун-утары сүүрэн

За деревья высохшие
Жабрами зацепившись,
Там задохнулись.

3540 Полдня солнца
Не видно стало,
Полмесяца луны
Не видно было,
Девяти ночей тьма
На землю надвинулась.

Так вот девушка-богатырь
Джырыбына Джырылыатта удалая
Суматоху поднимая,
3550 Илущих истребляя,
Возбужденно-буйно скакала,
Встречных растаптывая,
Поперечных опрокидывая,
Неукротимо ехала,
С бульжниками падающими
На отменную гору каменную
Быстро взобравшись
Вот что увидела —

3560 Далеко-вдали
Как черенок наковальни
Постройки мелкие
Виднелись-чернели.

В это время
Переполах страшный,
Визг-крик начался.

С низких построек чёрных
Как в ночь лунную
Тени лиственниц высокие
3570 Девять воинов холодных-тонг*
С криком злобным,
С рёвом диким,
С надрывом смертельным,
Пики кровавые верх направив,
Резать-убивать готовые
Навстречу передвигаются,

Бүгүлэхтээн иһэллэр эбит.
 Дьырыбына Дьырылыатта обургу
 Хапсабайдык хамсанна,
 Суһаллык тутунна,
 3580 Муос дьырибинэй ох саатын
 Сулбу тардан ылла да,
 Түүлээх түркүн охторунан
 Товус тонг дуоланнарын
 Түөрэхтэтэн кэбистэ.

Хара дьуоҕа былыт үрдүгэр
 Дүнгүр ангара дүнгүрдээх,
 Былаайах ангара былаайахтаах,
 Быста-быста салҕаммыт бытырыыстаах
 Удаҕан одьунааһа
 3590 Илэ дэриэтинньик
 Уун-утары дьыэһийэн кэллэ да,
 Өһөрөөрү үөлпүтүнэн барда,
 Сизэри дьыэһийбитинэн барда —

— Ээһэ-һэй, ээһэ-һэй!
 Иһиликпин-таһылыкпын,
 Иэдээникпин-куудааныкпын!
 Эчкикэй, эчкикэй эристиин,
 Эн дуу күтүр дьаала
 Энчирэппэт эрчим эрбэх,
 Мүччүрүппэт сүлүһүн сөмүйдэ,
 3600 Эрикээбит эбиккин,
 Мунур үйэм тухары
 Дурда-хаха онгостубут
 Тонг дуолан уолаттарбын
 Долборукка токуйар
 Торбостооһор куһаҕаннык
 Чокуйталаан умсардабын
 Дьуламтатын эриэхсит!

Хотуой, хотуой киһийдэх,
 Тойон ахан убайҕын
 3610 Сордоох суолун сонордоон
 Тобулу суоруйбуккун
 Тобуктатан чокуйуом.

Вроде как перекатываются.
 Дьырыбына Дьырылыатта удалая,
 Движениями быстрьми,
 Приёмами ловкими
 3580 Тугой лук костяной
 Мгновенно выхватила,
 Стрелы с пером-торкюн выпустила,
 Девять воинов холодных-тонг
 Тут же всех уложила.

На чёрном как болото облаке
 С полу-бубном в руках,
 Полу-колотушкой размахивая,
 В одежде с бахромами рваными
 Удаганка удалая,
 3590 Привидение наяву —
 Убить-губить норовя,
 Прямо на неё надвинулась,
 Безумолку верещать стала:

— Ээ-гэй, ээ-гэй!
 Иһиликпин-тасылыкпын,
 Иэдээникпин-куудааныкпын!
 Это ты ли, чудовище,
 С пальцем энергичным,
 Ты ли, дьявол страшный,
 С пальцем ядовитым,
 3600 Нашла, достала-таки меня!
 Моих до конца дней
 Защитников-заступников,
 Сыновей могучих
 Хуже чем телят,
 Лежащих в яслях,
 Застукала-загубила,
 Как больно, как страшно!
 Эй ты, девка-отродье,
 Несчастливого брата своего
 3610 По следам ты пришла,
 Молча заклевала,
 На коленях тебя забью.

- Кэлбит тахсыбатах,
Түспүт төннүбэтэх
Дьүгэн үөдэн түгэбэр,
Кэбэл үөдэн кэтэбэр
Кэллэбинг буолуо!!!
Кэннигинэн кэбириппэккэ,
Иннигинэн чугуруппака,
3620 Тобус уон тобус
Кудумньулаах куотар кубулҕаппынан
Куктуй курус халлаан
Хааннаах хара бурут
Халлараан ханаат быатынан
Хам-кум кэлгийээхтээн,
Баба үөн курдук бахчараннатыам,
Тыймыт үөн курдук тырангалатыам,
Чобу үөн курдук чохчороннотуом,
Товуста тонхороннотуом.
3630 Атахтардаах илиилэргин
Кэлэрги кэлгийбэхтээн
Тимир линкир
Түнкээлийэ хаайыбар
Түнкэлитэн түһэрэммин
Иннэ гынан иннэриэм,
Сүүтүк гынан сүүдүтүөм,
Кут бэйэбин кубулутан,
Сүр бэйэбин сүүйэммин,
Кулугур таас кулгаахтыам,
3640 Килэгир таас харахтыам,
Дьэбиннээх илэстиэм,
Тордохтоох нүүрдүөм.
Тойон убайбар аналлаах
Хотун дьахтар онус ойох
Бэйэбинэн кэлбиккэр
Бийирээхтээн тураммын
Бие чүпчүрбэн иннэлээх
Бэлэспинэн күлэбин! — диэн баран,
Быһы тупсаран, быар куустан,
3650 Быакайа сыгыан турдаба.
Обот Хобочой удабан
Тойук анарын туйан,

- Знай, отсюда не возвращаются,
Спустившись, не поднимаются,
В мир нижний,
В пропасть бездонную
Ты же ведь попала!!!
Тебе назад не отступить,
Вперёд не двинуться.
3620 Девяноста девятью
Уловками-хитростью
Скудного неба холодного
Кровавым ядовитым
Канатом-верёвкой скользким
Крепко тебя свяжу.
Лягушкой прыгать будешь,
Ящерицей вилять-ползать,
Жуком водяным скакать начнешь,
Девять раз сгибаться станешь.
3630 Руки-ноги крепко
За спиною свяжав,
В тяжёлую железную
Клетку-хаайы
Глубоко внизу упеку,
Иголкой усохнешь,
Напёрстком иссохнешь.
Душу-кут* уломаю,
Силу-сюр* одолею,
Уши глухими будут,
3640 Глаза слепыми станут,
Со щеками ржавыми,
С рожей в саже ты будешь.
Тойону, старшему брату моему,
Хотун-женой десятой
Ты сама явилась,
Весьма этому радуясь,
С пятью иглами жадными
Гортанью смеюсь! — сказав,
Руки на груди сложив,
3650 Кокетничать принялась.
Обот Хобочой удаганка
Пол-тойука завывая,

Ырыа быһаҕаһын ыллаан,
Тобулу чускуутаан,
Былаайах анара былаайабынан
Быыстала суох
Быыгыначчы таһыйда,
Дүнгүр анара дүнгүрүн
Дүүгүнэччи тыһаһатан,
3660 Түлэһэ уотунан түңкүнэттэ,
Таннары халарыктыы сырытта.

Онуоха буоллабына,
Уоҕа-кылына оонньообут
Дьырыбына Дьырылыатта обургу
Айыы оҕото атыттан
Этэн баран эбириийэх иннинэ
Эстэриик чокуур курдук
Сулбу ыстанан түстэ да,
3670 Соноҕоһун торбо тэһинин
Орто дойдутун диэки
Тэгиличчи тутан кэбистэ.
Атын самытыгар
«Тап» гына охсон баран:

— Күнүң сиригэр көччүй!
Айыы сиригэр аһаа!
Бохтор күннээх буоллахпына,
Албан ааккын ааттаан
Адабыйан ыңырыабым,
3680 Айыы дьөһөгөй оҕото
Аллаах-ааттаах ат сылгым,
Ыраах да буолларгын чугас буолаар,
Этэн баран эбириийэх иннинэ
Кэлэ тардаар! — диирин кытта,
Соноҕос барахсан
Тус созуруу диэки
Сулус быстыбытын курдук
Соботохто суох,
Биирдэ мэлис гынан хаалла.

Ити кэнниттэн Дьырыбына Дьырылыатта

Пол-песни запевая,
Насквозь выкрикивая,
Полу-колотушкой
Бесперывно
Била-колотила,
В пол-бубна
Шумела-гремела,
3660 Звоном поминальным звенела,
Вниз головой падала.

И тогда
Девушка разгневанная,
Джырыбына Джырылыатта удалая,
С коня дитя-Айыы
Дух перевести не успев,
Словно искорка из-под кремня
Мигом спрыгнув,
Коня поводья жёсткие
3670 В сторону мира срединного
Быстро развернула,
В круп коня «тап» ударив,
Громко сказала:

— В стране Солнца резвись!
В краю Айыы кормись!
Когда мне туго станет,
Тебя именем славным
Непрерывно позову,
3680 Дитя *Айыы Дёсөгөй*,
Конь мой добрый-резвый,
Если далеко — будь близко,
Дух перевести не успею,
Рядом окажись!
Только она сказала,
Как милый жеребёк
Словно звезда сорвался,
В южную сторону пустился,
Мгновенно скрылся.

Джырыбына Джырылыатта,

- 3690 Өрө көрө түспүтэ,
Хара күнкүс бэйэлээх
Халлаан ап озурук быата
Олор өлүү суолун курдук
Хатыллыбыгынан таннары халарыктаан,
Төбөгүн оройугар
Түһэн иһэрин көрөөт,
Тобус уон тобус буутгаах
Солотуу көмүс чохооччутун
Сулбу сүүдүтэн ылла да,
3700 Үөгүлүү түһэн баран
Өрө көрөөт,
Үлтү далайарын кытта
Таннары саккыраан,
Сындыыс уота буолан
«Сылыпыс» ынаат,
Сыыйылла ыһыллан хаалла.
- Кыыс оҥо кылаан бэрдэ
Муос дьирибинэ ох саатын
Сулбу тардан ылла даҕаны
3710 Обот Хобочой удаҕан,
Хара дьуобай былгыт үрдүгэр
Таннары ыһылланнаан
Хахаара часкыйа сырыттаҕына,
Куорсуннаах кураҕаччы обун
Холбуу тутан баран,
Кулгаах тааһыгар дылы
Лынкыначчы тардан,
Түөлбэ хаан дүнгүрүн туһаайан
Төлө тардан кэбистэ,
3720 Эрбэбин тыһа
Сааллар этин ньыргизрин курдук
Ньырилини түстэ да,
Обот Хобочой удаҕан
Дүнгүрүн дьөлө сүүрдэн кэбистэ.
Иирбэн-дьаарбан илиниттэн
Мүччү туттаран,
Халты харбатан,
Удаҕан дүнгүрэ

- 3690 Взглянув вверх, увидела,
Как чёрные смрадные,
Неба пути колдовские,
Словно ворон смерти
Прямо над её головой
Закручиваясь, вилляя,
Вниз спускаются.
В девяносто девять пудов
Золочёную колотушку свою
Тут же выхватила,
3700 С резким выкриком
Вверх взлетев,
С размаху рассекла.
Аркан в огни-*сындымыс* *
Сразу превратившись,
Вмиг промелькнул,
Рассыпался-исчез.
- Девушка отменная
Лук костяной выхватила,
Когда удаганка
3710 *Обот Хобочой* ненасытная,
На чёрном облаке нависшем
Крик резкий испуская,
Визжа-кукарекая
Крутилась-вертелась,
До барабанной перепонки
Тетиву тугую натянув,
Стрелу с пером-*курагаччы*
В бубен-*дюнгор* направив,
Палец отпустила.
3720 Звук её пальца большого
Как грохот грома страшного
По небу прогремел и —
Бубен *Обот Хобочой* удаганки
Стрела насквозь пролетела.
Из пальцев цепких
Выскользнув,
Из рук неуклюжих выпав,
Удаганки бубен огромный

- 3730 Сойуодуйбут суор курдук
Супту сурулаан,
Таннары халааран
Хара дэбилгэ бадараанга
Хампы түһэн,
Дьөлө дьубаран хаалла.
- Обот Хобочой удабан обургу
Сутаакы бөрөлүү
Сундулуйа чускуутаан,
Хардан эһэли
Хатаннык часкыйан,
3740 Хааннаабынан хахтаан,
Үөннээбинэн үөгүлээн,
Симэһиннээбинэн силлээн,
Сэттэ харыс биилээх
Дьиппэ өлүү сүллүгэһин
Тэлээрлэн таһааран,
Айыы кыһын
Туос хонгоруутун туһулаан
Таннары дапсыйан истэбинэ,
Дьып курдук оностубут
3750 Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыр онуоха
Үөгүлүү түһэн баран
Солотуу көмүс чохоччутунан
Күн өгтүнэн
Күөйэ дапсылыйан
Утары тоһуйан дуксуйарын кытта,
Субай хааны улайдаабыт
Удабан оботтоох сүллүгэһэ
Хоолдугунан тосту ыстанан,
3760 Тулламай угун эрэ тутан хаалла,
Тимир тэрээгин элэмтэтэ
Тэрээдийэн тийһэн,
Арбаа Араат таас чампарыгар
Аһа бүппүт
Алтан олгуй курдук
Таннары ланкынаан түстэ.

- 3730 Вороном поражённым
Стремительно
Вниз покатился,
Вдребезги разбился,
На дно болота чёрного
Навсегда запропастился.
- Обот Хобочой удаганка
Волком голодным
Протяжно завывая,
Медведем матёрым
3740 Свирепо рыча,
Кровью харкая,
Сукровицей плеваясь,
Червями изрыгая,
С лезвием в семь пядей
Дубину смертоносную
Стремительно выхватив,
Девушки Айыы
На переносицу направив,
Ударить хотела было.
Ладно «дъып» одетая
3750 Девушка-богатырь
Джырыбына Джырылыатта
С воплем громким
Колотушку золочёную,
С солнечной стороны
Загораживая,
Напротив подставила.
Крови алой напившаяся,
Удаганки дубина кровожадная
В перешейке переломалась,
Короткая рукоять одна осталась.
Железяка дубины
Покатилась-повертелась,
Горы Араат западной
Как большой
Пустой котёл медный
На подножье каменное ударилась.

Былыт быстыбытынан

- 3770 Быртах сырай
 Былтарыс гынна,
 Халлаан хайдыбытынан
 Хааннаах дьабадьы
 Хааннаарыс гынна,
 Манна барыкыс,
 Игиннэ сүөдэкис
 Буола түстэ.
 Илбис-иирээн ииримтийдэ,
 Оһол-содуом улаатта —
 3780 Үөгүлүү-үөгүлүү
 Өттүктэһэн өрүкүстүлэр,
 Кылана-кылана
 Кырбаһан киирэн бардылар,
 Часкыһа-часкыһа
 Чабырбай алларыстылар.

Айыы кыһа барахсан

- Дьырыбына Дьырылыатта обургу
 Тобус уон тобус бууттаах
 Солотуу көмүс чохоччутунан
 3790 Солбонноох-содуомнаах
 Обот Хобочой удааны
 Уостуганнаан луксуйда,
 Оройго чокуйа,
 Дайбаатабын аайы
 Табыталыыр буолла.
 Адьарай кыһа,
 Анарыык бэрдэ,
 Часкыйа-часкыйа
 Чалахайынан тыбыырда,
 Таннары халарыктаата,
 3800 Хахаара-хахаара
 Хаанынан хаһыырда,
 Куота көтө сылдьан
 Күрдьабанан илгининэ,
 Дэгиэ хара тынгырабынан
 Дэлби тутуох курдук
 Сирэйгэ силлии,
 Харахха хаахтыы сырытта.,

Из-за облаков рваных

- 3770 Рожа поганая
 На миг высунулась,
 В отверстии неба
 Рыло с кровью в углах рта
 Кривое промелькнуло.
 Кутерьма кругом пошла,
 Сброду много собралось,
 Нечисти всякой прибежало,
 Драка-брань усилилась,
 Бед-несчастий прибавилось —
 С криком-воплем
 3780 Друг на друга бросались,
 С воем-визгом
 Друг за друга хватались,
 С визгом-криком
 Виски друг другу долбить стали.

Прекрасная девушка Айыы

- Джырыбына Джырылыатта*
 Девяноста девятью пудовой
 Колотушкой золочёной
 Бедовую-скандальную
 3790 *Обот Хобочой* удаганку
 По башке ударила,
 Пыл-гнев умерила,
 С каждым размахом
 В цель попадать стала.
Адьярайская дочь
 В руки не давалась,
 Умело увертывалась,
 С визгом-криком
 Слизью фыркала,
 3800 Курицей кудахча
 Кровь испускала,
 Уклоняясь-увиливая
 Гадами мелкими исходила,
 Ногтями грязными
 Царапаться стала,
 В лицо блевала,
 В глаза плевала.

- Ол кэннитгэн буоллабына
 Дьырыбына Дьырылыатта обургу
 3810 Оуустабын аайы
 Одьороннотон барда,
 Кырбаатабын аайы
 Кыадыараннатан барда,
 Дайбаатабын аайы
 Дьаадыараннатан барда.
 Халбаһа тимир
 Хара лээгэй бэргэһэтин
 Харса суох хайыта сынньан,
 3820 Тобус уон тобус ойуун
 Чохолойун унуоҕа
 Хобо чуорааннаах,
 Абыс уон абыс удабан
 Арһаһын унуоҕа
 Хампа хара быгырыыстаах,
 Сэттэ уон сэттэ
 Сэлээр мэнэрик
 Сиһин унуоҕа
 Сэһньэлгэ нээлбиир симэхтээх,
 Сэттэ сиринэн силбээһиннээх,
 3830 Тобус сиринэн курбуулаах
 Тонг болгуо куйабын
 Тохтоло суох товута охсон,
 Хопчоллубут курбуһабар ингиннэрдэ.
 Сараһын кыһын сарылаппытынан,
 Хара лааҕай баттабыттан
 Харса суох батары харбаат,
 Унга илиитинэн
 Умсары далайан,
 3840 Дулба курдук
 Тулахааччытан таһааран,
 Сэттэ бэчээтинэй сирин
 Синнэри бырабан түһэрдэ.
 Солбонноох-содуомнаах
 Обот Хобочой удабан
 Өлөр үөһүн таттаран,
 Өһөх хаанынан
 Өвүрүннүү-өөбүрүннүү үөгүлээтэ,

- После этого
 Дьырыбына Дьырылыатта
 3810 Девушки удалой
 Удар становился точнее,
 Кулак тяжелее,
 Тумаки больше,
 Шаги тверже,
 Размах шире.
 Шапку её чёрную
 Из железа сплошного
 Безжалостно разбив,
 С бубенчиками
 3820 Из костей черепа
 Девяноста девяти шаманов,
 С бахромой чёрной
 Из костей поясницы
 Восьмидесяти восьми удаганок
 С нарядами в придаток,
 Из костей спины широкой
 Семидесяти семи иняречек
 С семью связками,
 С восемью вставками,
 3830 С девятью клиньями
 Кольчугу из болванки железной
 Беспощадно разбив-раскрошив,
 За крестец костлявый зацепила.
 Девушку-чертовку
 С визгом-криком
 За волосы грязные схватив,
 Рукою правой
 Лицом вниз столкнула,
 Опомниться не дав,
 3840 Как кочку приподняв,
 За семь шагов печатных
 Навзничь кинула.
 Жадная-скандальная
 Обот Хобочой удаганка
 Крик истошный издала,
 Кровью харкая
 Прерывисто закричала,

Өрүтэ бөгүөхтүү сытта.

— Абытайбын-халахайбын!

- 3850 Алдырхайбын араллааммын!
Чэй эрэ, хотуой,
Тыны кыл саа
Тыын быһаһаһына
Тохтоо, болвой!
Тойон Дьөлүүт убайыкайтын
Түстүүр ини бэйэбэр,
Тоннуур ини күөнгэр
Туттарбахтыам курдукчай!
Өлөрбөккө-өһөрбөккө эрэ
- 3860 Үрүн тыыммын өрүһүйэннин,
Үлэһит оностуоххун
Төһө-хачча буолуой?!!

Үлэһиппинэн үчүгэйбин,
Асчыппынан ааттаахпын,
Атас-доһор туһугар
Алыстаахай дыахтарбын,
Хотуой, хотуой хойут да
Хотун оностуобум!
Охсоргун уурат,

- 3870 Кырбыыргын кыалыгыт!!!
— Сөп! — эрэ диэтэргин
Сип-сибилигин,
Этэн баран эвирийэх иннинэ
Тус хоту бараммын
Будулбаннаах байбал
Кудулуйар куулатын
Товус мэнэһик чохчуругар
«Түп» гынар түптүрдээх
- 3880 Түүнүктээх түрмэттэн
Туһааннаах убайтын
Тойон Дьөлүүт бухатыыры
Түөрт үтүгэн түгэбиттэн
Түптүр дуоһаттан босхолуом,
Экчи биири этэбин! — диэтэ.

Задыхаясь взмолилась:

— Абытайбын-халахайбын!

- 3850 Вот беда-суматоха!
А ну-ка, девка,
С волосок тонкий
Чуток подожди,
Отдышаться дай,
Погоди-послушай!
Братана твоего
Тойон Дёлло'т богатыря
В ручки тебе вручу!
Не губи-не режь меня,
- 3860 Душу мою пощадив,
Себе служанкой сделай
Каково же это будет?!!

Работяга я хорошая,
Стряпуха отменная,
Друзей-подруг ради
На всё готовенькая.
Девка, девка, навсегда
Госпожой моей будешь!
Бить меня перестань,

- 3870 Колотить кончай!!!
— Как скажешь «да»,
Дух перевести не успеешь,
Глазом моргнуть не сумеешь,
Прямо на север отправлюсь,
Моря бушующего
С северной стороны
На девяти уступах стоящего,
Покрышку «тюп» имеющего,
- 3880 Из острога заплесневелого
Брата твоего старшего
Тойон Дёлло'т богатыря
Из бездны губокой,
Из трясины прикрытой
Вытащу, слово даю! — сказала.

Дьырыбына Дьырылыатта обургу

- Туох даҕаны
Тутуу-хабыы биэрбэккэ,
Умсары талахачыган,
3890 Сылла-мылла сытыйбыт
Сылластыбыт сырайынан
Дьэбилгэ бадараанга
Дэлби быраҕан,
Тобус ойвоһун
Туос тордуйа курдук
Тобу үктээн кэбистэ,
Хаалдыктаах баһын
Хайа эрийэн ылан
3900 Хаһыттыгы түһээт, халлаан диэки
Кыыратан кэбиспитин
Хаабыргыыр-халаахтыыр
Хара манаас суордар,
Харыс да сиргэ
Халгы хамнаппакка
«Хап» гыннаран ылан,
Хамаба үлүгэрдик
Хам-кум ыйыһыннылар.
- Ити кэнниттэн
3910 Кыайан-хотон кылыһыйан,
Үөрэн-көтөн үлүһүйэн,
Дьырыбына Дьырылыатта обургу,
Үөрбэ хаан үнүүтүн
Өрө тушпунан,
Тус хоту диэки
Өрүтэ үөмэхтээн,
Тон сири тобутун оруутугар дылы
Тобулуга нуоралаан,
Ириэнэх дьэбилгэни
Иэччэбин харабар дылы
3920 Ибилитэ лээбилээн,
Чэгиэн таастан тэбиммитэ
Дэлбэритэ ыстанан,
Ньиргирэ этин курдук
Ньиринийэ хаалла.

Дьырыбына Дьырылыатта удалая

- Ни на миг не мешкая,
Опомниться не давая,
Ничком свалила,
3890 Неприглядной
Мордой сморщенной
В болото вязкое
С силой сбросила,
Деять рёбер
Как лукошко-тордуйа из бересты
Ногой наступив поломала,
Голову с позвонком шейным
Ловко свернув,
3900 С криком громким
Высоко в небо метнула.
Кудахча-каркая,
Белоголовые
Вороны чёрные,
Ни на вершок не отставая,
Ни минуты не мешкая,
Вмиг «хап» поймали,
Быстро проглотили.
- После этого
3910 Победой окрылённая,
Радостью охваченная,
Дьырыбына Дьырылыатта удалая,
Пику грозную
Вверх вскидывая,
В северную сторону
Напрямик направляясь,
Землю мёрзлую до чашек коленных
Вглубь продавливая,
В болото талое
До сустава бёдренного
3920 Вниз проваливаясь,
Что камни твёрдые
Ступнёй крошила,
Под ногами падая
Громом гремели.

Очуос тумулагтарган
Омуннаахтык дугуммута
Товута ыстанан,
Дорбоон этинни
Дуораһыйа хаалла.
3930 Күкүр таас хайалары
Үрүт өгтүлэринэн
Өрүкүйэ сүүрэн
Үөмэхтээн иһэн,
Тус хоту диэки
Көрө түспүтэ дуо, доҕоор!

Хотугу чунку халлаан
Харана улаватгыттан
Муус будулва байбал диэкиттэн
Товус бугүйэх систээх
3940 Кэй-тубут көлөлөөх
Тимир Чохчордоон обургу
Хара түлэхэ буруонан
Өрө төтөлүйэн,
Кутаа уотунан тожо уһууран,
Дойдугун долгутан,
Халлаанын дылкытан,
Уун-утары омуннаахтык
Уоптара айаннаан иһэр эбит.

Онуоха Дьырыбына Дьырылыатта
— Бу өлөөрү өнөгөйдөөбүт
3950 Өлүү күтүр өстөөх
Хайдах быһыылаах,
Ханнык бадахтаах,
Дьүһүн баран үскэллээх
Дьин-хаан сэбэрэлээх
Илэччи эбитий, — диэн
Улдунанын тинилэбиттэн
Төбөгүн оройугар дылы,
3960 Өрү-һары өрө көрөн таһаарбыта —
Түбэспэтэх дьүһүннээх,
Табыллыбатах дыаһахтаах
Аат-дыбын адырбатыта эбит.

На сопки скалистые
В раздражении
Ногой упиралась,
Глыбы каменные
Вниз срываясь,
3930 Громом отдавались.
Вершины отвесные
Гор каменистых
Галопом проскакивая,
Прямо на север
Как взглянет, дружище!

Из глубины тёмной
Серого неба северного,
С мутного моря ледяного,
С девятью горбами на спине
3940 На оленях *кэй-тубут*
Дьявол *Тимир Чохчордоон*
Дымом поминока
Чёрным клубясь,
Пламенем синим пыхтя,
Землю сотрясая,
Небо раскачивая,
Полный гнева
Прямо на неё едет, оказывается.

Джырыбына Джырылыатта
— Какой он из себя,
3950 Обличье какое имеет
Этот смерти жаждающий
Злодей страшный,
Наружности какой,
Вида какого
Это чудовище, — думая,
С ног до головы
Взглядом прознительным
Вверх-вниз разглядывала —
3960 Вида неземного,
Удела незавидного,
Мира-дыбын хищник, оказывается.

- Самазын туорайыттан
 Сытыннан дүлүнү
 Сыбарыччы таппыт курдук
 Соботох собоох хара атах
 Сулбу үүнэн түнэн иһэн,
 Үктэнэрдээх буоллун диэх курдук,
 Тобугуттан аллараа өгтө
- 3970 Ачаччы тэбиммит
 Атахха майгыннаах,
 Ачаах тырабастаах,
 Атах дуомнаах эбит.
 Түөһүн тылыттан
 Сыгынахтаах тиити
 Сыһыары бырахпыт курдук,
 Содьуй соботох былас
 Таннара саннылыбыт,
 Чокуйсуулаах буоллун диэх курдук,
- 3980 Содур кытабас,
 Содуомнаах лабаа
 Сутуруктаах эбит.
 Сыыр быстыбытын курдук
 Сыллаччы сытыйбыт сырайдаах,
 Хайыарбыт ойбон курдук
 Хааннаах хаһылыттабас харахтаах,
 Буордаах дулба курдук
 Буугунаабыт боллоруттабас муруннаах,
 Хайа хайдыбытын курдук
- 3990 Амаан-дьамаан айах дуомнаах,
 Сэттэ илии халыг
 Дьэбиннээх издэстээх
 Абыс кырылыах тимир килэди,
 Илэ дэриэтинньик
 Дьиэһийэн-дьиэгэйэн иһэрин көрөөт,
 Дьырыбына Дьырылыатта обургу
 Кытаанахтык кыһырыда,
 Унуоҕа кыйытынна,
 Аһары абарда,
- 4000 Охторуулаах ох саатын
 Сулбу ойутан ылан,

- От промежности
 Подобно пню гнилому,
 На бок сдвинутому,
 Нога-стupa чёрная выростала,
 Прямая с концом согнутым,
 Будто бы ступня,
 Ниже колен
- 3970 Широко расставленная,
 Ноги напоминающая,
 Словно пальцы
 С развилкой на конце, оказывается:
 Под ложечкой
 Подобно листовнице
 С корнями вывороченной,
 В сажень маховую длиной
 Рука единственная,
 Как клещи кузнечные
- 3980 С кулаком тяжёлым,
 Словно к драке готовясь,
 Вниз свисает, оказывается.
 Подобно обрыву горному,
 Лицо с губами вывернутыми,
 Подобно проруби промерзшей
 Со злыми глазами красными,
 Подобно кочке травяной
 С сопящим носом мясистым,
 Подобно горке с трещиной,
 3990 С открытым как рытвина ртом,
 С щеками со ржавчиной
 В семь пальцев,
 Восьмигранник железный,
 Привидение наяву
 Идущее навстречу увидев,
 Дьырыбына Дьырылыатта удалая
 Сильно рассердилась,
 Страшно разолилась,
 Что кости даже заломило.
 4000 Лук смертоносный,
 Сразу выхватив,

Куорсуннаах курабааччы охторунан
Күһүйбутунан барда.

Тимир Чохчордоон улуу күтүр
Тобус уон бууттаах
Дулай таас чохооччугунан
Орто дойдун бәрдин
Охторуулаах охторун
Таннары сапсыйбахтаан кэбистэ.
4010 Кэй-тубут көлөгүттэн
Тимир Чохчордоон
Ыстанан кэбистэ да,
Кэй-тубут кыыла
Көстө мэлис гына хаалла.

Илэ дэриэтинньик
Ириэнэх сири иэччэбэр дылы
Издьэгэй курдук ибили тэпсэн,
Тонг сири тобутар дылы
Тобурах курдук
4020 Тобулуга нуоралаан,
Сылла-мылла сырайа сылланнаан,
Амаан-дьамааан айаба дьаадьаннаан,
Дэгиэ хара тииһэ килэнгии,
Дьэбин уоһуйан турдаба.

Онуоха Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр барахсан
Үөрбэ хаан үнүүтүн
Адьарай уол диэки
Өрө дьуксуйан туран,
4030 Күүстээх өйө
Көмөгөйүгэр көөнньөн,
Уохтаах санаата
Уолугар оргуйан,
Сүүһүн хаана сүүрэлээн,
Имин хаана тыгылаан,
Уоһун хаана оонньоон,
Өлүү күтүр өстөөбү
Өтөрү-батыры көрөн туран
Ыллы-туойа турда:

Стрелами с пером-курагаччы
Бесперывно сыпать стала.

Тимир Чохчордоон чудовище
В девяносто пудов
Дубиной каменной
Богатыря мира срединного
От стрел убийственных
Запросто отбивался.
4010 Как только Тимир Чохчордоон
С упряжки спрыгнул,
Кэй-тубут тут же
На глазах исчез,
Будто испарился.

Привидение сущее
Землю сырую как творог
До сустава бёдренного растаптывая,
Землю мёрзлую как снег
До чашек коленных
4020 Насквозь продавливая,
Рожу противную искривляя,
Рот широкий раскрывая,
Острые зубы чёрные выставляя,
Молча стоял-глядел.

Тогда милая девушка-богатырь
Джырыбына Джырылыатта
Пику грозную
На сына адярайского
В упор направила,
4030 Ум сильный
В голове забурлил,
Мысли горячие
В груди вскипали,
Кровь горячая в гортани забила,
Румянец на щеках заиграл,
Губы от крови заалели;
Злодею страшному
Прямо в глаза глядя,
Вот так пела-запевала:

- 4040 — Көр, көр бу!
Түгэх дойдү дүрбөөннээбэ,
Аллараа дыбын ааттааба,
Тобус сиринэн бүгүрү бөкчөгөр
Кэй-тубут көлөлөөх
Кэдэрги дойдү кимизлээбэ
Тимир Чохчордоон обургуга,
Тонг суолгун тордоон
Тонг күөнгэр туруулааары
Дорвоонноох суолу тобулан.
- 4050 Тус бэйэбинэн тийэн кэллим.
Хантан хааннаах,
Кимтэн кииннээх
Кыыс оҕо кэлэннин
Кэнэлийэ туойдун диэтэргин,
Арабас манган халлаантан
Илэ-бодо айыллан түспүт
Тыллаах-өстөөх,
Дыллыа манган аттаах
Дырыбына Дырылыатта диэн буолабын.
- 4060 Ханнык халын дыанха соруктанан
Аба уустаан аймаһытаары,
Ийэ уустаан эһээри,
Эргийэн-туолууан кэллин диэтэргин,
Адьарай бийһин адьырбалара,
Сиэхсит бийһин идэмэрдэрэ,
Ааһа көрөн атабастаан,
Үрүт көрөн өһөгөйдөөн,
Туһааннаах тойон убайбын,
Дьоробоно сото
- 4070 Тойон Дьөлүүт бухатыры,
Куотар кубулдаккытынан
Орто дойдутуттан уйуһуппут,
Төрөөбүт сириттэн тэлэһиппит.
Буордаах бугул саа
Буруйгутун муунталыы,
Арыы тыа саа
Аньыыгыттан арангалыы,
Буулабалаан буллум,
Анаан адабайдым.

- 4040 — Кёр бу! Смотри же, смотри!
Мира нижнего безобразник,
Царства подземного именитый,
С девятью горбами на спине,
На оленях кэй-тубут
Иного мира зловещему,
К страшному Тимир Чохчордоону
С силой чёрною мериться
По остывшим его следам,
Дорогу долгую пробив,
- 4050 Пришла, вот сама стою.
Откуда родом,
Чьих кровей
Девушка появилась,
Долго так говорила — спросишь,
С жёлто-белого неба
Наяву спущенным,
Словами говорящим
С молочно-белым конём
Джырыбына Джырылыатта — это я.
- 4060 По какому делу важному
Род отцовский уничтожить,
Род материнский истребить
Пришла-прибыла — спросишь,
Хищники рода адярай,
Обжоры из племени сатана,
Мимо проходя обижая,
Сверху ненавидя,
Брата моего старшего
Длинноголенастого
- 4070 Тойон Дёлло'т богатыря
Обманом-коварством
С земли срединной оторвали,
От земли родимой отлучили,
С копну с землёй
В преступлении разобратсья,
С островок лесной
За грех рассчитаться
Прямо приехала,
Нарочно нагрнула.

- 4080 Алдырхай араллаан
Адабайан иннинэ,
Сордоох содуом
Суунабалы иннинэ,
Тойон Дьөлүүт убайбын
Тус бэйэтинэн
Тута аҕала оҕус!
Сизэри дьыһийэр,
Анаары ахталыйар,
Өлөрөөрү өһүөмнүүлүүр буоллаххына,
4090 Тутум да сиргэ чугуруппакка,
Харыс ла сиргэ халбарыппакка,
Дуолан күүскүн тоһутан,
Сордоох хаангын тоһон,
Суорга собулбалатыам!
Илбистээх эккин
Ибили сынньаммын,
Ыллык аайы ыһабым,
Ыкка-куска сизтиэбим,
Тобой аайы ыһаммын,
4100 Тумустаахха тонсуйтарыам!
Сибииргитин синнэри үктээн,
Өлөр өлүү уутун
Өрө дэбилитэн,
Ийэ уустан эһизэбим,
Аан дойдугун
Атыйахтаах уу курдук
Арбыа оонньоон,
Аҕа уустаан аймыабым,
Эппиэт-хоруй тылгын
4110 Этэ тардыый!- диэтэ.
- Тимир Чохчордоон
Өлүү күтүр өстөөх
Өтөр-наар истибэтэх,
Өһөхтөһөр тыллартан
Өһүргэнэн үөһүн таттарда,
Үстүү саһаан сире өртүтэ көтүөлээн,
Тонг сир тобутун оруутугар дылы
Тобута түһүтэлээн,
Түнкүл-танкыл буолбахтаата,

- 4080 Пока суматоха-беда
Ещё не началась,
Пока раздор несчастный
Ещё не нагрел,
Брата моего старшего
Тойон Дёлют богатыря
Сейчас же сюда приведи!
Если съест желаеть,
Убить думаешь,
Уничтожить мечтаешь,
4090 Ни на шаг не отпуская,
Ни на пядь не отступая,
Силу буйную сломаю,
Кровь чёрную выпущу,
Как скотину павшую выброшу!
Тело кровожадное
Насмерть забью,
На съедение собакам,
По путям-дорогам разбросаю,
На расклевание птицам
4100 На поворотах-спусках развешаю!
Землю-сибирь вашу повергну,
Воду гибельную
Наверх выпущу,
Род материнский уничтожу,
Страну всю
Как воду в лукошке-*атыйах*
Расплескаю-разорю,
Род отцовский истерблю,
Слово своё-ответ
4110 Сейчас же говори! — сказала.
- Тимир Чохчордоон* дьявол
Таких слов злобных,
Давно не слышав,
До смерти оскорбился,
Крик предсмертный испустил,
По три сажени перепрыгивая,
Землю мёрзлую
По коленных чашек продавливая,
Едва на ногах устоял,

- 4120 Хаһытыгы халарыктаан,
Хара буору хааннаах баппарайынан
Хардарыга таһыйбахтаата,
Соххор дуолана обургу
Сор уута суунабалаах,
Соботох харабынан,
Сүүлэ киирбит
Атыр обус курдук,
Сүлүһүннээбинэн өһүччү,
Сүүрэлэтэ көрөн кэбистэ,
4130 Симэһиннээбинэн илгиһиннэ,
Хааннаабынан хаххылынна.
Ынчык курдук ыган таһаарбыт
Ыһыы-хаһыы былаастаах
Ырыатын-тойгутун дуома
Ыпсыыта суобунан
Ыраах сатарыы турда:

— Адьыры-будьору!
Адьярантайбын-будьярантайбын!
Аар-дьаалы! Иер-татай!!!
4140 Алтан түөстээх
Аарыат чыычаахтаар
Аччыгый буолан баран
Айахыйын сыһа абатыан!
Чооруос саҕа буоллар да,
Тумсун дуома чобуоккатыан!
Чэйи, хотуой!
Сип-сибилегин дьэһийэммин,
Иэннээх тириигин
Илдьи таһыйаммын,
4150 Ийэлээх-аҕаҕар эппэтэх
Элэ-была тылгын
Энэлгэн эрэ энээрдээммин
Этитэ-изтэ оонньоотобум!!!
Кэлбити таһаарбатах,
Түспүтү төннөрбөтөх,
Товус уоннуур куотар кубулдаттаах
Обот Хобочой удаҕан балтыбын
Өлөрөн-өһөрөн өрөгөйдөөбүт
Буут-боппуута буруйугар

- 4120 С криком крутятся,
Землю чёрную
Ладонями кровавыми хватал,
У силача кривого
Слезливый,
Глаз единственный
Как у порога в пору гона
Вовсю выпучился,
Кровью налилса,
Злостью загорелся.
4130 Слюнами брызгал,
Кровью блевал.
Подобное стону
Пение такое
Вперемешку с криком-плачем,
Со словами невнятными
Вдаль разнеслось:

— Адяры-будюру!
Адьярантайбын-будюрунтайбын!
Аар-дьаалы! Иер-татай!!!
4140 Медногрудной
Птички-аарыат
Хотя меньше,
Речь досадную ведёт!
Хотя сама с птичку-чечётку,
Слова язвительные говорит!
Ну-ка, девка!
Вот-те сейчас разозлюсь,
Тебя с кожей-костью
Всю изобью,
4150 Слова последние,
Что и отцу с матерью не сказала,
С рыданием-причитанием
Говорить заставляю!!!
Туда, откуда не возвращаются,
Откуда не поднимаются,
С девяноста ловушками-уловками
Сестру *Обот Хобочой* удаганку
Торжествуя убила-сразила,
За вину эту в пуд с половиной

- 4160 Тойон убайгын
Топлоторбун даваны
Тута-бааччы ыйыстыабым.
Этинг-хаанынг эмэлийэн иннинэ
Кэриэс-хомурос тылгын
Кэпси тардый! — диэт,
Дэгиэ хара тынгырабын
Тыгыр-таатыр тыаһатан,
Сиир сирэйдэннэ,
Аһыыр аяхтанна.
- 4170 Оччону көрөн туран
Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр обургу
Үгүүдээбинэн өтөрү көрдө,
Батастаабынан батары көрдө,
Кыыһыран кыдыйда,
Уордайан туолаһыда.
Адьарай уолун
Айабын абатыттан
Харытын хатан интирэ,
Хатылла-хатылла лынкынаата,
4180 Сототун сындааһына
Чочоруйа-чочоруйа чункунаата,
Иэнин интирэ
Эриллэ-эриллэ лачыгыраата.
Харахтарын уота
Чабылган дапсырын курдук
Чабылбайбахтаан ылла,
Хатан мас курдук
Ханаччы таттарда,
Чуор мас курдук
4190 Чоноччу таттарда,
Сирэйэ-хараба
Сирэрэ уотунан
Сирээн барда.
Тэбиэһирэн баран
Дьыэрэнкэйдээн тийэн,
Үөрбэ-хаан үгүүтүнэн
Адьарай уолун
Онойор уолугун үүтүнэн

- 4160 Брата твоего старшего,
Хотя и не наемся,
Тут же проглочу.
Пока кровь с мясом целы,
Слова-завещание
Поскорее Расскажи! — сказав,
Желающий съесть,
Готовый сожрать,
Цепкими когтями чёрными
Царапаться стал.
- 4170 Увидев это,
Девушка-богатырь
Дьырыбына Дьырылыатта удалая
Взглядом как копьём пронзила,
Глазами будто пикой впиалась,
В ярость пришла,
Гневом разразилась.
В досаде от слов
Сына *адярайского*
Мышцы на предплечье
4180 Со звоном напряглись,
Сухожилия на голени
С треском натянулись,
Жилы на спине
С хрустом закрутились.
Глаза горящие
Будто молнии сполохи,
Огнём засверкали,
Как дерево сухое
Всю её стянуло,
Как дерево крепкое,
4190 Головуверху задрало,
Лицо её
Огнём серным
Словно загорелось.
Всё более распаяясь,
На кончиках пальцев
Пикою грозной
Сына *адярайского*
В загрудки ему

Өгөрү түспүтүнэн барда.

- 4200 Онуоха Тимир Чохчордоон обургу
Халбаһа таас куйабын
Таһыырды туган баран,
Дыадыах гынан дыалты туттан,
Атын үлүгэрдик
Адакыс гынан
Аһара охсон бизэрдэ.
Онуоха биниги кыыспыт
Көрөн туран дыктиргизэн иннигэр
Хара түөкүн баара
- 4210 Хантан даһаны ылбытын
Харахтаамына хаалла,
Хаһыырбытынан хардалаах,
Хааннаах хара болотунан
Төбөтүн сиигин устун
Түһэрэн истэбинэ,

- Дырыбына Дырылыатта
Кыыс бухатыр эмискэ үлүгэр
Көлбөлдүйэн көстөр
Кыһыл көмүс куйабын
- 4220 Кырытынан өрө дуксуйан,
Халты дайбатта да,
Ханас өттүлэринэн
Хаһытаһа-хаһытаһа
Халбарыйсан киирэн бардылар,
Уна өттүлэринэн
Урбачыһа сылданнар
Уордаах үлүгэрдик
Умсарыта садьыстылар,
Өбүргэһэ-өөбүргэһэ
- 4230 Өттүктэһэн өрүкүстүлэр.
Хайа хайаба
Хардассыбыгыгар дылы буолла,
Мыраан мыраанга
Ылсыбыгыгар дылы буолла.

Кырылаах кырылаахха сынтарыйда,
Уһуктаах уһуктаахха уйадыйда,

Нападать стала.

- 4200 Тогда Тимир Чохчордоон
Панцырь каменный схватив,
Себя прикрыл,
Движение неуклюжее сделав
Непонятным образом
Повернувшись,
От удара увернулся.
Тогда девушка наша
К удивлению своему
Сама даже не заметила,
4210 Откуда разбойник
Чёрный меч кровавый
Нежданно-негаданно достав,
С криком ответным
Над самой головой
Её замахнулся.

- Но Джсырыбына Джсырылыатта
Девушка-богатырь внезапно
Светом отливающей
Край кольчуги золотой
4220 Под меч подставила,
Мимо ударив, оба
С левого боку
С криком беспрерывным
Толкаться стали,
С правого боку
В злобе слепой,
В схватке жестокой
Цепляться стали,
С рыком-рёвом
4230 Через бедро кидаться стали.
Как гора на гору
Будто навалилась,
Сопка с сопкой
Будто сошлась.

Клинок на клинок нашёл,
Остриё на остриё наткнулось,

- Биилээх биилээхэ бэтиннэ,
 Чохоочу чохоочуга чункунаата.
 4240 Уодьуганнаан охсуспакка,
 Таба даласпакка,
 Сыарба сынгабын,
 Эрбии тийһин курдук,
 Эгил-тэгил,
 Отут түүннээх күнү мэлдьи
 Охсуһан улайдастылар.
 Тон дьулуо мууһу
 Тобуктарын харабар дылы
 Тобулу нуоралаатылар,
 Чэнгнээх сир
 4250 Дьылбэхтэригэр дылы
 Дэлбэритэ лээбилээтилэр.
 Сэттэ көс усталаах
 Дьэбиннээх ууну
 Тигэрэ дэбилитэн таһаардылар.
 Дьилэй тиит саба
 Чигэрбэлэр чиккэннэстилэр,
 Баайтаһын биэ саба
 Бабалар бахчаннастылар,
 Сытынһан сыгынах саба
 4260 Тыймыгтар кыйманнастылар.
- Ол үлүгэр охсуһууга
 Кыргыз хайалара
 Кылана хаһырддылар,
 Илбис хайалара
 Иһинирэн чыскырыттылар.
 Силээхтэ киһи
 Силээбит силэ
 Сиргэ тийибэт
 Силлээтэ турда,
 4270 Хатан киһи
 Хаахтаабыт хааба
 Сиргэ түспэт
 Хахсаата буолла.
 Адырай биистэрэ

- Лезвие на лезвие попало,
 Колотушка о колотушку ударилась,
 4240 Никто никого не одолевая,
 Никто ни в кого не попадая,
 Как полозья саней равные,
 Как зубья пилы похожие,
 Тридцать дней,
 Тридцать ночей
 Подряд без остановки бились.
 Лёд замёрзший
 По чашки коленные
 Сплошь проломили,
 Землю обледеневшую
 4250 По ляжки толстые
 В кусочки раскрошили,
 На семьдесят верст
 Воды ржавой из-под земли
 Наружу выступило,
 Как деревья молодые
 Черви крупные извивались,
 Как кобылы нагульные,
 Жабь жирные подпрыгивали,
 Как пни подгнившие
 4260 Ящерицы вытягивались.
- От битвы бедственной
 Хребты воинственные
 Тревожно завопили,
 Горы кровожадные
 Пронзительно засвистели.
 Плевок человека-щёголя
 До земли не достаёт —
 Такая буря
 Сильная поднялась,
 4270 Сопля человека калёного
 Земли не найдёт —
 Такая пурга ужасная
 Завертела-закружила.
 Племенам адырайским,

Аймаһыйар алдырхайдара кэлтэ,
Биллибэт улууустара
Ииримтийэр иэдээннэрэ
Илбинирэ дыэһийдэ.

- 4280 Дьэ, ол курдук,
Оһоллоох охсуһууга
Улаат-халаат устуһан,
Унга-ханас уурсуһан,
Оройу алларсыга
Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр обургу
Охсоро уоһуран барда,
Тэбэрэ тэтимирэн истэ,
Сэймэктэхэр сидьин уолун
Сэттэ хос тиһиликтэхэ
- 4290 Линир тимир куйабын
Сиритэ-хайыта сынньан
Сэнньэлгэлээн истэ.

Онуоха Тимир Чохордоон
Уодьуганын туттаран,
Кэннинэн кэдьэрэннээтэ,
Ойовоһунан содьоронноото.
Табыллыбыттары таннары далайан,
Түбэспиттэри түннэри көтөн
Тус хоту диэки

4300 Таннары халарыктаан,
Будулбаннаах байбал
Ороһуоллаах уутун оломноон,
Ортотунаабы очуос хайаба
Уһуутаспытынан ойон табыстылар.

- 4310 Уллунааха доргуйбат,
Тинилэххэ ньиргийбэт,
Оһоллоох-охсуһуулаах очуоска,
Дьылэй таас чыыстай буолакка
Дьулааннаахтык дугдуруспутунан
Дуулава бэртэрэ
Линигир ғына
Тура түстүлэр да,

Время взбесится пришло,
Силам нечистым
Пора сумасшествия,
Час кровопролития настал.

- 4280 Вот в такой
Схватке смертельной,
Налево-направо
В драке бедственной,
В безумстве поголовном
У девушки-богатыря
Дьырыбына Дьырылыатта
Удары сильнее стали,
Пинки вернее стали,
Противника мерзкого
Семислойный толстый
- 4290 Тяжёлый панцырь железный
Ударами-пинками
Долбить-крошить стала.

Тогда Тимир Чохордоон
Удила закусил,
Задом попятился,
Бочком протолкнулся.
Встречных навзничь сбивая,
Поперечных ничком сваливая,
Прямо на север
4300 Обрато двинувшись,
Море бурное с водою солёной
Вброд перейдя,
На скалы срединные
Задыхаясь взобрались.

- 4310 На утёсе, что
Под ступнёй не дрогнет,
На скале несчастий-схваток,
На сплошь каменном пятачке
С видом озлобленным
Сильные из сильных
С грохотом оказавшись
Биться принялись:

Чэчэгэйи тэһиспитинэн бардылар,
Оройу охсуспутунан бардылар,
Хааннааах дайбаһыга
Хардарсыбытынан бардылар.

Өр-өтөр гыммакка
Дырыбына Дырылыатта обургу
Тимир Чохордоон сордоох
4320 Төбөтүгэр танныбыт
Тимир наннаһын танаһын
Тураах уйатын курдук
Таннары дайбаан түһэрдэ,
Саннагар кэппит
Тимир сэннэлгэ танаһын
Суор уйатын курдук
Саннаыччы сэннән кэбистэ.

Сэтгэ сиринэн сиикэй
4330 Сириттэбэс баастаата,
Тобус сиринэн дьулааннаах
Тобуллабас баастаата,
Абыс сиринэн айкалаах
Аһабас баастаата.

Оһол уолаттара*,
Олгуй, хомуос тута-тута,
Охсуһуулаах буолак диэки
Обот-соллонг идэмэрдээх
Оторой-моторой сырыстылар,
4340 Илбис мэнэгэй кыргыттар*,
Кытһыа, хамыйах тута-тута,
Кырыы харахтарынан
Кынчыатаһа көрсүһэннэр,
Кыргыһыылаах буолак диэки
Кырыыларынан тыкаардылар.

Дырыбына Дырылыатта
Совотохто үлүгэр
Солотуу көмүс чохооччутунан,
Туруорбакка чокуйдарбын диэн,
Уһуугаабыт улуу дьаалыны
4350 Уу дьулайга чункунатта,

Виски пробивать,
В макушку колотить начали,
С кулаками кровавыми
Друг на друга кидаться взялись.

Долго не думая,
Дырыбына Дырылыатта удалая
Тимир Чохордоона бедного
4320 Нарост на голове
Из мусора железного
Словно гнездо вороны
Вмиг лихо разнесла;
На спину надетье
Наплечики железные
Словно гнездо сороки
Вдребезги разбила.

В семи местах свежих
4330 Ран рваных нанесла,
В девяти местах
Девять ран глубоких пробила,
В восьми местах
Восемь ран открытых оставила.
Духи жадные
Бед-несчастий осол*
С ковшами-котелками
На место драки
С радостью поскакали,

Девки-духа илбис*
4340 Души прожорливые
С ложками-чашками,
Друг на друга косясь,
На место схватки
Кокетничая пробежали.

Дырыбына Дырылыатта
Незамедлительно быстро,
Чтоб чудовище страшное
Добить, пока не поднялся,
Колотушкой золочёной
4350 В родничок треснула,

Дьиэһэйбит дырээ чиччиги
Дьэбиннээх сырайга сырбаталаата.
Тимир Чохчордоон,
Киһи эрэ буоллар,
Туруйалаан тонхоронноото,
Аттаан адьырбастаата.

Кыыс бухатыыр
Кыһыйбыта бэрдиттэн,
Кыһыйбыта күүһүттэн
Ситэ баттаан ылан,
4360 Тиһилик көмүс тинилэбинэн

Абааһы уолун
Сиһин үөһүн
Ибили үктээн туран,
Халдыктаах бастары,
Тонг болуо сүрэхтэри,
Хайбахтаах хара-лаабай быардары,
Чиккэйэр сиһин үөстэри
Тилийэ тардан ылла да,

Үс күннүк сиртэн
4370 Өрбөдүйэн көстөр
Үөрбэ хаан үнүүтүгэр
Өрө анһан туран,
Өстөөбүн өһөрбүт
Өһүн хоһооно,
Саастаабын самнарбыт
Саргылаах сангата
Саманнык буолла:

— Көр, көр субу!!!

Будулданнаах кудулу байбал
4380 Иччилэрэ буолан дьиэһийбит
Тимир Мэнгилгэн тойон,
Хатан Чангый хотун,
Этэр тылым эгэлгэтин
Истэ сэргэбэлээн!
Хантан хааннаах,
Ханнык ааттаах
Кыыс оҥо барахсан
Кылааннааба буолабын диэтэргит,

Урода упрямого
В лицо ржавое лупить стала.
Тимир Чохчордоон,
Наконец-то поддался,
На ногах не удержался,
На четвереньках оказался.

Девушка-богатырь
В ярости сильной,
В досаде большой,
Вмиг догнав,
4360 Сына *абаасы*
Ногой в подошвах золотых
На *аорту-сис ёсэ**
С силою наступив,
Шею вместе с головой,
Сердце-глыбу твёрдую,
С придатком печень чёрную,
Жилу *аорту-сис ёсэ*,
Вместе всё вырвав,

За три дня езды
4370 Грозно блистающую
На пику грозную насадив,
Высоко над головой подняв,
Торжества над недругом
Слова такие сказала,
Победы над врагом
Песню славную
Такую пропела:

— *Кёр, кёр субу!* Смотри же вот!

Мутного моря северного
4380 Хозяева грозные
Тойон Тимир Мэнгилгэн,
Хотун Хатан Чангый,
Смысл слов моих
Слушайте-внемлите!
Родом откуда,
Имени какого
Девушка милая, остистая
Если спросите —

- Арабас манган халлаантан
4390 Илэ-бодо айыллан түспүт
Тыллаах-өстөөх,
Дыллыа манган атгаах
Дырыбына Дырылыатта диэн
Кыыс бухатыр оёо
Илэ бэйэбинэн,
Дьүлү-бараан сэбэрэбинэн*
Кэлэн турабын.
Туспа дойду дьорболооёо,
Тэгил дойду дьирбиннээбэ
4400 Дойдубутун долгутта,
Тойоммутун чокуйда диэн
Туора көрөр буолаайабыт!!!
- Обот Хобочой удабан
Обуруктаах албаһынан
Үрүт көрөн өһөгөйдөөн,
Дьоровоно сото
Тойон Дьөлүүт убайбын
Кулумньулаах кубулбатынан
Уоран-талаан ылан
4410 Орто дойдутуттан уйуһуппут
Сордоох суолун сонордооммун
Сулбуччу соруктаах кэллим.
Идэмэрдээх биистэрин
Ээхтэрин этитэн,
Илбистээх эттэрин
Ибили сэймэктээн
Элиэбэ эриэкэттим,
Суорга тонсуйтардым,
Содуомнаах аймабын
4420 Субай хааннарынан
Тубараабыт дьуолкалары сууйдум,
Хамсыктаах түөкүттэр
Хара тыыннарынан
Хатыраабыт хайгыалары аҕаатым.
Салама быһан,
Саадах ыһаан*,
Дьянырдаахпын самнаран,
Өһүөннээхпин өһөрөн,

- С жёлто-белого неба
4390 Наяву спущенным,
Словами говорящим
С молочно-белым конём
Джырыбына Джырылыатта
Девушка-богатырь
Сама собою,
Такой вот наружности,
Пришла-стою.
Смелая из страны другой,
Наглая из страны дальней
4400 Землю нашу всполошила,
Тойона нашего забила,
Не думайте, не коситесь!!!
- Удаганка *Обот Хобочой*
Хитростью-уловками,
По злобе страшной
Брата моего старшего
Длинноголенастого
Тойон Дёллүт богатыря,
Обманула-увела
4410 От земли родной отдалила,
По следам брата несчастного
С целью одной пришла.
Племена прозорливые
Вынудила-заставила,
Тела их грешные
Выкинула-разбросала,
Чтоб коршуны растерзали,
Вороны расклевали,
Племён буйных-шумных
4420 Алой кровью-*субай*
Проходы просохшие промыла,
Мошеников падучих
Душами тёмными
Затесины голодавшие пометила.
Веревку-*салама** развесила,
Лук со стрелами-*саадах** разместила,
Противника одолела,
Врага повергла,

- Саргы-дыаалы салалынна,
 4430 Өрөгөй-талаан үрдээтэ!
 Эниги бэйлээхтэргэ
 Иннибэр тутуурлаах,
 Идэнгэ-куданга кэһиилээх
 Эргийэн туолуйан кэлэн турабын.
 Этэн баран
 Эбириийэх иннинэ
 Халааны сатарытар хаһыылаах
 Хара манаас суордар
 Халаатаан кэлэннит
 4440 «Хап» гыннара хабынг эрэ!
 Аһаан-сиэн сыһаабыран
 Араскааттаах аартыкпын арыян,
 Соргулаах суолбун тобулан
 Алгы-силли хаалынг диэн,
 Ааттаһан эрэбин! — диэтэ.
- Ити курдук этэн
 Ыллаан бүтэрин аҕай кытта,
 Халбаһалаах халлаан
 Хара манаас суордара,
 4450 Хахаара-хахаара
 Халааран кэлэннэр,
 Хапсаҕайдара хабан,
 Кытыгырастары кытаахтаан,
 Дьобулдалара тонсуйан,
 Идэнгэ-куданга кэһиини
 Илдэ баран хааллылар.
- Хара манаас бастаах,
 Хара чыллырыт түүлээх
 Хахаарбыт халык суор
 4460 Супту сурулаан
 Тимир Чохчордоон өлүгүн үрдүгэр
 Даблас гына олоро түстэ да,
 Тьытыр тынҕырабынан
 Тобулу тонсуйан,
 Туора-маары харбылаан,
 Тумсун чуубур-чаабыр гыннаран,

- Удача-счастье повернулась,
 4430 Радость-торжество вознеслась!
 К вам самим
 С подарком в руках,
 С гостинцем обильным
 Довольная вернулась.
 Дух перевести не успею,
 Глазом моргнуть не сумею,
 Криком небо разрывая,
 Чёрные вороны белоголовые,
 Тут же подлетайте,
 4440 Сноровисто «хап» хватайте!
 Досыта-доотвала наевшись,
 Проход звенящий прорубив,
 Дорогу счастливую открыв,
 Меня благословите-проводите,
 Прошу-умоляю! — сказала.
- Так она говоря,
 Пение только закончила,
 Неба обледеневшего
 Вороны белоголовые
 4450 Громко каркая-худахча,
 Тут же налетели,
 Гостинец желанный
 Кто клювом подхватив,
 Кто когтями вцепившись,
 Полностью разобрали,
 Восвояси улетели.
- Белоголовый,
 В чёрных перьях чешуйчатых
 Ворон каркающий
 4460 Камнем вниз слетел,
 На труп Тимир Чохчордоона
 Тяжело опустился,
 Когтями острыми
 Начал стучать-клевать,
 Куски подряд вырывать,
 И клюв прочищая,

Тойуктаах буола олордо:

— Бууяа, бууйантайбыан!

Чулуп-чалыптайбыан!

- 4470 Хайа дойду
Хардастыбат хатан унуохтааба,
Сыйыллыбат тыйыс интирдээбэ
Тийэн кэлбиккиний эбитин эриэхсит!
Дирин дьэбилгэ сибиир
Дьылбиннээхтэрин тиэритэннин,
Аллараа дьабын
Адьырбаларын садабалаангын,
Хааны-сини хаптардабын
Хамабатын эриэхсит!
- 4480 Маннык дэлэй кэһиигэр,
Байым маннабар
Балтараачай үрдүгэр
Балтараачай махтал буоллун!

Чэй эрэ, хотуой киһиэ,
Аны да илбис-иирээн энгэрдэнэн,
Айаннаан аһар аартыктаргын
Араскааттаан арыйахпыт,
Туспа дойдуларга
Туораан тахсар
4490 Тобус кулукулаах
Добдуур ыллыктаах,
Содуомнаах суолгун тобулуохпут.
Хойутун хойут даҕаны
Субай хаанынан
Суунабаланаар содуомнаах күннэригэр
Дьолгун-соргутун тосхойо туруохпут.

Бууйантайбыан, бууйантайбыан! — диэн.

- 4500 Тынгырабын тыгытырбатын,
Тумсун чуубурбатын
Тойугулаан бүтээт,
Турум-тарым көрбөхтөөн
Тобулу чускуйан кэбистэ.

Ити кэннигээн
Кыыс оҕо кылаан бэрдэ

Пение такое завёл:

— Бууяа, бууйантайбын!

Чулуп-чалыптайбын!

- 4470 Из какой страны такой
С костями калёными,
С сухожилиями крепкими
Пришла-явилась, хорошо ведь!
Земли-сибири далёкой
Ловкачей перевернув,
Мира нижнего-дьябын
Хищников перетряхнув,
Кровью свежей напоила
Так славно, ведь!
- 4480 За такое воздаяние богатое,
За угощение обильное
Полтора на полтора
Благодарность тебе!

Ну-ка, бой-девка,
С коварствами-ссорами
И дальше мы тебе
Путь раскатистый откроем,
К странам чужим
4490 Попутно завернуть
С девятью затычками,
С тропками тревожными
Дорогу буйную пробьём.
И позже-потом
Кровью алой истекать
В суровые дни твои
Удачей-счастьем наделим.

Бууйантайбын, бууйантайбын! — сказав,

- 4500 Когтями царапая,
Клювом посвистывая,
Пение закончив,
Туда-сюда поглядев,
Пронзительно прокричал.

После этого

Джырыбына Джырылыатта

- Дьырыбына Дьырылыатта бухатыр
Өстөөхтөрүн өһөрөн,
Үөрэн-көтөн үлүһүйэн,
Тонг сири
Тобугун харабар дылы
4510 Товута буурдаталаан,
Ириэнэх сири
Иэччэбэр дылы
Ибили үктэтэлээн,
Дьулуһуйан тахсан,
Абыс чампарыктаах,
Товус чочумаастаах
Таллан эбириэн
Туруук таас хайа
Дьулусханнаах кирбиитигэр
4520 Чиччигинээбитинэн тийэй охсон,
Тула эргиччи баттаан,
Көрөн турбута, оҕолоор!
- Дьэ, үчүгэй төлкөлөөх,
Куһаҥан түмүктээх диэбиккэ дылы,
Бу дойду
Кыскайар кырытыгар,
Чускуйар чампарыгар,
Орулуур оройугар
4530 Торолуу тохто турар
Тула өттө муус тонуулардаах,
Харылыы тохто турар
Хаар халбаһалардаах эбит.
Турар сириттэн
Тутум халбарыйдагына,
Тура ыстаныха айылаах
Чочумас чоубур таастар
Кыдьымабыра кырылланан,
Чочоруһа үрдээн туралларыгар
4540 Чуннуур быһыытынан,
Чуолбан үүтүн саба
Чуоччабы тобулу одуулаан
Чочумча көрөн турбахтаан баран,
Дьороһуйан чоу тийибитэ —

- Девушка-богатырь остистая,
Противников повергнув,
От радости сияя,
Землю мёрзлую
4510 До чашек коленных
Насквозь продавливая,
Землю сырую
До сустава бёдренного
В месиво превращая,
Ввысь устремилась.
С восемью навесами,
С девятью бугорками
До пёстрой вертикальной
Горы каменной
До перевала скользкого
4520 Шагами стремительными
Добравшись, стала
Вокруг смотреть, ребята!
- Ну, хорошее — с будущим,
Плохое — с концом, говорят,
Страна эта
В краю свистящем,
В навесе визжащем,
В темени кричащем
4530 С грохотом падающие
Глыбы ледяные имеет,
С шумом падающие
Снега лавины имеет, оказывается.
Чуть что с места сдвинется
Даже на четыре пальца,
Будто готовые рухнуть
Скалистые горы чубарые
Торосами весенними
Возвышаются-торчат.
4540 Как бы опасаясь,
В узкую шёлку на макушке
Пристально смотрела,
Немногок постояла
И напрямик подошла —

- Күөх төлөнүнэн
Күүскэ өрө уһууту турар,
Хара лаавай таас халбан
Хангас чанчыгынан
Абыс саастаах
Атыыр сылгы баһын саба,
4550 Тонг ингирдээх тоһуппатах,
Ириэнэх ингирдээх энчирэппэтэх,
Хатан ингирдээх хампарыппатах
Хара хаппар күлүүһүнэн
Халыр-илир гыннарар
Хатаан кэбиспиттэр эбит.
- Өрө көтөн түһэн,
Өбүрүөлээн тийиэн
Хампы тэбэн кэбинһэрин кытта,
Хара түлэһэ буруо
4560 Халлаанна өрө төтөлүйэн,
Хараарыс гынан хаалла.
Онуоха баара
Толлон-чугуйан турбакка:
— Тойон убайым эрэйдээх
Суккуруур тыына эрэ
Субу манна сыгара буолуо? — диэн
Үөгүдүү түһэн баран,
Үс хос бохсуулаах,
Абыс кырыылаах
4570 Үрүң көмүс үтүмэх буолан,
Өтөрү түһэн,
Үс хаардаах
Өбүрүмэр атыыр овус
Өһөхтөөх-хааннаах
Өңүл баһын унуоҕун
Өрө туһупт курдук,
Өлүү тыһынынан үргүйэр
Үүт-куолаҕай устун
Үгүрэли түһэн баран
4580 Өрүкүс гынан хаалла.
Кини бэйэҕэлээх буоллабына

- Синим пламенем
С силой вверх пышущую
Чёрную дверь каменную
С левой стороны
С голову жеребца восьмитравного
С пластиной-хаппар, чтоб люди
4550 С мышцами холодными не срывали,
С мышцами тёплыми не сбивали,
С мышцами калёными не ломали,
На чёрный замок железный
С лязгом «халыр-илир»
Заперли, оказывается.
- Джырыбына Джырылыатта*
Внезапно подскочила,
Дверь с силою пнула,
Враз ногою разбила,
4560 Чёрный дым поминальный
В небо взметнув, исчез.
Тут она
Не испугалась, не смутилась:
— Бедный брат мой старший
Едва дышит-живой
Вот тут находится, наверно? —
Громко вскрикнув,
С тремя узлами,
С восемью гранями
4570 В жердь серебряную-ютюмэх
Сразу оборотившись,
Трёхтравного
Быка-пороз
Злобную-окровавленную
Голову грозную
Словно наверх подняли,
Воздухом смертным несущую
В дыру узкую
Птицей-бекас заголосив,
4580 Промелькнула-исчезла.
Вот такая девушка наша,

Тон буору тобута түһэн,
 Күр мууһу көнгү көтөн,
 Үрүт өттө үмүрүк,
 Алын өттө нэлбиһэх
 Түһнүк-үөлэс мэлигир,
 Түүһүктээх үрүттээх,
 Дьэбиннээх эркиннээх,
 Ардахтаах алыһнаах
 4590 Түһ харана ордууга
 Түһкэлийэн тийһэн кэллэ.

Айыы киһитин уһуоҕа
 Арыы-даккы буолбут,
 Күн киһитин уһуоҕа
 Күөрэ даккы буолбут.
 Дьороҕоно сого
 Тойон Дьөлүүт бухатыыр
 Илиилээх атаҕа
 4600 Эпсэри тардыллан,
 Хамса умһаһын курдук
 Ап-оһурук ситиминэн
 Чороччу кэлгиллибит эбит.

Дьырыбына Дьырылыатта
 Уһуох-тирии көрүһнэммит,
 Уйуттубат буолбут,
 Улугуран хаалахтаабыт
 Убайа киһи барахсаны
 Уон субуй кырыһааны
 4610 Кэккэлэһиннэри туһпүт курдук
 Уон бабыа тарбахтарынан
 Төбөтүн түһэһэр өйүү тутан
 Ап-оһурук быатын
 Аһыптаах тыл албаһынан
 Атаһыттан-илиититтэн
 Араара тардылаан кэбистэ.
 Убайын онһойон
 Өйдөөһ-дьүүллээн көрбүтэ,
 Иннэ буолан ииммит,
 4620 Сүүтүк буолан сүүдүйбүт,
 Этирик түөстэммит,

Землю мёрзлую продавливая,
 Лыды толстые разбивая,
 Кверху узкий,
 Книзу широкий
 Без окон, без дверей,
 С потолком гнилым,
 Со стенами ржавыми,
 С полом в плесени
 4590 В логово тёмное
 Провалилась-оказалась.

Там кости людей Айыы
 Кучами свалены,
 Кости детей Солнца
 Валежником раскиданы.
 Длинноноленного
 Тойон Дёллот богатыря
 Руки-ноги туго затянуты
 4600 Как трубка-хамса,
 Путами колдовскими
 Как пестик скручены
 Лежит, оказывается.

Дьырыбына Дьырылыатта,
 Бедного брата старшего,
 Беспомощного такого,
 Что кожа да кости одни,
 На ногах не стоящего,
 Как рядами уложенных
 4610 Десять горностаев гибких,
 Голову к коленям прижала,
 Силою слова волшебного
 Верёвку колдовскую,
 Пути порвала,
 Руки-ноги освободила.
 К брату нагнувшись
 Поближе посмотрела —
 Как иголка исхудал,
 Как напёрсток усох.
 4620 Рёбра на груди

Эрэнэ моойдоммут,
Айыы тыргыл тыына быстара,
Аан дойдутуттан арахсара
Тыһы кыл сажа хаалбыт.

Ити икки ардыгар
Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр барахсан
Үгүһү өйдөөтө,
Уһуну санаата:

- 4630 «Бээрэ, ити аллараа эмиэ
«Абыраа», — диир санга баар ээ.
Эмиэ хантан айыы хаан аймаҕа
Атабастаннаҕа эбитэй?! — дии санаата да,
Аллараа диэки
Анхалаат устун ыстанан кэбистэ.
Чэннээх муннукка тийиэн
Линигир ғына тура түстэ,
Эргиччи көрөн
Эрилиннэтэн кэбиспитэ.

- 4640 Ханас муннукка
Хаахыныы турар
Хатааһыннаах таас халҕан баарыгар
Хапсаҕайданан тийиэн,
Хаһыгыты түһэн баран
Хайа тэбэн кэбистэ.

Иһирдэ диэки көрбүтэ,
Икки сатанах баанаҕа
Икки илиитигтэн
Кэдэрги кэлгиллибит

- 4650 Айыы кыһын албаннааҕа
Хонкуйан турар эбит.

Онно ойон тийиэн
Ап-обурук быатын
Алыптаах күүһүнэн
Быта курдук
Быһыта тардан,
Араарда даҕаны

На пальцах сосчитать,
Дыхание божье испустить,
Мир срединный покинуть —
С тонкий волосок-кыл осталось.

Между тем
Дьырыбына Дьырылыатта,
Милая девушка-богатырь,
Многое поняла,
Всё обдумала:

- 4630 «Погоди-ка, в мире нижнем
Я слово «спаси» слышала,
Кто-то из племени *Айыы-Хаан*
Тоже в обиду попал?!» — подумав,
По дыре узкой
Вниз спрыгнула.
В углу обледелом
С грохотом очутилась,
Глазами быстрыми
Вокруг огляделась,

- 4640 В углу левом
Скрипучую каменную
Дверь запертую увидела,
Ловко подскочив,
Громко вскрикнув,
Враз ногами разбила,

Вовнутрь заглянула —
На двух столбах-*сатанах*
За руки связанная,
Славная девушка *Айыы*

- 4650 Голову склонив
Стоит, оказывается.

Тотчас к ней подскочив,
Пути колдовские
Силою волшебною
Как верёвку из трав-*быта*
Быстро-ловко
Тут же разорвав,

4660 Бобо куунаат,
 Үнхэл-танхал
 Үөхсэ-үгүрүйсэ турар
 Үөлэс курдугунан,
 Өһүөмньуну үдэритэн,
 Үөгүлээбитинэн үргүлдү
 Өрө көтөн табыста.

Дьырыбына Дьырылыатта
 Кыыс бухатыыр обургу
 Тус собуруу диэки
 Үс өргөстөөбүнэн
 4670 Өтөрү-батыры,
 Өрү-нары көрөн туран,
 Ыллыы-туойа турда:

— Көр, көр бу!
 Күн обото көлөм,
 Айыы обото аргыһым —
 Арабас манган халлаантан
 Илэ-бодо айыллан түспүт
 Тыллаах-өстөөх
 Дыллыа манган атым!

4680 Мин этэр тылым
 Иччилээх эгэлгэтэ
 Көмүс чыычаах буолан
 Көтө-дайдан тийиэн,
 Икки кулгаабын кулуктугар
 Илэ дьибэһийэн
 Иһиллэ обустун,
 Иэнигитэ кэлсээтин!
 Саргы-талаан салалынна,
 Өрөгөй-талаан үрдээтэ!
 Ыраах да буолларгын чугаһаа,
 4690 Чугас да буолларгын чугуулаа!

Иннэ диэн этэн-тыһынан
 Бүтэрин аҕай кытта,
 Эбирийиэх иннинэ
 Эмискэ үлүгэр,
 Нэлим көмүс сиздин

4660 Крепко к себе прижав,
 С зазорами-защепками,
 С криком-бранью,
 Как труба печная
 По дыре узкой
 В гневе сильном
 Без остановки вверх взлетела.

Джырыбына Джырылыатта
 Девушка-богатырь удалая,
 В сторону южную
 Трёхлучистыми
 4670 Глазами пронзительными
 Вверх-вниз глядя
 Пела-стояла:

— Кёр, кёр бу! Смотри же!
 Конь мой — дитя солнца,
 Спутник мой — дитя Айыы,
 С жёлто-белого неба
 Наяву спущенный,
 Словами говорящий
 Молочно-белый конь!

4680 Моих слов вещей
 Смыслы таинственные,
 Секреты причудливые
 Птицей золотой
 До тебя дойдут,
 В ухо твоё влетят,
 Пусть слышны будут,
 Пусть ласково звучат!
 Удача-счастье повернулась,
 Радость-торжество вознеслась!
 4690 Если далеко — ближе будь,
 Если близко — подходи!

Как только она
 Слова эти высказала,
 Дух перевести не успела —
 Как вдруг
 Гриву золотую

Тэлгэтэ быраган,
Куйаар солко кутуругун
Субуруччу тутган,
Холлобостоох уотунан
4700 Дьырылаччы тыбыыран,
Тыллаах-өстөөх
Дыллыа манан ат
Хотун иччитигэр
Хорус гына түстэ.

Онуоха Дьырыбына Дьырылыатта
Уун-утары ойон тийэн,
Үөнээ боллоругуттан
Үстэ таптайда,
4710 Аллараа боллоругуттан
Алтата таптайда,
Иэби и көмүс тэһииниттэн
Иилэ хабан ылла,
Иэдэһиттэн имэрийбэхтээн кэбистэ.

Ат сылгы барахсан,
Иһин түгэбиттэн
Инсэлээх бэйлээхтик
Инэрсийбэхтээтэ даҕаны,
Сахалы санарда,
4720 Ураанхайды онолуйда:
— Анньаһа, анньаһа!
Тыбырыкпыан, тыбырыкпыан!
Эрлээхэй иччикэйиэм,
Үтүө санаалаах,
Үс хос эргиирдээх
Ньыгыл таас оройгор
Долобойдоон тохтотон,
Таба түһэрэн,
Истэн сэнгэр эрэ.
4730 Эйиэхэ миинэр минэнэн,
Көлүнэр көлөнөн
Дьүрүс хаантан тускуллаах,
Дьылжа хаантан ыйыылаах,
Одун хаантан оноһуулаах,
Дьөһөгөй айыыттан кэскиллээх,
Орто туруу дыабыл дойдуга

Широко распустив,
Шальной хвост шёлковый
Далеко раскинув,
4700 Огнями из бочки-халлогос
Звучно фыркая,
Словами говорящий
Молочно-белый конь
Перед хозяйкой своей
Сразу предстал.

Дьырыбына Дьырылыатта
К нему подбежала,
По губам верхним
Три раза похлопала,
По губам нижним
4710 Шесть раз потрепала,
За поводья из золота-изэһи*
Крепко схватила,
По щекам тёплым погладила.

Милый конь
Из глубины души
С жадностью задрожал,
С нежностью заржал,
По-саха заговорил,
4720 По-уранхайски промолвил:
— Анньаса, анньаса!
Тыбырыкпыан, тыбырыкпыан!
Хозяюшка верная,
Подруга добрая моя,
Меня выслушай,
Крепкой башкой своей
О трёх обручах
Прими-внимай,
Верно оцени.
4730 Когда тебе конём верховым
Лошадью упряжной,
Дьүрүс Хааном* определённым,
Дьылыга Хааном* сотворённым,
Одун Хааном* указанным,
От Дёсёгөй Айыы* назначенным,
В мир срединный

- Төбуорутан түнээр күннэригэр,
Хангас кулгаабым кулуктугар
Арабас илгэни инэрбиттэрэ,
Туһааннаах иччин
4740 Оһоллоох-боһоллоох суолу
Ортотунан оломнуур күнүгэр,
Иэдээнгэ киирэр
Идэмэрдээх кэмигэр,
Ону төлө илгистэн бизэрэр! — диең,
Түннэстибэт төлкөлөөбүттэрэ,
Умсубат түөрэхтээбиттэрэ.
Итичэтигэр эн,
Иччикэйим оҕото,
Хабан ылан,
4750 Быһа тутан,
Быһаһаһын истэригэр иһэт,
Быһаһаһын тастарыгар абыныхтаа!
Саар булгунных саа
Саргы бөҕө салаллыа,
Дуул булгунных саа
Дьол бөҕө тосхойуо,
Тыбырыкпын-тыбырыкпын! — диэтэ да,
Ат куньуду манан кулгаабын
4760 Куудьуччу туттан,
Илгистэн кулуһуйарын кытта,
Арылыас кус сыммытын саа
Арабас илгэ, үөһэ күөрэйээт,
Таннары кыйааран түһэн истэбинэ,
Дьырыбына Дьырылыатта
Иэйэхситэ илэ эбэрдэлээбитин
Илиитин иһинэн
«Лып» гыннаран ылла да,
Быһаһаһынан быһа тутта —
Кыламаннаах хаһа
4770 Кырылыана сытар
Кыыска ойон тийэн
Иһигэр иһэттэ,
Таһыгар абыныхтаата даһаны,
Кыыс кыламанна тэппэйэн,
Ылбык-тылбык көрдө,
Ыгыл-тыгыл тыһына,

- Меня спускали,
Защёлку, чеку-кудуку
Левого уха моего
4740 Жёлтым маслом-илгэ* впитали,
И так судьбу определили —
Когда хозяйка твоя
Дорогу с бедами-препонами
Проходить будет,
Головой помотав, его выпустишь! — сказали,
И чаша судьбы не опрокинется,
Жребий-тёрэх не перевернётся!
Вот тогда,
Хозяюшка моя,
4750 Это илгэ поймав,
Полоам разделив,
Половину испить дай,
Половину снаружи намажь! —
С горку саар-булгуннях
Успех-удача будет,
С курган дуул-булгуннях
Счастье большое наступит,
Тыбырыкпын-тыбырыкпын! — сказала.
Лошадь резвая
4760 Ухо белое подняла —
Как только головой замотала,
С яйцо утки-гоголь
Жёлтое масло-илгэ вверх взметнувшись,
Стало опускаться было,
Джырыбына Джырылыатта
Такое благодеяние Иэйэхсит
Рукою цепкой
«Лып» поймала,
Наполовину поделила —
4770 К девушке чернобровый
В издыхании последнем
Быстро подбежала,
Как только её напоила,
Снаружи намазала,
Девушки ресницы задвигались,
Глаза приоткрылись,
Дыхание вернулось.

- Имин итин хаана
Илэччи изнигйдэ,
Уоһун хаана
4780 Уккулла оонньоото,
Сүүһүн хаана
Төгүрүччү сүүрдэ,
Утуйан баран уһуктубуттуу
Күлбүтүнэн-үөрбүтүнэн ойон тураат,
Айыһыт тэнэ абырллаах
Дьырыбына Дьырылыаттаны
Моонһуттан кууһан туран,
Үөһээ уостарыттан
4790 Үстүүтэ уурастылар,
Аллараа уостарыттан
Алталыгыт сыйластылар.
Улаан ньуура суһуктуйбут
Убайыгар ойон тийэн,
Араҕас илгэ агарын
Таһыгар абыныхтаата,
Анараанһыта адьас
Арылыс ғына түстэ,
Ити кэннэ
4800 Инигэр иһэппитэ,
Илэ бэйэтэ була түстэ.
Ити кэнниттэн
Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыр обургу
Атын амаҕачыгыттан салайа тарта:
— Эһиги иккиэн
Мэнгэстэ миинин! — диэтэ.
Убайдах кыһа
Аттарын мэнгэстэннэр,
Толовоһун тэһинин
4810 Түс собуруу диэки
Тэгэличи баттаатылар.
Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыр обургу
Турар сириттэн
Тобустуу саһааны
Тобута буурдаталаан,

- Алая кровь горячая
По щекам разлилась,
Девичья кровь живая
4780 На губах заиграла,
Свежая кровь молодая
По лбу пробежала.
Будто ото сна проснулась,
Счастливая-радостная
Вскочила и подбежала
К *Дьырыбына Дьырылыатта*
К спасительнице словно *Айысыт*,
За шею её обняла,
4790 Три раза в губы верхние
Шесть раз в губы нижние
Крепко поцеловались.
К брату бледному подбежав,
Дьырыбына Дьырылыатта,
Половиной илгэ жёлтого
Снаружи намазала —
Тот вздохнул,
Сразу изменился,
Половину илгэ жёлтого
4800 Ему испить дала —
Он самим собой стал.
Затем
Девушка-богатырь удалая
Дьырыбына Дьырылыатта
Удила из прутьев в руки взяла:
— Вдвоём верхом
На коня садитесь! — сказала.
Брат с девушкой
На коня сели,
Поводья жёсткие
4810 В сторону юга
Сразу повернули.
Девушка-богатырь отчаянная
Дьырыбына Дьырылыатта
По девять сажень
Прыжками-буур
С места решительно опережая,

Атгын бэйэлиин
 Аргыстаһа-аалсыһа айаннааннар,
 4820 Күкүр таас хайалары дабайталаан,
 Турук таас очуостары туораталаан,
 Алгыстаах аан ийэ дойдуларыгар
 Тийэз обустулар,
 Сирдэри сиксигиттэн
 Сиэлэн сэгэлдьитэн,
 Дойдуларын улабатыттан
 Торбо сэлиинэн кэлэн,
 Улабата биллибэт,
 Унуоргута көсүбэт
 Туналбаннаах толоон
 4830 Туоллар ортогутар кэлэн
 Тобуоруһан тохтоотулар.
 Тойон Дьөлүүт
 Айыы кыһа атаһынаан,
 Күн оҕото сэгэринээн
 Аттарыттан ойон түстүлэр.
 Кинилэр түһэлэрин кытта,
 Дьырыбына Дьырылыатта
 Уоһа чорбоннуу,
 Тийһэ турталдьыһа турда:
 4840 — Дьэ-буо, дьэ-буо!
 Күндү убайым,
 Күн дьүөгэм, этэр кэскиллээх
 Кэрэмэс тылбын
 Эттээх-хаангытыгар инэрэн,
 Истэн сэңээрин эрэ!
 Түгэх дойду
 Түрбүөннээхтэрин түннэрэн,
 Аллараа дьабын
 Адьырбаларын алдьатан,
 4850 Саргыгытын салайдым,
 Дьолугутун тосхойдум,
 Күн сиригэр өттөөтүм,
 Айыы сиригэр ажаллым.
 Тойон убайыам
 Хотун санаһыам — дин тураммын,
 Энчирээбэт кэскилинэн,

С конем ретивым
 Бок о бок рядом
 Через горы грозные,
 4820 Через скалы отвесные,
 До благословенной
 Земли родной доехали.
 Земли просторные
 С мест окраинных,
 Рысью быстрой
 С самых углов проскакав,
 До места такого доехали, что
 Конца никто не знал,
 Края никто не видал,
 4830 Долины той лучезарной
 В середине столпились.
 Тойон Деллю'т
 С подругой страны Айыы,
 С голубушкой страны солнца
 С коня соскочили.
 Как только спустились,
 Дьырыбына Дьырылыатта
 Губы сжимая,
 4840 Зубами сверкая пропела:
 — Дя-э буо-а, дя-э буо-а!
 Брат мой дорогой,
 Подруга моя солнечная,
 Слова заветные мои
 Слушайте-внимайте,
 В тело-душу впитайте!
 Мира нижнего
 Злобных повергнув,
 Мира дьабын
 Хищников разгромив,
 4850 Будущее вам уготовила,
 Счастье ваше справила,
 В свете белом обосновала,
 В страну Айыы привела.
 Брат мой-тойон,
 Невестка моя-хотун вас называя,
 В надежде неизменной,

- Мүччүрүйбэт төлкөнөн
Дьүүл дьүүллээн, сорок туруоран,
Үс дьүһүлгэн күлүккүтүгэр
4860 Сүгүрүйэн эрэбин.
Өлөр тынныгытын
Үтүмэх төбөгүнэн
Өрө анһан өрүһүйдүм.
Үөрүүгүт-көгүүгүт
Үйэлэргэ түмүлүннүн!
Дьолугун холбоон,
Туһааннаах добордуу буолан
Олох-тускул онгостун!
4870 Алаһа дьэни баһылыктаан
Аал уоту отгун!
Алтан сэргэни анһынан,
Алаас мунунан
Анах сүөһүлэнин,
Сыһыы мунунан
Сылгы сүөһүлэнин,
Тулаайахтары туругурдун,
Араннары аһатын,
Аттаах өйүөтэ,
Сатыы хонуга буоланһыт,
4880 Иитэр сүөһүгүт сэттэ хос
Сибиз дьэргэл күрүөлэнинн!
Төрөтөр озовут үс хос
Ньээки көмүс уйаланһын!!!
Кэскиллээбит ыччаттаргыт
Ийэ ууһа буолан тэнийдиннэр,
Айбыт оболоргут
Аһа ууһа буолан барбардыннар,
Үйэлээх сааскытын моһоон
Кини-сүөһү төрдө буолун!!!
4890 Дьэ эрэ, тойон убайыам,
Субу мантан туһааннаах соновоскун
Хоруутаан ынһыран ылан
Хотун доборгун
Кылбаа манган ньуурдаах,
Кыраһыабай бэйэлээх
Сырайдаах сырдыга
Сыралыма Куону аккар мэнэстэн,

- По судьбе неизбежной
Участь вашу решая-предвидя,
Трем теням вашим
4860 Кланяться начинаю.
Души ваши
На кончике жребия-*ютюмэх*
Выше подняв, от смерти спасла.
Пусть радость-веселье
Во веки не прекратится!
Счастье своё соедините,
Спутниками по жизни будьте,
Будущее сотворите!
Дом уютный займите,
4870 Очаг священный разведите!
Коновязь медную поставив,
В *аласах* бескрайних
Скот рогатый держите,
В долинах просторных
Скот конный разведите!
Сирых пристройте,
Больных пожалейте,
Проезжих накормите!
Прохожих напоите,
4880 Пусть скотина семикратную
Ограду широкую имеет!
Пусть дети тройную
Зыбку золотую имеют!!!
Пусть потомство ваше
В род материнский расширяется,
Пусть дети рождённые
В роды отцовские размножаются,
Годы долгие проживая,
Предками рода саха станьте!!!
4890 Ну, брат мой *тойон*,
Отсюда жеребца верного
Голосом зычным позвав,
Подругу-хозяйку
С лицом блестящим
Красавицу белолицую
Хотун Сыралыма Куо
За спину посадив,

- Айыллыбыт аан дойдугутугар —
Алаһа дьээбитигэр,
4900 Аар тойон аҕабытыгар,
Күбэй хотун ийэбитигэр
Бар дьоннугутгар,
Очурга оҕустарбакка,
Араскаакка алкыйтарбакка
Айаннаан тийэннит,
Ахтылбангытын таһаарын,
Аймактаргытын аһатын,
Аламай күннэрин тыктарын
Айхал айылыат
4910 Ахан ини буоллун! — диэтэ.
- Онуоха буоллабына
Сыралыма Куо истэн туран
Өгүрүк-төгүрүк көрбөхтөөтө,
Үөрэн-көтөн мичилийдэ,
Үс төгүл сүгүрүйбэхтээтэ.
Өрөөбүт уонун өһүлэн,
Хоммут уонун хоннорон,
Көмүс чуораан курдук
Күөмэйин көнкөтөн,
4920 Алтан чуораан курдук
Айабын аһан, ыллаан барда:
— Дьэ-дуу! Дьэ-дуу!
- Күн буолан
Күөрэйэ көтөн
Үрүн тыыммытын өрүһүйбүт,
Көңүл босхо көччүппүт
Күндү-мааны бүөбэйчээммит!
Эн кэскиллээбит кэскилгин
Кэжиннэриэхпит суоҕа,
4930 Төлкөлөөбүт төлкөбүн
Төнүннэриэхпит суоҕа!
Сүрэхтиин-быардыын себүлэһэн,
Эттиин-хааннын иэнигиһэн,
Киһи буолар кэскили чэчирэтиэхпит,
Олох олорор тускулу тутуһуохпут.
Төрөөбүт төрүт буорбар,
Айыллыбыт алгыстаах алааспар,

- В страну отчую,
В дом родной,
4900 К отцу *Аар Тойон*,
К матери *Кюбэй Хотун*,
К родным-близким,
На бутристом не переворачиваясь,
На раскатах не отвлекаясь,
Доберитесь-доезжайте,
Жажду-тоску утолите,
Родичей угощайте,
Свет дневной покажите,
Да *айхал-айылыат*
4910 *Ахан ини!* — благословила.
- Услышав это,
Сыралыма Куо
Восторженно взглянула,
Радостно заулыбалась,
Три раза поклонилась,
Уста сжатые разомкнув,
Губы уснувшие пробудив,
Колокольчиком серебряным
Голосом звонким заговорила,
4920 Колокольчиком медным,
Голосом чистым запела:
— *Дя-э ду-у! Дя-э ду-у!*
- Солнцем ярким
Высоко поднявшись,
Души наши светлые спасла,
От врагов страшных освободила,
Голубка наша дорогая!
Что ты предсказала
4930 Мы будущее не испортим,
Что ты нам предназначила
Мы судьбу сохраним!
Сердцем-душою в согласии,
Телом-кровью в наслаждении
Род человеческий продолжим,
Жизнь счастливую проживём.
Дороги *Аартык-Хотун* приоткрыв,
К земле родной,

Ажыс харагалаах
 Аартык хотуну арыян,
 4940 Анды Баалыыр аар тойон аҕабар,
 Чөккөй Өгүмэх күн күбэй ийэбэр,
 Бар дьоммор барыларыгар
 Дьол-соргу тутуурдаах,
 Өрөгөй-талаан үктэллээх
 Үөрэн-көтөн тийэммит
 Үүнэр-үөскүүр төлкөлөннөхпүт!
 Түгэх дойдуну түүһэнгин,
 Аллараа дойдуну арбарантын
 4950 Үрүн тыыммытын өрүһүйбүт,
 Күн сиригэр көччүспүт
 Үрдүк үтүөбэр
 Үнэ-сүктэ турабын! — диэтэ.

Дьоробоно сото
 Тойон Дьоллүүт
 Тус собуруу диэки
 Тобулу одуулаан туран
 Тойуктаах буолла.

— Дьэ-көр! Дьэ-бу!
 4960 Күн обото көлөм,
 Айыы обото атым,
 Туйабын сабатыттан
 Чучугур чуобур сонобоһум,
 Саргылаах алгыспын,
 Дьоллоох тойукпун
 Чуо-бааччы чуордук истиний!
 Өстөөхпүтүн өһөрдүбүт,
 Саастаахпытын самнардыбыт,
 Өрөгөй-талаан үрдээтэ,
 Саргы-дьаалы салалынна!
 4970 Ыраах да буолларгын
 Чугас буола тардьый,
 Суох да буолларгын
 Баар буола тардьый! — диирин кытта,
 Ат сылгы барахсан,
 Уһун субурҕа кутуругун субурутан,
 Өрүү көмүс көбүлүн өрүкүтэн,
 Кэлэн хорус тына тура түстэ да,

Восемь заслонов,
 4940 В *алаас* мой благословенный,
 К отцу *Анды Баалыыр аар тойону*,
 К матери *Чёркёй Өгүмэх* милостивой,
 Ко всем родным-близким
 Со счастьем-удачей на руках,
 С торжеством-радостью приедем,
 Будем жить-поживать,
 Расти-умножаться!
 Миры дальние ведаю,
 Мир нижний объезжая,
 Души наши светлые спасаю,
 4950 Насладиться светом белым дала,
 Добrote твоей высокой
 Кланяюсь-молюсь! — сказала.

Длинноноленастый
 Тойон Дьоллүүт,
 В сторону южную
 Безотрывно всматриваясь,
 Тойук * такой запел.

— Дя-э көр! Дя-э бу! Смотри вот!
 4960 Конь мой — дитя солнца,
 Спутник мой — дитя *Айыы*,
 С самых копыт чубарый
 Трещотка-жеребец,
 Благопожелание-*алгыс* мой,
 Тойук счастливый мой
 Ушами чуткими выслушай!
 Врагов одолели,
 Недругов повалили,
 Счастье-талант повернулось,
 Удача-успех улыбнулась!
 4970 Если далеко —
 Ближе будь,
 Если нет — скорее явись!
 Как только он сказал,
 Конь милый,
 Хвост длинный полосой раскинув,
 Кручёную гриву золотую распустив,
 Тотчас перед ним явился,

- Иэдэс-хаалдык биэрбэхтээн
 Инэрсийбэхтээн кэбиһэттин кытта,
 4980 Тойон Дьөлүүт
 Иэбии тимир тэһиниттэн
 Иилэ хабан ылла даваны,
 Үөһэ боллоругуттан үлбүрүйбэхтээтэ,
 Аллараа боллоругуттан таптайбахтаата,
 Уонна эргитэ тардан
 Эппэнэ-тэппэнэ инэһэтиттэн тэбинээт,
 Куулаттан көппүт
 Куртуйах улар курдук
 «Хап» гына олоро түстэ.
 4990 Сырайдаах талыгыта
 Сыдыай манган нуурдаах
 Сыралыма Куо
 Энийэттэн көппүт
 Эрдэбэс улар курдук
 Элээрэн тахсан мэнэһиннэ.
 Ат толовһун тэһиннин
 Тус илин диэки
 Тэгэличчи баттаан
 Айаннаан халыарытан,
 5000 Сизэлэрэн дьэргэһитэн иһэн,
 Тойон Дьөлүүт
 Тойуктаах буолла:
 — Күн дойдутугар көтүппүт,
 Дьөлөөх олоххо тускулаабыт
 Дьөһуннаах дьөлунан,
 Күндү балтым,
 Күн бүүбэйим,
 Уруй-айхал буоллун!!!
 Өрүүтүн даваны
 5010 Өлөн эрэри өрүһүй,
 Хаһан даваны
 Хаалан эрэри харааннаа!
 Айыы хаан аймаҕар
 Албан аатын албаннын,
 Күн улууһугар
 Көмүскэллээх солонҥ үөдүйдүн! — диэт,
 Айыы өҥото атын
 Амаҕаччытын тус илин туһаайан,

- С ржанием негромким
 Туда-сюда поглядев, стал.
 4980 Тойон Дьөлүүт
 За поводья из железа
 Гнупото-изэһи схватил,
 По губе верхней похлопал,
 По губе нижней потрепал,
 К себе повернув,
 На стремя наступив,
 Словно тетерев, слетевший
 Со склона северного,
 Ловко «хап» на седло уселся.
 4990 Лицом отменная,
 Красавица белоликая
 Сыралыма Куо
 Словно тетёрка, слетевшая
 С кромки склона,
 К нему подседа.
 Поводья толстые
 Прямо на восток
 Жестом широким развернув,
 Свободно ступая,
 5000 Рысью понеслись.
 Тут Тойон Дьөлүүт
 Пение-тойук начал:
 — Силой достойной
 В страну солнца привела,
 На счастье благословила,
 Сестра дорогая,
 Голубка родная!
 Уруй-айхал тебе!!!
 И впредь всегда
 5010 Умирающих спасай,
 Немошных,
 Слабых защищай!
 Племена Айыы
 Имя твоё восславят,
 Солнца улусы
 Дело доброе продолжат! — сказав,
 Коня Айыы поводья из прутьев
 Прямо на восток повернув,

5020 Күүстээхтик тибелийбитигэр
Дьөһөгөй оҕото барахсан
Сиэлэн күрдүргэтэ турда.

Араҕас манган халлаантан
Илэ-бодо айыллан түспүт
Тыллаах-өстөөх,
Дыллыа манган атын
Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр обургу
Иэбии көмүс тэһиниттэн

5030 Иилэ хабан ылан,
Тэлэккэччитэ сылдьан,
Ингэһэбэ кыһаммакка,

Хахыйахтан көппүт
Хара улар курдук
Халахачыйа ойон тахсан,
Милдириит көмүс ынтырыгар
Миинэн олоро түһээт,
Тор тэһинин

5040 Тус собуруу диэки
Тэгэличчи баттаата,
Кытаанахтык кымньылаата,
Киксэрэн тыбыллыда.

Ат барахсан атаҕа элэннээтэ,
Дьылбэгэ күөрэйтэлээтэ,
Көбүлэ өрөкүйдэ,
Сиэлэ тэлээрлэ,
Кутуруга хоройдо да,
Сулус быстыбытын курдук,
Субурус гынан хаалла.

5050 Айыллыбыт алааһыгар,
Төрөөбүт хочотугар
Өрүкүтэн кэлэн,
Үөмэр-чүөмэр үктэннэрэн
Үлүскэннээх тусаһатыгар
Тийэн түһэ оуста;
Бабыгыры озорор бар кыллаах
Бастыг байбары манан сэргэтигэр

5020 Сильно пришпорил,
Дёсёгёй-дитя милое
Рысцой поскакал.

С жёлто-белого неба
Наяву спущенного,
Словами говорящего
Молочно-белого коня
Джырыбына Джырылыатта
Девушка-богатырь удалая,
Ловко за поводья

5030 Из золота-изгиш схватив,
С ним вертеться стала,
На стремя не глядя,

Словно глухарь, слетевший
С берёзки молодой-хахыйах,
На седло золотое-милдириит
Проворно вскочила,
Поводья жёсткие
Жестом широким
Прямо на юг

5040 Властно потянула,
Кнутом сильно ударила,
Резко пришпорила.

У коня бедного
Копыта зарябили,
Колени замелькали,
Грива развевалась,
Хвост вытянулся,
Словно звезда падающая
Вперед пустился.

5050 В алаас родной вернувшись,
В долину знакомую вступив,
Во двор просторный вошла,
Аккуратно ступая
К жилище-тусаһа прошла,
С коня слезла,
Молочно-белого коня
К главной, белоствольной,

- Дылыла манган атын
Байбаччы баайан баран,
Тобус тулдук баһын
5060 Туура баттаан бырахпыт иһин
Тохтоппот дыулусханнаах
Дьулуо манан
Тусаһатын ортогунан
Добуйа хааман,
Күлүмүрдүүр күндэлэс күүлэтигэр
Күлбүтүнэн көтөн түстэ.
Абыс оҕо албаһынан аһар
Аарыктаах лип-хаан халзанын
Арыһа баттаан,
5070 Айыһлаах атыллаабатах,
Буруйдаах дугуйбатах
Уолах тиит бороугун атыллаан,
Дьиэтин ортотутар
Линигир гына тура түстэ.
Онуоха баара, добоор,
Ийэлээх-аҕата буоланнар
Кэтэбэрийин оронго
Туора-маары түһэн
Утуйан барчыгыната
5080 Сыгтаахтыллар эбит.
Харахтарын уута
Таманнарыгар дыанхаламмыт,
Көмүскэлэрин уута
Көмөгөйдөрүгэр чопчуламмыт.
Күүтэллэрин күүһүтүнэн
Сүүтүк буолан сүүдүйбүттэр,
Кэтэһэн-кэтэһэн
Кэлтэгэй буола сыспыттар.
Ол икки ардыгар
5090 Уна диэкиттэн одууластылар,
Ханас диэкиттэн хаамыстылар,
Суол ааныттан турдулар,
Үгэх иһиттэн өгөннөстүлөр.
Хотон иһиттэн хомулуннулар.
Кэргэнэ-чабара, күндү дьонноро

- С орлом клёкочушим
К коновязи богатой привязав,
Счастлиное, гладкое
5060 Надворье такое огромное,
Что кинов девяти пуночек
Головы отрубленные,
Не остановить стремления,
Походкой плавной пройдя,
В сени светлые-широкие
С улыбкою ступила.
Открыв дверь тяжёлую
С побрякушками медными,
Что восемь людей молодых
5070 Только хитростью отворяют,
Порог переступив из лесин толстых,
Что виновный не осмелится,
Что грешный не отважится,
С грохотом дома оказалась.
И видит там, дружок,
Отец с матерью
На нарах задних,
Вдоль-поперёк лёжа,
Бедняжки старенькие
5080 Спят-храпят, оказывается.
Слёзы из глаз
В глазницах скопились,
Капли из очей
У горла сбились,
От ожиданий долгих
Словно напёрсток усохли,
От волнений бесконечных
Как месяц ущербный похудели.
В это время
5090 Справа разглядывать стали,
Слева смотреть стали,
У дверей выстраивались,
Из кладовки выглядывали,
Из хлебов выбирались.
Вокруг услуга-прислуга,

Тула түнэн, үмүүрүстүлэр,
 Үөрэн-көтөн үөмэхгистилэр,
 Күлэн-салан сыйгыгастылар.

Оччо үлүгэргэ
 5100 Овонньордоох эмээхсин,
 Уолуйан-соһуйан,
 Оронноругар олоро түһэннэр,
 Харахтарын хаһыннылар,
 Халтаһаларын сотуннулар.
 Хантас гына көрө түспүттэригэр,
 Дьырыбына Дьырылыатта
 Олбук-солбук уураталаан ылла.

Ити кэлин өттүтэн
 5110 Дьырыбына Дьырылыатта
 Ийэлээх аҕатыгар,
 Бар дьонугар
 Сүһүөхтээх бэйэтэ сүгүрүйэн,
 Үөрэ-көтө
 Ыллык-туойа турбур
 Ыллыктаах санаата маннык буолла:

— Көрүүй эрэ субу!
 Айбыт аар тойон аҕам,
 Ииппит күн күбэй ийэм,
 5120 Көрүөх-билэ дьоннорум
 Бүрү-бүтүгүн, дэри-дэхси,
 Эйэвэс тылбын,
 Эгэлгэлээх тойукпун
 Сэргэвэлээн эрэ!

Өлөрөөрү өһөгөйдөөбүт
 Өстөөхтөрбүн өһөрөн,
 Самнараары адаҕыйбыт
 Дьаныардаахтарбын садаҕалаан,
 Саар булгунных саҕа
 5130 Саргыбыт салалынна,
 Дуул булгунных саҕа
 Дьолбут тосхойдо.
 Өлбүттэрбин өрүһүйдүм,
 Сүппүттэрбин булдум!

Тойон убайбын —
 Дьороҕоно сото

Родственнички дорогие,
 Радостно столпились,
 Громко веселились.

В суматохе этой
 5100 Старик со старухой
 Растерялись-испугались,
 На нары присев,
 Глаза протёрли,
 Веки вытерли.
 Вверх посмотрели,
 Дьырыбына Дьырылыатта
 Одного за другим расцеловала.

После этого
 5110 Дьырыбына Дьырылыатта
 Отцу с матерью,
 Всем родичам,
 В коленях сгибаясь,
 Радостно распевала,
 Такие достойные
 Слова говорила:

— Посмотри-ка, вот!
 Отец мой, тойон сотворивший,
 Мать моя, меня воспитавшая,
 5120 Родственнички мои
 Все без исключения,
 Мое слово доброе,
 Тойук волнительный
 Послушайте-ка!
 Смертью грозивших
 Врагов победили,
 Уничтожить желающих
 Упорством преодолели,
 С горку саар-булгуннях
 Удача-успех пошла,
 5130 С курган дуул-булгуннях
 Счастье большое привалило,
 Погибших спасла,
 Пропавших нашла!
 Брата старшего
 Длинноноластаго

- Тойон Дьөлүүтү
Чугас дойдуга
Дьолугар тускулаатым,
Аара аймах-билэ дьонугар
5140 Аналлаабар атаардым.
Ол тобо диэтэргит,
Олус моһуйдаргыт,
Субу орто туруу дойду
Улай ньууругар
Олохсуйан үөскээбит
Анды Баалыыр Тойон ошонньор,
Чөккөй Өгүмэх Хотун эмээхсин
Тойон болуо сүрэхтэрин
Чопчулара туллан,
5150 Хайбахтаах хара быардарын
Тулаайаба халаабан,
Айыллан үөскэппит
Сэттэ былас
Сизэрэй солко суһуохтаах,
Сырайдаах талыыта
Сыдыай манган ньуурдаах
Сыралыма Куо диэн
Кыыс кылааннааба оболорун
Хотугу хороёй чунку халлаан
5160 Харана улабатыгар,
Будулбаннаах муус байбал
Иччитэ буолбут
Тобус бүгүйэх систээх,
Кэй-тубут көлөлөөх
Тимир Чохчордоон дьаалы
Уоран-талаан ылан,
Тимир бурут бынан
Чороччу кэлгийэн баран,
Түгэх өттө
5170 Түннэри холоруктуур
Түүнүктээх түрмэтигэр
Түнкүнэтэн түһэрбит эбит.
Оттон тойон убайбын —
Тойон Дьөлүүтү
Обот Хобочой удаан сордоох
Соруйан модьуйан суолугар тоһуйбут.

- Тойон Дёлют* богатыря
В краях ближних
На счастье наставила,
Родственникам-знакомым,
5140 К суженой проводила.
Если спросите почему,
Если донимать будете —
В этом мире срединном,
На лоне его счастливом
Поселились-проживали
Анды Баалыыр тойон старик,
Чёркэй Ётюмех хотун старуха,
Сердец их горячих
Сосочек оторван,
5150 Печени их чёрной
Придаток вырван,
Дочку ими рождённую,
В семь саженой маховых
С серой косой шёлковой,
Лицом превосходную,
Красавицу белолицую
Сыралыма Куо,
Девушку остистую
Северного неба скучного
5160 В углу тёмном,
Мутного моря ледового
Хозяином ставший,
На оленях *кэй-тубут*
С девятью горбами на спине,
Тимир Чохчордоон зловеший
Украл-увёл,
Толстой верёвкой железной
Как чучело крепко связав,
Снизу насквозь
5170 Вихрями продуваемой,
Плесенью покрытой,
В тюрьму спустил, оказывается.
Брата моего старшего
Тойон Дёлют богатыря
Обот Хобочой удаганка несчастная
На дороге подстерегла,

Куотар кубулбатынан кучуйан,
 Ааһар албаһынан алкыйбыт,
 Аллараа дьябынга
 5180 Таннары дьюбардан,
 Ап-обурук быатынан
 Хам кэлгийэн баран,
 Харана хаайытыгар
 Хамнаабат гына
 Харавалаабыт эбит.

Ону булан өрүһүйэн,
 Үрүн күнгэ өттөөгүм,
 Үйэлээх олоххо тускулаатым,
 Туһааннаах добордуу,
 5190 Эрэллээх кэргэнни буолангыт,
 Киһи буолар кэскилин тэринин,
 Дьон буолар тускулу оностун! — диэн,
 Дойдуларыгар-дьонноругар ыыттым.
 Тойон убайбын, хотун санаспын
 Ахтыбыт аҕабын абырымнатан,
 Кэтэспит ийэбин мичилитэн,
 Күнүн дьонун
 Көксүлэрин кэнэт диэммин,
 Көлөлөөн-биллээн,
 5200 Кинилэри атаардым, — диэтэ.

Итичэни истэн
 Дьоно тобуорустулар,
 Дьахталлар ханардастылар,
 Кыргыттар сырыстылар,
 Уолаттар чуовустулар.
 Түргэн үлүгэрдик
 Санда манан остуолу
 Сандаарыччы таттылар.

Кунан орус чорболдьуйар нокоолоох
 5210 Буутун чомоччу буһардылар.
 Бургунас ынах мүлүрүүйэр бүдүргэйдээх
 Бүтүн түөһүн күөстээтилэр.
 Байтаһын сылгы
 Бары ойорһун
 Адырыччы буһараннар,
 Мас ымыһаа хоторон,

Коварством заманила,
 Обманом увлекла,
 В нижний мир-*дябын*
 5180 Вниз головой упекла,
 Путами колдовскими
 Туго скрутив,
 В тюрьме мрачной
 Неподвижно
 Пеллэй стянула, оказывается.

Я их нашла-спасла,
 На свет белый вывела,
 На жизнь долгую благословила,
 Друзьями преданными,
 5190 Супругами верными будьте,
 Судьбу счастливую займите,
 Жизнь зажиточную сделайте! — сказала,
 На родину, к родным отправила.
 Брата старшего, *тойона*,
 Невестку *хотун*,
 Чтоб после разлуки долгой
 Отца, что соскучился, утешить,
 Мать, что заждалась, порадовать,
 Родных-близких успокоить
 5200 На конях-упряжках проводила.

Выслушав это,
 Родственники собрались,
 Женщины заторопились,
 Девушки забегали,
 Юноши столпились.
 В спешке большой
 пышный стол-*санда*
 Быстро-споро накрыли.

Бычка-*кунан* молодого
 5210 Заднюю часть жирную нарубили,
 Тёлки-*бургунас* молодой
 Грудную часть нарезали,
 Лошади-*байтасын* нагульной
 Рёбра все сварили,
 В деревянной чаше-*ымыа*
 Доверху наложили,

Өрөһөлүү ууран кэбистилэр.

Сиэллээх моонньохтоох

Чороон айахха

5220 Бадьара дьоруо сылгы

Батыччахтыыр арыылаах,

Саамы кымыһы

Дьалкылдьыччы куттулар.

Кэрдис ойуулаах

Кэриэн тэгийл кытыаҕа

Ааттаах сылгы

Бидилгэhtiир арыылаах

Саламааты ажаллылар.

Матаар ойуу баттааһыннаах

5230 Матааччаах иһиккэ

Сөҥ сүөгэйи

Сөлөнөйдүү куттулар.

Түөлбэлээн төгүрүччү олоннор,

Аһаан-сиэн үлүмнэтэн бардылар.

Дьырыбына Дьырылыатта аһаан бүтэн,

Таһырдыа ойон тахсан,

Тусаһатын туораан,

Толоонун ортотугар

Довуй-игий үктээн,

5240 Үөмэр-чүөмэр хааман,

Өгүрүк-төгүрүк көрбөхтөөн,

Абыс салаалаах

Аал Кудук маһыгар тийиэн,

Ааһа түһэн хааман халыһыйан истэбинэ,

Эмискэ үлүгэр

Үрдүк халлааныгар

Күлүм-чабыл күн

Өлбөөдүйэ түстэ.

Хардан эһэ тириитин

5250 Хастыы таппыт курдук,

Хара ньүөрсүн былыттар

Халлаан төбөгүн оройуттан

Өрүтэ үөмэлэһэн,

Таннары сабытатан,

Харанара ыстыйан табыстылар.

Абыс харабалаах

Всё выставили.

С бахромой

Из волос конских

5220 Чорооны высокие

Кумысом молодым,

Маслом сдобренным,

Через край наполнили.

С резьбой бороздками

В круглой чаше-кытыа

Маслом густо сдобренную

Кашу-саламаат

Полную принесли.

5230 В посуде-матаарчах

С узорами выдавленными

Сметану густую

Вдоволь положили.

Все кругом-төлбэ* расселись,

Охотно кушать начали.

Дьырыбына Дьырылыатта

Угощенья отведав,

Из дому вышла,

В середине долины,

Словно крадучись,

5240 Легко ступая,

Удивленно вокруг глядя, оказалась.

До восьмиветвистого

Аал Кудук Мас древа дойдя,

Мимо проходить стала.

Вдруг

На небе высоком

Свет солнца яркого

Мгновенно померк.

Словно содранная

5250 Шкура медведя матёрого,

Тучи тёмные дождевые

На самую середину неба

Со всех сторон стянулись,

Кольцом плотным сгрудились,

Сразу всё вокруг потемнело.

С восемью застёжками

- Ахсым холорук адабийда,
Тобус кулдукулаах
Дохсун буурба турда.
5260 Турар кумалааны
Тосту кумалаата,
Өнкөгөр тиити
Үлгү үрдэ,
Алынах маһы
Анныттан түөрдэ,
Сытынньанг дүлүгү сыылларда,
Эмэх маһы эргиттэ.
От-мас оһуорун дьуххалаата,
Сир ийэ симэбин сүргэйдэ.
5270 Икки атахтаах
Энинэ бэйэлээх
Тулуйан турбат
Буурвата буолла.
Мунду миинин курдук
Буһурук-иһирик буолла,
Балык миинин курдук
Балык-бүдүк турда.
Туман-имэн аргыстаах
Сииктээх салгын сиргийдэ,
5280 Уулаах салгын улкуйда,
Муустаах тон быллыттар
Тобурабынан тобута ыстаннылар.
Хаардаах хара дьайба быллыттар
Хаарынан хайа барбыттара
Үрэх баһыттан
Үөр куруппааскы көтөрүм
Үргэн көппүтүн курдук,
Үрүн хаарынан
Үллүйэн кэбистэ.
5290 Хамсыктаах холорук намтаата,
Дохсун буурба тохтоото.
Онуоха буоллабына,
Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр барахсан
Толоотторун улаатынан
Тобуду одуулаан көрбүтэ —

- Ураган резкий поднялся,
С девятью запорами
Пурга буйная началась.
5260 Сухое дерево с дуплом
Вдребезги разбила,
Лиственницу кривую
На части поломала,
Дерево подгнившее
С корнями вырвала,
Бревно лежащее передвинула,
Дерево трухлявое перевернула.
Узоры растений содрала,
Магушки-земли
5270 Цветы-наряды раскидала.
Пурга такая началась,
Что всяким-разным
Двуногим не устоять.
Как уха из *мундушки*
Серовато стало,
Как уха из рыбёшки
Пасмурно стало.
Со мглой-туманом
5280 Воздухом сырым пахнуло,
Ветром влажным потянуло,
С туч холодных
Градом закидало.
Тучи нескладные,
Чёрные-плотные
Снегом густым разрешились,
Словно с речек дальних
Куропатки прилетевшие,
Снегом белым
Землю покрыло.
5290 Вихрь буйный утих,
Пурга бурная прекратилась.
Тогда
Джырыбына Джырылыатта,
Милая девушка-богатырь
В доли дальние
Всматриваться стала —

- Тусахатын унга өтгүнэн,
Толоонун ортогугар
5300 Үрбэлдйн үс атахтаах
Үрүг көмүс аранас
Күлүмүрдээн түспүт.
Ол үрүг өтгүгэр
Көрө түстэххэ
Күн киһитин үтүөгэ,
Адыылы түстэххэ
Айыы киһитин ааттааба
Кини диэки
Арылыччы көрөн,
Супту одулаан,
5310 Оһоллоох-боһоллоох
Орто дойду буора
Олохпун огдолуто диэх курдук,
Айдааннаах-иирээннээх
Айыы сир буора
Атахпын киртитиэ диэх курдук,
Үктэннэхпинэ үдэрийиэм диэн,
Сиргэ түспэккэ эрэ,
Үрүг көмүс аранас үрдүгэр
5320 Сэрэхтээх ажайдык
Сэгэччи туттан турар эбит.
Ол ойбоһугар
Товус атахтаах,
Довуулаах аранас
Сардангалаан түспүтүн үрдүгэр
Товус дуолан тунүрэттэр
Дьоһуннанан оһороллор эбит.
Ити кэнниттэн
Алта атахтаах
5330 Алтан аранас чабылйан түспүт,
Ол үрүг өтгүгэр
Сэттэ дьэһиэлдьит ходоһойлор
Симэнэн-киэргэнэн оһороллор эбит.
Онукайы көрө түһээт,
Дыллы манган аттаах
Дьырыбына Дьырылыатта
Бэри диэн бэркиһээтэ,

- На правой стороне двора,
В середине долины
5300 На трёх ножках
Лабаз серебряный,
Сверкая, спустился.
А наверху на нём,
Если взглядеться —
Лучший в стране солнца,
Если приглядеться —
Отменный в стране *Айыы*
Взором ясным смотрит,
Глаза пронзительные
С неё не сводит,
5310 Земля мира среднего
С бедами-несчастьями
Жизнь мне поломает думая,
Земля страны *Айыы*
С раздорами-спорами
Ноги мои запачкает
Словно боясь,
Если наступлю, ослабею считая,
С лабазы серебряного
5320 С опаской смотрит,
Стоит, оказывается.
С боковой стороны
С девятью ножками
Лабазы-арангас с зазубринами
В сиянии сверху спущенного,
Девять рослых родственников-*тунюгөр**
Важно восседают, оказывается.
На верхней стороне
С шестью ножками
5330 С сверканием спущенного
Лабазы-арангас медного
Семь сватов-*ходогой**
В нарядах роскошных сидят, оказывается.
Увидев это,
С молочно-белым конем
Джырыбына Джырылыатта
Очень удивилась,

- Булгу муодарбаата:
«Бу тух албан аанпар,
Дьонун солобор
5340 Аьыс уон аьыс
Ааһар былыт албаастаахтара
Тобус уон тобус
Куотар былыт кубулбаттаахтара
Үөһээ дойдуттан
Түһүрүйэн түстэхтэрэй?» — диэн,
Үгүһү үөтэн көрөөт,
Өтөрү өйдөөтө,
Батары барыллаата,
5350 Элбэби эгэлгэлээтэ,
Чахчытын таайда.
Аал Кудук маһын
Аттыгар туран
Араарбакка арылыччы адьылаата,
Кубуллуппукка курдары көрдө.
Үс хаттыгастаах
Үрдүк мэнэ халлаантан
Үрүн былыт дугуйданан түспүт,
Үөргү-сүөргү бухатыыр
Аранаһын үрдүттэн
5360 Үнүүлээбинэн-батастаабынан
Өтөрү-батыры көрбөхтүү,
Судьус гынан сүгүрүйэн баран,
Субу курдук диэн
Тойуктаах буолан дуораһытта,
Ырыалаах буолан ынгсалытта:
— Дьэ-бу! Көр-бу!
Аан дойду аҕата буолбут
Арылы Тойон оҕонньор,
5370 Сир сибиир ийэтэ буолбут
Кэрэмэс Хотун эмээхсин
Көрдөр харахтарын харата,
Көтүрдэр тиистэрин миилэтэ,
Көмөлүйэр сүрэхтэрин чопчута,
Аьыс хаттыгастаах
Арабас манган халлаантан
Илэ-бодо айыллан түспүт
Тыллаах-өстөөх,

- Весьма поразилась —
«На какое-такое
Моё имя славное,
5340 Чин мой достойный
Хитрецы от восьмидесяти восьми
Облаков проходящих,
Коварные от девяноста девяти
Облаков убегающих
С мира верхнего спустились?» —
Многое перебирая,
Минувшее вспомнила,
Смело прикинула,
5350 Накрепко задумалась,
До правды добралась.
Стоя
Возле *Аал Кудук* дерева,
Глаз ясных не сводила,
Неподвижно насквозь смотрела.
С трёхъярусного
Высокого неба вечного
На облаке белом спустившись,
Богатырь неладный
5360 С лабаза своего
Глазами пронзительными
Вверх-вниз разглядывая,
Спину согнувши,
Быстро поклонившись,
Такой *тойук* звонкий завёл,
Вот такое пение затянул:
— Дя-э бу! Көр бу! Смотри вот!
Отцом земли изначальной ставшего
Арылы Тойон старика,
Матерью земли-сибири ставшей
5370 *Кэрэмэс Хотун* старухи
Зеница глаз смотрящих,
Десна зубов выпадающих,
Сосочек сердец горячих,
С восьмиярусного
Жёлто-белого неба
Наяву спущенным,
Словами говорящим

- Дыллы манан аттаах
 5380 Дьырыбына Дьырылыатта
 Кыыс бухатыр барахсан
 Күн бүбэйим,
 Күндү күүрэгэйим!
 Дьэ эрэ дуу,
 Аан бастаан тус бэйэбэр,
 Дьоллоох ыгыскаар
 Сомсон ылар
 Толору тускулунан
 Дорообобун тутууй эрэ!
 Хантан хааннаах,
 5390 Кимтэн кииннээх,
 Ханнык ааттаах киһи кэлэн
 Кэс тылгын кэпсээтинг диэтэргин,
 Бу үөһэ турар
 Тобус хаттыгастаах
 Дьоллоу манан халлаан
 Туналбаннаах туонатыгар
 Олохсуйан үөскээбит,
 Үрүң Аар Тойон диэн аҕалаахпын,
 Үрүң Арылы Хотун диэн ийэлээхпин.
 5400 Үрүң быллыт көдүүнэлээх,
 Уулаах быллыт олбохтоох,
 Үрүң Уолантаайы буолабын.
 Туох суо-бараан соруктаах,
 Кэбэл кэскил кэпсэллээх,
 Халын-дьанҕа наадалаах
 Бу орто туруу дьабыл дойдуга
 Түһүрүйэн түстүгүт диэтэргин,
 Эн албан аатын
 5410 Араҕас манан халлаанга
 Аарыгырбытын иннигэр,
 Дьохуннаах сурабын
 Добун үрдүк халлаанга
 Дагда таба түүтэ буолан
 Тарҕаммытын туһугар
 Тийэн кэлэн турабын.
 Аллараа дьабын
 Адырбаларын садаҕалаан
 Айыы аймабын араначчылаата,

- С молочно-белым конём
 5380 *Дьырыбына Дьырылыатта*
 Девушка-богатырь милая,
 Солнцем взлелеянная моя,
 Дорогой жавороночек мой!
 Ну-ка, что ли,
 Перво-наперво тебе одной,
 Ладонью счастливой
 Своей черпающей
 Благодушием полное
 Привет-*дорообо* моё прими!
 Откуда родом, чьих кровей
 5390 Какого имени человек явился
 Слова заветные сказывать,
 Если спросишь —
 Наверху,
 Девятирусного
 Счастливого неба чистого
 На сияющем лоне
 Поселившимися
 С отцом *Юрюнг Аар Тойон*,
 С матерью *Юрюнг Арылы Хотун*,
 5400 С нарами из облака белого,
 С подстилкой из облака дождевого
Юрюнг Уолантаайы меня зовут.
 С целью какой,
 С какой новостью хорошей,
 За какой надобностью строгой
 В этот мир срединный
 С поперечными пятнами ступил,
 Если спросишь — так вот,
 На имя твоё прославленное
 5410 На жёлто-белом небе,
 На молву про тебя достойную,
 Что распространилась
 По высокому небу сильному,
 Как шерстинки меха оленя-*дагда*,
 Я сюда явился.
 Хищников злых
 Нижнего мира-*дыбын* расстроив,
 За племена Айыы заступилась,

- 5420 Күн дьонун өрүһүйдэ, -диэн
 Үрдүк солон үөдүйдэ,
 Албан аатын арбыйда.
 Дьэ ол иһин
 Албан-дьаһах ааккын ааттаан,
 Адабыйан анаан түстүм,
 Эрэллээх кэргэн оностоору
 Эрэнэн эриэкээн кэллим!
 Ама даҕаны
 Айан киһитэ буолларбын,
 Араҕас манан халлаанна
- 5430 Анал ыырдаах
 Айыллыбыт уолан буолабын.
 Эн даҕаны эмиэ
 Оһоллоох-боһоллоох
 Орто туруу дьабыл дойдугу
 Оҕото буолабын.
 Онон тэллэххэ сытар
 Тэннээх кэргэнинэн кэпсэтээри,
 Хоойго сытар
 Холоонноох хотунунан онкулаары
- 5440 Этгээх-хааммынан
 Эһиэхэ эриэкээтим.
 Сүһүөхтүүн сүгүрүй,
 Сүрэхтиин сылаанный,
 Күн буолан мичилий,
 Ый буолан ымалый.
 Киһи буолар
 Кэскили тэриниэх,
 Олох олорор
 Тускулу оностоуох!
- 5450 Күндү көңүлгүн,
 Көхтөөх сөбүлэнгин
 Этэ тардаргын
 Эрэнэ күүтэ турабын! — диэн
 Саталаах халлаанна
 Сангараатын кытта,
 Дьырыбына Дьырылыатта
 Кыыс бухатыр обургу
 Кыһыран кылынкыдыйда,
 Уордайан урбачыйда,

- 5420 Людей страны солнца спасла! — говорят,
 Звание высокое появилось,
 Имя славное разнеслось.
 Вот потому
 Имя заветное твоё называя,
 Издалека спустился,
 Женой верной иметь желая,
 С надеждой явился!
 Пусть я
 Сразу с дороги зашёл,
 На жёлто-белом небе
- 5430 Место своё имеющим
 Сотворён был молодцем.
 Ты тоже
 С бедами-преградами,
 С поперечными пятнами
 Мира срединного дитя.
 Чтобы в постели лежать
 Женою достойной видеть,
 Потому чтобы рядом спать
 Хозяйкою равной сделать,
- 5440 Плотью-кровью всею
 К тебе потянулся.
 В коленях склонись,
 Сердцем отзовись,
 Солнцем засияй,
 Луной улыбнись.
 Людьми прослыв
 Будущее обеспечим,
 Жизнь прожив
- 5450 Благополучие сотворим!
 Желание твое дорогое,
 Слово согласное
 В нетерпении-надежде
 Ожидая-стою! — сказал.
 Слова эти в воздухе гулком
 Едва прозвучали —
 Дьырыбына Дьырылыатта
 Девушка-богатырь удалая,
 Очень обиделась,
 Сильно разъярилась,

- 5460 Аһары абатыйда.
 Аал Кудук маһын
 Аһары хааман халыарыйан кэлэн,
 Абалаах айахтаах,
 Арагастаах бухатыырга
 Абыйахта батыччахтаан тинийдэ,
 Үөрбэ хаан үнүүтүнэн
 Өрө дуксуйа-дуксуйа,
 Тыл-өс этэн,
 Тыылла-хабылла турда.
- 5470 — Тоғус хаттыгастаах
 Добун халлаан тойоно буолбут,
 Абыс хаттыгастаах
 Арабас халлаан аҕата буолбут,
 Үрдүк дьүүллээх
 Үрүң Аар Тойон оҕонньор,
 Үтүө санаалаах
 Үрүң Арылы Хотун эмээхсин
 Уһугунан дугуммут,
 Уолугунан тыыммыт
- 5480 Орой дохсун уоллара
 Үрүң быллыт көдьүнэлээх,
 Уулаах быллыт олбохтоох,
 Үрүң Уолантаайы бухатыыр,
 Тус бэйэбэр
 Дорообо биэрэммин
 Тускулуом иһин,
 Сырайгынан көстүүгэр тийбэт
 Сагала суох санабыттан
 Салан үлүгэрдик
- 5490 Санаалыын санныйан,
 Салла кэлэйэн турабын.
 Хаһаанныттан ылата мин
 Аар тойон аҕабыттан,
 Күбэй хотун ийэбиттэн,
 Бар дьоммуттан
 Кэс тылы кэпсэтэн,
 Төлкөлөөх сүбэни төрүттээн
 Түһүрүөн түһэннин,
 Орто туруу дойду
- 5500 Улай ньюуругар

- 5460 В гневе завертелась.
 Дерево *Аал Кудук Мас* обойдя,
 До лабазного богатыря
 Со словами ядовитыми
 Шагами несколькими
 Стремительно подошла,
 Яростью охваченная,
 Пикой грозною замахиваясь,
 Такие слова гневные,
 Такую речь повела:
- 5470 — Деветиярусного
 Неба грозного *тойоном* ставшего,
 Восьмиярусного
 Жёлто-белого неба отцом ставшего
 С рассудком высоким
Юрюнг Аар Тойон старика,
 С желанием добрым
Юрюнг Арылы Хотун старухи
 Привольно выросший,
 Возбуждённо дышащий,
- 5480 Нахально-бесстыжий сын,
 С нарами из облака белого,
 С подстилкой из облака дождевого
Юрюнг Уолантаайы богатырь,
 Лично тебе *дорообо*
 Благословила бы —
 Да вот,
 Лица ясного недостойными
 Речами неуместными
 Сильно опечалена,
- 5490 Словами неразумными
 Горько разочарована.
 Когда вы
 С *Аар Тойон* отцом моим почтенным,
 С *Кюбэй Хотун* матерью дорогой,
 С родными-близкими
 Разговор заветный вели,
 Слова вещице говорили,
 Советы умные держали.
 Ты ведь ещё
- 5500 На лоно счастливое

- Улуунаххынан дугуммакка,
 Аан ийэ дойдуга
 Атаххынан үктэммэккэ,
 Аньыттан-хараттан
 Араначчылапшыт аатырангын,
 Алта атахтаах
 Аранас үрдүттэн
 Айах атан кэпсэттин!
 Алыс ордук сананан
- 5510 Абыс харабалаах
 Аан холорук дапсыырданан,
 Тобус кулукулаах
 Добун холорук добуһуолланан,
 Аан дойдуну аймаһытан,
 Алдырхайы онгорон,
 Айыы бөбөнү таһаардын,
 Айыы хаан аймахтарыгар
 Ааккын-суолгун алдыаттын,
 Күн өркөн улуустарыгар
- 5520 Көмүс солобун суурайдын.
 Орто дойдуну урусхаллаан,
 Олобун огдолутан туран
 Олох онгостуом,
 Кэргэн кэпсэтиэм диэн,
 Кэдэрги кэмалдылэнэн
 Кэлбитин ду, киһийдэх!
 Итинник санаалаах эрээри
 Икки харахпар көстүмэ,
 Иннэ буолан иинэнгин,
- 5530 Сүүтүк буолан сүт!
 Анаан-минээн
 Атабаастары адабайбыт буоллаххына,
 Бэлэһин бэтэлээбиттэн
 Бэйэн кэмсиниэн
 Аранаскыттан араарыам,
 Турдабыттан суулларыам.
 Анардасты атабаастыан суоҕа,
 Соҕотохтуу сордуон суоҕа!
 Үгүстэн үгүс охтуо,
- 5540 Абыйахтан абыйах охтуо.
 Киэр буол,

- Ногами не ступив,
 Земли срединной
 Ступней не коснувшись,
 От зла-греха
 Света белого не защищённый,
 С шестью ножками
 Лабаза своего
 В разговор вступил!
 Много думал —
- 5510 С восемью заслонами
 Вихрь мощный сопровождал,
 С девятью засовами
 Ветер сильный сопутствовал,
 На весь свет тревогу поднял,
 Беду страшную сотворил,
 Грех тяжкий совершил,
 Перед племенами *Айыы*
 Имя своё опозорил,
 Перед улусами солнечными
- 5520 Чин высокий замарал.
 Мир срединный разгромив,
 Жизнь на ней разладив,
 Посвататься захотел,
 Жениться надумал —
 С желанием таким
 Ко мне явился, недотёпа!
 С мыслью такую
 В глаза мои не попадайся,
 Иголкой исчезни,
- 5530 Напёрстком иссохни!
 Если навязался
 С намерением обидеть,
 От слов ядовитых
 Сам расквасься,
 С лабаза свалю,
 С прибежища спушу,
 Просто так не обидишь,
 Меня одну не загубишь!
 Из многих много погибнет,
- 5540 От немногих немного упадёт.
 Вон отсюда,

Кэбэлийэ тур! — диэн,
Кэс тылын кэпсээтэ.

Онуоха буоллабына
Үрүн Уолантаай өрүкүйэн туран,
Өһүктээх тылтан өһүргэнэн,
Өрө уһуурбахтаата,
Омунугар олбобун үрдүгэр
Өрүтэ ыстанан
5550 Үрүн көмүс арангаһын
Күөгэдьиичи үктэтэлээтэ,
Күүстээх күөмэйинэн күүгүнэччи
Көбүлээн кэбистэ:

— Көр, көр эрэ!
Субу содуомнаах
Орто туруу дойдуга
Ороһулаан төрөөбүт
Атах сыгыннах кыыс оботтон
5560 Сириллэн-үүрүллэн,
Сир-буор сирэйдэниэм,
Сизэкэнийиэм дии санаабатабым!!!

Дьүрүс халлаан дьүүллээхтэрэ,
Дьолуо халлаан тойотторо,
Араҕас халлаан аркыымаһыттара,
Анаан-минээн атаарбыттара,
Туһааннаах доборунг,
Аналлаах атаһын
Орто дойдуга тускуланан,
Ордууланан үөскээбитэ диэннэр,
5570 Төннүбэт төлкөнү эппиттэрэ
Түгүнэри эбит буоллаба?!

Ону баара,
Огоруугар утаран,
Туһааннаах дьолгуттан
Туора турдун, халты хаамтын!
Кэскилгин кэһэн,
Дьылбаһын быһан,
Дьалбарыйан биэрдин!
Эппит тыл экчи,
5580 Санаабыт санаа биир!

Уйди прочь! — промолвила,
Слово заветное сказала.

И тогда
Юрюнг Уолантаайы взвился,
От слов зловещих оскорбился,
Тяжело задышал,
По горячности своей
На подстилке подпрыгнул,
5550 Лабаз серебряный
Под ногами раскачал,
Голосом страшным
Громко закричал:

— Кёр, кёр эрэ! Смотри-ка!
В этом скандальном
Мире срединном
Запоздало родившейся
Девчужской босоногой
Отвергнут-прогнан,
5560 Лицом ниц паду — не ведал,
Озабочен буду — не думал!!!

Разумные неба гулкого,
Тойоны неба счастливого,
Летописцы неба жёлтого
По назначению провожали,
Подруга нареченная,
Половина назначенная
В срединном мире счастливом
Родилась-выросла, говорили,
5570 Судьбу удачную предрекали,
Всё наоборот оказалось?!

На самом деле
Судьбе сопротивляясь,
От счастья назначенного
Сама отступила-отстранилась!
От будущего уклонившись,
Указ судьбы нарушив,
В сторонку отодвинулась!
Слово непреклонно,
5580 Замысел неизменен!

Эппипин энчирэппэшин,
Санаабын кубулуппапшын!

Эйнгиттэн үүрүллэн

Көрбүт күлүүтүгэр,
Истибит элэгэр барыам кэриэтэ —

Кэтэбин аһыттан

Кэдэрги баттаан,

Иэнинг тириитин

Ибили таһыйан,

5590 Иэмнин-дьяамнын

Илэ-бааччы ыла иликпинэ,

Сүгүнүнэн сүгүллүбэтим буолуо!

Ийэбэр-абабар эппэтэх

Илэ-была тылгын этитэн,

Иннигин ылан,

Дуолабын тутан,

Даамнын дьаһайан,

Хоойго сытар

Холоонноох хотун ойох онгустоом!

5600 Хотуой, ол-бу буолан кубулунан,

Холку-илки туттан,

Суобаһы сууйума

Ааты алдыатыма!

Харыс да сиргэ халбарыппакка,

Тутум да сиргэ чугуруппакка,

Чуургун тутуом!

Таһыйсан туран

Таптаһарбыт табыллыбата буолуо,

Охсуһан туран

5610 Ураһарбыт омнуолаах буолуо!

Инньэ диирин кытта

Кыыс оҕо барахсан

Күүстээх санаата

Көхсүн иһиттэн

Көнү көтөн,

Көмөгөйүн устун

Көбөн оҕотун курдук

Күллүргэччи мөбүстэ.

Уордаах санаата

5620 Урбачыйа көтөн,

От сказанного не отрекаюсь,
Задуманное не меняю!

Чем тобою прогнанным,

Посмешищем стать,

В осмеяние попасть,

Тебя за космы схватив,

Голову задрав,

Кожу на спине

Исполосуя,

5590 Своего добыюсь,

Ответа-согласия пока не получу

С миром не уйду!

Родителям несказанные

Слова сказать заставлю,

Себе подчинив,

Волю покорив,

Душу обуздав,

Равной в объятиях лежать

Хотун женой сделаю!

5600 Девица, нечего притворяться,

Спокойно себя веди,

Чин не замарай,

Имя не позорь!

Ни на пядь не отступлю,

Ни шагу не уступлю,

Слушаться заставлю!

Друг друга шлёпая

Недозволено любить,

С кулаками кидаясь

5610 Осудительно целоваться!

Как только он высказался —

У девушки милой

Кровь горячая

На загровке закипела,

Вывравшись

К горлу подкатила,

Словно выводок утки-кряква

Бурлить стала.

Слова гневные

5620 С силой закрутились,

Улар оѳогун курдук
 Уолугун устун
 Бүллүгүрөччи сүүрэлээтэ да
 Үлгү дьирэнкэйдээн тийэн,
 Үс саһаан холобурдаабы
 Өрө көтөн,
 Үс дуогайбыт атахтаах
 Үрүн көмүс аранаһы
 Түүтээбэр чэпчэкистик
 5630 Түһэбинэн түннэри
 Көтөн истэбинэ —

Үрүн Уолантаайы обургу
 Орто дойду туой буоругар
 Тобугун харатыгар дылы
 Тобулу нуоралаан
 Тура түстэ.
 Уолан киһи бэрдэ
 Уордайбыт уоһар,
 Кыһыһыбыт кылыныгар
 5640 Харданг эһэли хаһытаата,
 Сур бөрө курдук
 Сулбу ыстанан тийэн,
 Дьырыбына Дьырылыатта

Кэтэбин аһыгар,
 Баабыр кыыл баппаайын курдук,
 Бабыа тарбахтарынан
 Бобо харбыахча буолбутугар,
 Кыыс бухатыыр обургу
 5650 Халбарыччы анһан баран,
 Хардатыгар ханас атахха
 Хатыһа тэбэн кэбиспитэ,
 Халлаан хардааччыта
 Тилэбэ хамсаата,
 Сүһүбүн сүтэрдэ.

Өһөгөйбүт улаатан,
 Өлөрсүһэн кэбинихпит,
 Кыһыһыбыт кытаатан,
 Кыһыллаһан кэбинихпит диэн,
 Сәнньэлгэ буолбут
 5660 Сэптэрин-сэбиргэллэрин

Словно птенец глухаря лесного
 В загрудках завертелись,
 Вырываться стали.
 На ходу приплясывая,

Сажени три
 Вверх подскочив,
 На трёх ножках тонких
 Лабаз серебряный
 Легче чем пушинку

5630 Задумала было
 Коленами враз опрокинуть.

Но Юроне Уолантаайы бравый

Мира срединного
 Землю глинистую
 До чашек коленных продавив,
 На ногах оказался.
 Парень удалой
 В гневе сильном,
 В пылу ярости
 5640 Медведем матёрым заревел,
 Серым волком
 Махом одним подскочил,

Дьырыбына Дьырылыатта
 За косы на затылке
 Лапам тигра подобными,
 Ногтями крючковатыми
 Хотел было схватить, но
 Девушка-богатырь удалая
 От себя оттолкнув,
 5650 С левого боку
 Подножку подставив,
 Разбойника с неба
 Чуть не свалила,
 С ног сшибла.

Думая, что в злобе
 Друг друга зарежут,
 Боясь, что в гневе
 Кровь выпустят,
 Оружия лишние
 5660 За ненадобностью

Сиргэ ылан бырахтылар,
Эт илиилэринэн
Эллэспитинэн бардылар.
Куустуһа-куустуһа курбачыйдылар,
Өттүктэһэ-өттүктэһэ өрүкүстүлэр,
Толооннору тобулута нуоралаатылар,
Аабылааннары атахтарынан аймаатылар,
Сыһыылары ибилитэ тэбистилэр.

Ол икки ардыгар
5670 Дьырыбына Дьырылыатта обургу
Үөгүлүү түһэн баран,
Түһэбиттэн түөрэ көтөбөн,
Түөһүгэр тилигирэччи мөхтөрөн,
Үгүрэлээбитинэн өрө эһэн кэбиспитэ,
Өһөгөйдөөх өйдөөх
Үрүң Уолантаайы
Үс саһаан холобурдаах
Өрө хойуостан тийиэн
Үгүрэлини түстэ.

5680 Маны көрөн олоннонор:
«Үтүө кэпсэтии, өйдөһөр санаа
Өтөрүнэн тахсымаары гынна», — диэннэр,
Түгүрэттэр, хотовойдор
Түг-тан түһэннэр,
Үөһээ дойдуларын диэки
Үрүң былыт курдук,
Үөмэс-саамас өрүкүһэн табыстылар.

Ол кэнниттэн кыыс оҕо
5690 Кырбыра кытаатан барда,
Охсоро убуран истэ,
Өрө көрбөт өһүктээтэ,
Өрөгөйүн өһөрдө,
Өрөгөһүн сынтартта.
Өрөлөһөр кыаҕа суоһуттан
Үөһээ дойду уола
Үөгүлүү түһээт,
Соһуччу үлүгэр
Сулбу ыстанан,

На землю бросили,
Кулаками голыми
Биться начали.
Крепко схватившись вертелись,
Через бедра кидались,
Долины до колен продавили,
Кустарники ногами поломали,
Луга ступнями истоптали.

Между тем,
5670 Дьырыбына Дьырылыатта удалая,
С воплем громким
До груди своей его подняла,
Птицей-бекас закричав,
Вверх подбросила.
В уме злобном
Юрүң Уолантаайы
Во всю мочь бился,
Кувырок большой проделав,
Сажени на три дальше упал.

5680 Видя всё это:
«Разговор по-доброму, согласие,
Видать, не скоро получится», — сказав,
Сваты-сваты с обеих сторон
Кое-как вещи забрав,
В сторону мира верхнего
Подобно облакам белым
В беспорядке поднялись.

После этого девушка-богатырь
5690 Пушэ разозлилась,
Кулаки стали тяжелее,
Удары стали чаще,
Покоя не давая,
Спесь с него сбила.
Поняв, что нет сил бороться,
Молодец мира верхнего,
Громко вскрикнув,
Нежданно-негаданно
Вверх вырвался,

- Уулаах былгыт олбохтонон,
 5700 Үрүн былгыт үктэллэнэн,
 Үөһээ диэки өрүкүс гынан хаалла.
 Дьырыбына Дьырылыатта
 Кыыс бухатыр обургу
 Сыһа тутан сымарынна,
 Халта харбаан хабырынна.
 Ол икки ардыгар
 Үрүн Уолантаайы
 Үөһээ тахсан
 Үрүн былгыт үрдүтгэн
 5710 Үөгүлүү турда:
- Көр, көр бу!
 Аан дойду аҕата буолбут
 Арылы баай тойон ошонньор,
 Сир-сибири ийэтэ буолбут
 Кэрэмэс баай хотун эмээхсин
 Кичимэ санаалаах
 Кэскиллээх ыччаттара,
 Борбуйун көтөхпүт
 Бухатыр кыыстара
 5720 Дьырыбына Дьырылыатта,
 Этэр тылбын
 Истэ сэргэбэлээ!
 — Айы хаан аймахтарын
 Аналлаахтара буолан бараммыт
 Түнгүрү төлкөлөннүбүт,
 Таннары дыахтанныбыт,
 Күн өркөн улууһугар
 Күлүүгэ бардыбыт,
 Айы хаан аймаҕар
 5730 Ааппытын алдыаттыбыт.
 Аны кэлэн эйиэхэ хардарар
 Хатан санаа самынна,
 Өрөлөһөр өй өстө.
 Дьукку-бааччы дьулайдым,
 Чуурбун туттардым,
 Чахчы-бааччы чабылдым,
 Дааммын биэрдим.
 Эн биниги билсибит бэлиэбит,

- На подстилке из облака дождевого,
 5700 На подножках из облака белого
 Вдали испарился.
 Дьырыбына Дьырылыатта
 Девушка-богатырь удаля,
 Выпустив его, сморщилась,
 Упустив, зубами заскрипела.
 Между тем
 Юрюк Уолантаайы
 Наверху оказавшись,
 С облака белого
 5710 Стоял-выкрикивал:
- Көр, көр бу! Смотри же, смотри!
 Отцом земли изначальной ставшего
 Арылы Тойон старика,
 Матерью земли-сибири ставшей
 Кэрэмэс Хотун старухи
 С мыслями сокровенными,
 Со светлым будущим наследница,
 На ноги вставшая дочка,
 5720 Девушка-богатырь
 Дьырыбына Дьырылыатта,
 Слово моё
 Слушай-внимай!
 — От племён Айы-Хаан
 Друг другу назначенные,
 Судьбу перевернули,
 Участь опрокинули,
 Солнечных улусов
 Посмешимем стали,
 5730 Перед родом Айы
 Имя опозорили.
 Теперь уж спорить
 Решение твёрдое исчезло,
 Желание побороть пропало.
 Совершенно заробел,
 Окончательно уступил,
 Совсем отказался,
 Полностью сдался.
 В знак знакомства нашего,

5740 Көрсүспүт түмээммит
Бэлиэ тускула —
Бу буоллун! — диэтэ да,
Күндээр курдугу
Көнү тутта,
Сыдьаай курдугу
Сыһыа тарта:

— Мин күбэй хотун ийэкэм

Сүктэн-бохтон кэлэригэр
Илин-кэлин кэбиһэрдээх
Эйэргэстээх кылдыытын
5750 Кэриэс киэргэл симэбин
Эйиэхэ бэлэх биэрэбин.
Кэнэбэһин-кэнэбэс
Кэрэ-бэлиэ киэргэл гынан
Көрө сыдьаар диэммин
Кэс тылбын кэпсибин! — диэт,

Күн уота

Күлүбүрүү оонньуур
Көмүс кылдыы симэбин
Кинини туһаайан төлө ыһыгынна да,
5760 Күлүмүрдүү төгүрүйэн,
Төбөгүн оройугар
Кэтэрдиллэ түһэн эрдэбинэ,
Кыыс бухатыыр обургу
Үөгүлүү түһэн баран,
Өрө охсуох буолбута,

Үлтү ыстанан,

Халлаан ап-обурук быата
Икки илиитин бэгэччэгиттэн
Иирбэ-таарба иилиллээт,
5770 Тимир бурут быа буолан,
Идимэрдээх халлаан
Илин-арбаа дьайынгыттан
Аллараа муннуктарыгар
Икки тон буойуттарга
Кыырайан тийиэн тутулла түстэ.

Икки атабын кыыс бэрбээкэйиттэн

Имиллэнтэс ап-обурук,
Икки тимир бурут быа

5740 Память о встрече,
Примета особенная
Да будет это! — сказав,
Что-то сияющее
Кусок отломил,
Что-то блестящее
В длину вытянул:

— Мать *Кюбэй Хотун* моя

Приданое при замужестве —
Украшение *илин-кэлин кэбисэр**,
Ожерелье с подвесками
5750 Мне на память оставила,
Это я тебе дарю.
Много-много лет
Как украшение памятное
Чтоб при себе ты носила,
Слово заветное говорю! — сказав,

На солнце горящее

Украшение серебряное,
К девушке повернувшись,
Вдруг из рук выпустил,
5760 Круг сверкающий описав.
На темя девушки
Ожерелье чуть было не упало,
Девушка-богатырь удалая,
Внезапно вскрикнув,
Хотела было вверх откинуть —

Ожерелье рассыпалось,

В небес пути колдовские превратившись,
В запястьях обеих рук
Нитями железными
5770 Мгновенно зацепились,
Неба кровожадного
В восточном-западном краях,
В углах нижних
На двух *тонг** войнах
Налетев, застряли.

От лодыжек обеих

Гибкой верёвки колдовской
Два конца цепи железной

- Халлаан собуруу-хоту улабатын
 5780 Атын муннуктарыгар турар
 Икки тонг буйуттарга тийэн
 Тууралаах курдук
 Тутулла түстэ дабаны,
 Илиилээх атабыттан
 Түүрэ тардан,
 Чиччигинэтэн бардылар.
- Оннук обуруктаах санааны
 Оройдотон көрбөккө,
 Ончу таайымына,
 5790 Дьырыбына Дьырылыатта барахсан
 Тас оръбатынан
 Таһыллан иһэн,
 Тизэргэнигтэн тирэбирдэ,
 Өнөр буоруттан өрүһүннэ.
 Үрүң Уолантаайы обургу
 Үрүң ньүөрсүн былыттан
 Өрүһүспүттүү үлүм-салым,
 Үөһүн таттараат, үөгүлээбитинэн,
 Өрүкүйэн ыстанан кэбистэ да,
 5800 Орто дойду улай ньууругар
 Тойук туйуан
 Дуулай турда:
 — Дьэ, дуо эрэ!
 Дьырыбына Дьырылыатта,
 Энчирээбэт этибин
 Чонкулаан толкуйдаа,
 Экчи-бааччы иһит!
 Харанга дьай санаан
 Аптаах албаһынан алкыйан,
 5810 Дааммын ыллабын,
 Чуурбун туттабын диэн
 Хомойо-курутуя санаама,
 Кулуһун көнө хотунугуом!
 Албан ааппын араначчылаан
 Албаһыран адабыйдым,
 Үрдүк солобун көмүскээн
 Үрүт көрөн өһөгөйдөөгүм.
 Өспүт өһүлүнүн,

- В северном и южном углах
 5780 Дальних небес стоящих
 Двух *тонг* воинов достигли,
 Будто за крючки
 Сразу скрутили,
 Руки-ноги
 В клубок
 С силою стягивать стали.
- Замысла такого
 Коварного не ведая,
 Ничего не подозревая,
 5790 *Джырыбына Джырылыатта* милая
 Навзничь падая,
 От земли родной
 Сил набралась,
 На почве тучной устояла.
Юрюнг Уолантаайы бравый,
 С белого облака влажного
 С выкриком истошным
 Поспешно прыгнув,
 На счастливый, гладкий
 5800 Мир срединный,
 С видом важным
 Петь-воспевать стал:
 — Дя-э, ду-а эрэ! А ну-ка!
Джырыбына Джырылыатта,
 Мой сказ непреклонный
 Внимательно выслушай,
 Непременно подумай!
 Умысла злого
 Колдовством победил,
 5810 Гордость растоптал,
 Волю покорил думая,
 Не обижайся-не огорчайся,
 Стройная *хотун* моя!
 Имя славное оберегая,
 К колдовству обратился,
 Чин высокий защищая,
 Свысока так обошёлся.
 Вражда пусть разрешится,

- Этиһиибит эһиннин!
 5820 Олох онгостор тускуланыах,
 Киһи буолар төлкөлөнүөх.
 Кэргэн буолар кэс тылгын
 Кэпси охсууй.
 Өссө даҕаны өрө көрөн
 Өһүөннэһэр буоллахына,
 Ааһа баран akkaастанар буоллахына,
 Харыс да сиргэ халбарыппакка,
 Халымнаах бэйэбин хараардыам,
 Тутум да сиргэ чугуруппакка,
 5830 Сулуулаах бэйэбин сорсутоом.
 Оччовуна одун халлаан
 Ордуос тойотторо
 Дьолбутун бохтотуохтара.
 Сайар халлаан
 Саннаах тойотторо
 Саргыбытын самнарыахтара.
 Өрөлөһөн даҕаны
 Үтүөнү булуон суоҕа! — диэтэ.
- Дьырыбына Дьырылыатта
 5840 Кыыс бухатыыр күүһүн түмэн
 Кылана түһэн баран,
 Кыһыл ынырык былгыт
 Кыйданыар дылы
 Кычыгыраччы тыылынна,
 Үгүрэли түһэн баран,
 Үрүн ньүөрсүн былгыт
 Үрэллээр дылы
 Мөксөн кулуһуйда.
 Илиитинэн илгилээтэ,
 5850 Атабынан тэбиэлээтэ,
 Онуоха тимир бурут быа
 Харбыяа-харбыяа халыгыраата,
 Хотойо-хотойо чункунаата,
 Сырдык-харанга былдыаһыга
 Саманна сатыылаата,
 Үлүгэр-издээн бөҕө
 Үргүддьү түһэригэр тийдэ.

- Перепалка прекратится!
 5820 Жизнь нашу давай устроим,
 Судьбы свои соединим,
 Замуж за меня выйти
 Заветное слово скажи.
 Если против меня будешь,
 Ещё враждовать будешь,
 Дальше отвергать станешь,
 Ни на шаг не отпустив,
 Невесту с калымом опозорю,
 Ни на вершок не уступив,
 5830 Девушку с приданым доконаю.
 Тогда неба Одун
 Тойоны грозные
 Счастье наше пресекут,
 Небес высоких
 Тойоны горделивые
 Будущее наше развалят,
 Бесполезно противиться,
 Добра не дожидаться! — сказал.
- Джырыбына Джырылыатта,
 5840 Девушка-богатырь,
 Все силы свои собрав,
 С воплем пронзительным,
 Что облака красные расходились,
 Тужиться начала,
 Изю всех сил своих
 С криком птицы-бекас,
 Что облака белые разошлись,
 Дёргаться стала,
 Руками трясла-трепала,
 5850 Ногами сучила-пинала,
 Отчего пути железные
 С треском рассыпаться стали,
 Со звоном разрываться начали.
 Света-тьмы борьба
 Вот здесь наступила,
 Беды-несчастья
 Вот тут начались.

Халлаан түөрт муннугар
Хатан хаһы буола оуста.
5860 Түөрт тон буйуттар:
— Халлаан төлө түһэрэ
Биир эрэ кэрдис хаалла! — диэт,
Ап-обурук быаларын
Ыксаан-ыгтан кэбиспиттэрэ,
Тиһилик тимир бурут быа
Саҕаһа уотунан
Сардырбаччы сизэпитинэн,
Сэттэ бэчээтинэй холобурдаах сири
Синнэри тэлэһийэн,
5870 Сибиниэс курдук
Сирдьигинээн хаалла.

Онуоха Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр кыыдыан
Өрү-һары үөһэ диэки
Көрө түспүтэ,
Үрүн Уолантаайы эрэйдээх
Үрүн тыһынын өрүһүйэн,
Үрүн быллыт үктэллээх
5880 Үөһээ үрдүк дьүрүс халлаанга
Күлүпүс гынан,
Көстө сүтэн хаалла.

Аар Тойон аҕата оҕонньорго,
Күбэй Хотун ийэтэ эмээксингэ
Кыайтаран тахсыбыгын кыалыгыган,
Кыйданан кэлбитин кистээн,
Ыпсаран ыллы-туоя
Ынсальыа турбута үһү.
— Дьэ-бу! Дьэ-бу!
5890 Аар Тойон аҕам оҕонньор,
Күн Күбэй ийэм эмээксин!
Ол уолан симэлийэр
Уулаах-хаардаах,
Охтон баранар
Оттоох-мастаах
Орто туруу дойдуга
Отохтоон төрөөбүт,

С четырёх сторон неба
Крики резкие раздались,
5860 Четыре тонг богатыря:
— Небесам рухнуть
Одна насечка осталась! — сказав,
Пути колдовские
В страхе отпустили.
Тогда пути железные,
Словно растопка сухая
Огнём сизым запылали,
Вёрст семь печатных
Напролом опустошив,
5870 Свинцом плавленным
Шипя пропали.

Тогда *Джырыбына Джырылыатта*,
Девушка-богатырь в гневе
Глазами пронзительными
Вверх-вниз посмотрела,
Юронг Уолантаайы, бедняжка,
Жизнь свою спасая,
На подстилке из облака белого
5880 В верхний мир звучный
Тенью промелькнув,
Из глаз скрылся.

Отцу *Аар Тойон* старику,
Матери *Кюбэй Хотун* старушке
Поражение своё смягчая,
Побег свой прикрывая,
Песню вот такую
Жалостливо затынул.
— Дя-э бу-а! Дя-э бу!
5890 *Аар Тойон* отец мой,
Кюн Кюбэй мать моя!
Той страны с убывающими
Водами-снегами,
Падая исчезающими
С деревьями-травами,
На земле срединной
Запоздало рождённое,

- Атах сыгынных
Айыы оботун
Аһыныгас эрээри
5900 Араллааннаах кыыстарын
Адьаһын сөбүлээбитим.
Ол тобо диэтэргит —
Сэттэ харгыгастаах
Дьэллик манган халлаанга
Дьэһэгэй Тойон обонньор,
Сидирин Хотун эмээхсин
Кылыннаах-уохтаах,
Кынчыатанар кыыс оболоро
5910 Уулаах былыт дугуйдаах
Ордук ойвоос
Уйуллаан Куону кытта
Үстээбиттэн үлэһэн,
Ово эрдэбиттэн билсигэн,
Толбон солотун суһуктушут,
Аччыгый эрдэбиттэн билсигэн,
Албан аатын алдыаппыт,
Адьарай үһүгүн! — дигэн,
Адьас сөбүлээбэтэ,
Аккаастаан кэбистэ.
5920 Өрө көрөн өрөлөспөккө,
Үрүн былыт өлбүгэлэнэн,
Үтүнэн төннөн кэллим.
- Албан дьаһах аатым алдыаннаба,
Толбон дьоһоһ солон сууһулуннаба,
Төттөрү төлкөлөннөбүм,
Таннары дьаһахтаннабым,
Аанай-туонай абаккабын!
Хотторбутуттан хомойон,
5930 Сырайын саптан,
Дьонуннаах арай
Дьоннорун иннигэр
Кудумһулаах илиитин
Кумуччу туттан,
Куойбут киһи быһыытынан,
Судламмыт тус курдук
Суһуктууйан турда.

- Босоного
Дитя *Айыы*,
Жалостливая такая,
5900 Девушка суматошная,
Совсем не понравилась.
Отчего спросите —
На семьярусном,
Белом небе бродячем
Дьэсэгэй Тойон старика,
Сидирин Хотун старухи
Сердитой-гневливой,
Дочкой строптивой,
Уединяться любящей,
5910 Ребро лишнее имеющей
С *Уйуллаан Куо* девушкой
С трёх лет сговор имея,
С детства вместе играя,
Блестящий чин её замаравший,
С малолетства общаясь
Славное имя опозоривший,
Дьявол, говорят, это ты —
Сказав, вовсе не согласилась,
Наотрез отказалась.
5920 Я ничего ей не говоря,
На облако белое взобрался,
Добром возвратился.
- Славное имя моё опозорено,
Блестящий чин мой потускнел,
Судьба перевернулась,
Участь опрокинулась,
Аанай-туонай абаккабын!
Ох, какая досада!
5930 Лицо закрыв,
Поражением огорчён,
Пред родителями
Весьма почтенными,
Руки хваткие прижав,
Человеком обессиленным,
Берестой отодранной,
Растерянно стоял.

- Онуоха Аар тойон авата
 Үүс киис тириитэ
 Өлбүргэлээх бэргэнэтин
 5940 Өрө анньан
 Сэгэс гыннаран баран,
 Уолаһыйбыт быһыынан
 Уолун диэки омургутуйа көрөн,
 Овонньор киһи
 Аллаах ат
 Атара хаамытын курдук
 Аа-дьуо сангаран
 Амалыйа олордо:
 — Көр-дьэ, көр-дьэ!
 5950 Улаан ньуурдаах ураанхайдар
 Уллунах устатынан
 Уһаты хаампыт,
 Ууһаан үөскээбит
 Отордоон олон ааһар
 Орто туруу дойдуга
 Арылы Тойон овонньор,
 Кэрэмэс Хотун эмээксин
 Кэнчээри ыччатара
 Ол аата
 5960 Кинкинир киэнг халлаан
 Кэлэр кэскилин кэдэрги астахтара,
 Дьоллоох дьолуо халлаан
 Тускулугар туора турдахтара.
 Дохсун мэник кыыстарын
 Дьовун туппаккалар,
 Өйдөгөн көрбөккөлөр,
 Үрүн күн анныгар
 Үрүн солону суурайдахтара,
 Аламай күн анныгар
 5970 Албан ааты алдыттахтара.
 Онон мантан антах
 Маннык атах-бытах дьонно
 Атабастатар сагаммат!
 Арабас манган халлаан
 Ачыстааттахтарын ажалтаан,
 Дьолуо манган халлаан
 Тойотторун тобуорутан,

- Тогда Аар Тойон отец
 Шапку соболью
 Из меха огузка
 5940 Повыше сдвигаю,
 Взглядом смущённым
 На сына удивленно взираю,
 Старик, проживший
 Жизнь свою
 Как шаг бодрый
 Лошадки ходкой,
 Неторопливо, не спеша
 Размеренно заговорил:
 — Көр-дя-э! Смотри-ка, смотри!
 5950 Уранхайцы светлоликые,
 Со ступнями продольными,
 Из поколения в поколение
 Рождаюсь-умножаюсь,
 На земле срединной
 Временно живущие,
 Арылы Тойон старика,
 Кэрэмэс Хотун старухи,
 Потомки-наследники,
 Значит,
 5960 Судьбу неба необъятного
 Обратнo повернули,
 Счастью неба белого
 Поперёк встали.
 Дочку дерзкую, шаловливую,
 К рукам не прибрав,
 На ум не наставив,
 Под солнцем белым
 Чин высокий замарали,
 Под солнцем ярким
 5970 Имя славное опозорили.
 С сегодняшнего дня
 Людешкам таким
 Себя в обиду давать нельзя!
 С жёлто-белого неба
 Достойных приведём,
 С счастливо-белого неба
 Тойонов соберём,

- 5980 Үрүн былгыт көдүүнгэлээх
 Үрүн Уолантаайыны кытта
 Арабас манган халлаантан
 Илэ-бодо айыллан түспүт
 Тыллаах-өстөөх,
 Дыллыа манган аттаах
 Дырыбына Дырылыаттаны
 Дылбаларын холбуур туһунан
 Утарыласпат уураабы ууран,
 Ыпсарыылаах ыйаабы ылан,
 Дуолан соругу туруоран,
 Дуулаңатын булларбатах
 5990 Тобус дуолан бухатыры
 Тобой сэлэ курдук
 Тобуорутан түһэрэн,
 Тэгил дойдутуттан
 Дырыбына Дырылыаттаны
 Туруору күүһүнэн
 Тутан аңалтара охсуохха! — диэн
 Тута дыһайа олордо.

 Итини истэн туран
 6000 Үрүн Уолантаайы обургу
 Үс өргөстөөбүнэн
 Өрө көрөн кэбистэ,
 Үөрэ-дьүөрэ этэн,
 Үнэ-сүктэ турда:

 — Айбыт аар тойон аңам,
 Ииппит иһирэх хотун ийэм!
 Туохха да мунурун булларбат
 Кыыс оҕо кылаан чыпчаахайа
 Кырдыга кини быһыылаах.
 Кыайан-хотон кыйдаан баран,
 6010 Кыратык да ымыттан көрүө суоҕа!
 Дуулаңатын туттарбатаах
 Тобус дуолан бухатыры
 Тобуорутан түһэрбит иһин
 Тулутуо суоҕа.
 Кындыа кыыс оҕону кытта

- На подстилках из облака белого
 5980 *Юрюнг Уолантаайы* богатыря
 С жёлто-белого неба
 Наяву спущенным,
 Словами говорящим
 С молочно-белым конём
 С девушкой *Джырыбына Джырылыатта*
 Судьбу соединить
 Задачу важную поставив,
 Решение согласное приняв,
 Указ нерушимый написав,
 Никем не побеждённых
 5990 Девять богатырей могучих
 Как натянутую верёвку-сэлэ
 С мира верхнего спустив,
 Из мест отдалённых
Джырыбына Джырылыатта
 Девушку-богатыря силком
 Быстрее сюда привести! — так
 Сидел-распоряжался.

 Слушая это,
 6000 *Юрюнг Уолантаайы* бравый
 Трёхлучистыми
 Глазами взирал,
 Словами складными
 Жаловаться стал:

 — Сотворивший *Тойон* отец мой,
 Воспитавшая *Хотун* мать моя добрая!
 Конца-края ни в чём не ведавшая,
 Из девушек жгучая —
 Это вправду она, кажется,
 6010 Поборов-одолев, прогонит,
 Даже глазом не моргнёт!
 Никем не побеждённым
 Девяти богатырям могучим,
 С мира верхнего спущенным,
 Она не покорится.
 Как кобылица молодая

- Кыргыһан, кыьдыһан туран
 Кытгылыыр кытыт курдук
 Кытгыһахпын билбэтим...
 Орто туруу дойду
 6020 Отох кыыс оботун кытта
 Охсуһан турамын
 Оһол-өлүү төрдүн
 Орулатан бараммын
 Олоруохпун булбатым.
 Аар тойон аҕам оһонһор,
 Андаһыйбыт алгыскын араар,
 Эппит тылгын энчирэт! —диэн
 Үс бараа күлүгэр
 Үнэн-сүктэн кэбистэ.
- 6030 Ийэтэ кэлэн,
 Илиитин иһинэн тутан,
 Үрүн Уолантаайыны
 Айыы хаан аймагар
 Айаннаабыт киһи
 Ачыктаабыта буолуо диэн,
 Ас киэнэ амтаннаабынан
 Аһатан далбардаан бараннар,
 Күн улуһугар
 Көстүбүт киһи
 6040 Көлбөбүрбүтэ буолуо диэн,
 Күн ыраас таһаһынан
 Көбү-сабы тарданнар,
 Сырыы киһитэ
 Сыллайбыта буолуо диэн,
 Сымнаһас сылаас оронго
 Сытыаран кэбистилэр.
- Уһун сырыыттан
 Улугурбут киһи
 Уонча хонук устата
 6050 Утуйан баччыгыһаата,
 Муннун тыһа мунутаата,
 Таныһтын тыһа тарылаата.

Элэмтэ буолбут
 Эргэ күрдэх тайахтаах,

- Девушку горделивую
 В схватке-драке одолев,
 Смогу ли сойтись, не знаю...
 6020 Мира срединного
 С девицей захудалой
 В борьбу вступив,
 Несчастье-горе причинив,
 Плакать-рыдать заставив,
 Стану ли с ней жить, не скажу.
 Старик Тойон отец мой,
 Агыс свой от меня отвори,
 Слово сказанное измени! — говоря,
 Трём его тениям
 С мольбой поклонился.
- 6030 Мать его подошла,
 За руки взяв, подумала —
 Юрюк Уолантаайы
 К племенам Айыы,
 Далеко съездив,
 Небось, проголодался —
 Пищей самой вкусной
 Досыта угостила;
 В улусе солнечном
 Долго побыв,
 6040 Наверно, запылился —
 Постель чистую
 Быстренько постелила;
 В дороге дальней,
 Конечно, утомился —
 В мягкую постель тёплую
 Отдохнуть уложила.
- От странствий долгих
 Обессилен,
 Дней на десять,
 6050 Сном крепким заснул,
 Храп только стоял,
 Ноздрями сопел.

С обшарканной
 Тросточкой-лопатой,

- Мултугур буолбут
Мунгур курдьэх тутуурдаах,
Балаган барааба,
Хотон хобото
6060 Хобуоччу Хопчороолдьун эмээхсин
Кулгаах иччитэ буолан,
«Хоп» гиммыты
Хобугуначчы тистэ,
«Сип» гиммыты
Сэтиигэ тистэ.
Кистири саба
Кэпсээн оностоору,
Холбуу тийэн
Хобулуу түһээри,
6070 Хонхойло торбос сонун
Хообоччу кэтэн кэбистэ.
Оллооччу сытыйбыт
Олооччу этэрбэнин
Оодьу-дьоодьу анньынна,
Сарыи ланха бэргэхэтин
Сатгаччы урунна да,
Сатыы даҕаны буоллар
Салтар-малтар тэбинэн,
Тус арбаа диэки
6080 Тэллэбэ тэлээрэн
Туллаҕачыйа турда.
Соруктаах сиригэр
Араҕас манган халлаан
Алын таһаатыгар
Сулбу-халбы тийэн
Дьэһэгэй Тойон оҕонньоро,
Сидириин Хотун эмээхсингэ
Тус бэйэлэрин иннилэригэр
Тобус төгүл туһаайан
Тонхолдьуйан кэбистэ:
6090 — Дьэ, дьэ эрэ дуу!
Дьэһэгэй Тойон оҕонньор,
Сидириин Хотун эмээхсин
Тустуур ини бэйэбитигэр

- С черенком коротким
Лопатой щербатой в руках,
В балагане верхивостка,
В хлеву трешотка-сплетница
6060 Старушка *Хобуоччу Хопчороолдьун*,
Словно вся из ушей,
Шушуканье любое «хоп»
На ниточку нанизывала,
Шептание всякое «сип»
К веревочке привязывала,
Украдкой задумала
Всем рассказывать,
Втихомолку захотела
Со всеми посплетничать,
Пальтишко телячье надела,
6070 Верёвкой затянулась.
Вконец прохудившиеся
Короткие торбаса-олооччу
Налево-направо натянув,
Шапку старую из замши
На голову накинув,
Пешком как умела
Неровно ступая,
На запад пустилась,
6080 Только подол
На миг промелькнул.
До места нужного
В стороне нижней
Жёлто-белого неба
Поспешно добравшись,
Тойон Дьэһэгэй старику,
Хотун Сидириин старушке
Каждому в отдельности
По девять раз
Раскланиваться стала:
6090 — Дя-э, дя-э эрэ дуу! Ну, ну-ка!
Дьэһэгэй Тойон старик
Сидириин Хотун старуха
Вам-де каждому

- Товус төгүл дорообо!
 Сонунун тугуй диэтэргит —
 Сонобос сьлгы соһоруан
 Сатыы манан халлаантан
 Субу курдук сонуннаахпын,
 Кэпсэлинг тугуй диэтэргит,
 6100 Күндүл манан халлаантан
 Кунан обус тардарынан
 Куду-хады кэпсээннээхпин.
 Доловойугар тохтопсот
 Тойонуктуур уолбут,
 Үтүөмсүйэр бэйэкээннээх
 Үрүн былгыт өлбүгэлээх
 Үрүн Уолантаайы бухатыыр
 Орто туруу дойдуга
 Олохсуйан үөскээбит
 6110 Арылы Тойон ошонһор,
 Кэрэмэс Хотун эмээхсин
 Күннүктээх сиртэн
 Кыламаннаах хааһа
 Кырталдьыйан көстөр
 Кытыан үчүгэй кыыстара —
 Арабас манан халлаантан
 Илэ-бодо айыллан түспүт
 Тыллаах-өстөөх,
 Дыллыа манан аттаах
 6120 Дырыбына Дырылыатта диэн
 Кыыс оҗо кылаан чыпчаахайын,
 Хоойго сытар
 Хотун ойох оностоору,
 Тэллэххэ сытар
 Тэннээх довор гынаары
 Сэттэ дьэһиэлдьит ходоҗойдоох,
 Товус толорон түнүрэттэрдээх
 Туруу дыабыл дойдуга
 Түһүрүйэн түһэн баран
 6130 Төттөрү үүрүлүннэ.

Ол тоҗо диэтэргит —
 Дырыбына Дырылыатта обургу
 Үрүн Уолантаайы эрэйдээби

- Деҗыа раз-де здравствуй!
 Какаҗа-де новостъ спросите —
 От нижнего неба белого,
 С новостью такою, что
 Жеребцу-соногос под силу поднять,
 О чем-де рассказ спросите —
 6100 От блестящего неба белого,
 С рассказом длинным, что
 Бычку-кунан под силу тащить.
 Ничему не внемлющий,
 Тойонушка наш молодой,
 Сын чинно-важный,
 На подстилках из облака белого
 Юрюнг Уолантаайы богатырь
 В мире срединном
 6110 Поселившихся
 Отца Арылы Тойон старика,
 Матери Кэрэмэс Хотун старухи,
 Чьи брови-ресницы
 Издали
 За день езды мерцают,
 Девушку красивую-кытыан,
 С жёлто-белого неба
 Наяву спущенным,
 Словами говорящим
 С молочно-белым конём
 6120 Дырыбына Дырылыатта
 Девушку жгучую,
 Чтоб в обнимку спать
 Хотун-женою сделать,
 Чтоб в постели лежать
 Подругой равною видеть,
 С семьёю сватьями-ходоҗой,
 С девятью сватами-тунҗор
 На эту землю пятнистую
 Важно спустившись,
 6130 Обратно вернулся.

С чего бы скажете —
 Дырыбына Дырылыатта удалая
 Юрюнг Уолантаайы бедного

- Үрдүк солото
 Үрэлиэр диэри үөхпүт үһү,
 Албан аата
 Аймаһыйыар дылы айдаарбыт үһү.
 Абыс хаттыгастаах
 Арабас манган халлаан
 6140 Алын таһаатыгар
 Айыллан үөскээбит
 Дьэһэҕэй Тойон оҕонньор,
 Сидириин Хотун эмээхсин
 Кыталык манган эрэри
 Кырытынан тыкаарай
 Кындыаланар майгылааах,
 Уулаах былыт дугуйдаах,
 Ордук ойбоҕос
 Уйуллаан Куону
 6150 Оҕо эрдэбиттэн
 Ойох ыларга омнуолаах,
 Аччыгый сааһыттан
 Анаммыт аныбылаах
 Ааккын алдьаппыт
 Далаба, чалбаа үһүгүн! — диэн
 Төтгөрү төлкөлөөбүт,
 Таннары дыһахтаабыт үһү.
 Инньэ диэн
 6160 Этэн эбилдьитэн кэбиспитигэр
 Үс хос хайырбастаах
 Үрүн көмүс чуулаан иһиттэн
 Өгүрүк-төгүрүк көрбүт,
 Үөмэр-чүөмэр үктэммит,
 Уулаах былыт дугуйдаах
 Ордук ойбоҕос
 Уйуллаан Куо
 Омуннаах санаата
 Оройунан оонньоон,
 Уолугунан тынанан,
 6170 Өрүүлээх сүһуоҕа
 Үрдүк өһүөгүгэр дылы
 Өрүкүйэн табыста да,
 Күөх сизэрэ уотунан

- Честь высокую
 Оскорбила-обругала, говорят,
 Имя славное
 Унизила-растоптала, говорят.
 Восьмиарусного
 Жёлто-белого неба
 6140 На стороне нижней
 Сотворённая-рождённая,
 С отцом *Дяэзэй Тойон*,
 С матерью *Сидириин Хотун*,
 Словно стерх белый,
 Но с манерой жеманной,
 Нравом строптивым,
 В облаке дождевом живущей,
 Ребро лишнее имеющей
 На *Уйуллаан Куо* девушке
 6150 Жениться с детских лет
 Сговор постыдный имел,
 С малых лет общаясь,
 Зарок грешный давал,
 Себя так опозоривший
 Негодяй хвастливый, говорят! — сказав,
 Судьбу его испортила,
 Жребий перевернула, говорят.
 Услышав
 6160 Такой рассказ с придыханием,
 С тройным шебнем
 В чулане серебряном,
 С глазами ясными,
 С походкой тихой
 В облаке дождевом живущей,
 Ребро лишнее имеющей
Уйуллаан Куо девушки
 Мысли запальчивые
 В голове заветелись,
 Дух захватило,
 6170 Коса заплетённая
 До матицы высокой
 Вверх взвилась,
 Синим пламенем серы

- Күлүбүрдүү сизхэн барда,
Харахтарын уота
Хататтаах чокууру
Хардарыта охсубут курдук
Таннары сардырбаата да,
Таннары татыаланан
6180 Татынньахтаан тийэн
Тангаһын-куйабын тангынна,
Сэбин-сэбиргэлин ылла да,
Токутар улар курдук
Тэлэкэччийэн тахсан,
Үнкүрүс-күөһэлис гынна даҕаны,
Чуубур тумустаах,
Чаан олгуй бастаах,
Чыллырыгт түүлээх,
Чымаан дьүһүннээх,
6190 Таллан буурай
Тыһы өксөкү кыыл буолан,
Таннары даллаахтаабыгынан,
Туруу дьабыл орто дойду
Улай ньууругар
Уйуһуйан тийдэ.
Абыс салаалаах Аал Кудук мас
Абыс салаатын
Атахтарынан кумуйа тардан,
Даллас гына олоро түстэ да,
6200 Чааан таналайынан
Чангыя-чангыя,
Чубуур кыры тумсунан
Чууп-чаап инэрсийэн,
Атара сабарай
Атабын таһыгар
Хорутуулаах хотууру
Күүбүр-хаабыр тардан,
Сыгылаан эрэр курдук
Хардары-таары аалыммахтаан,
6210 Сахалы сангара,
Ураанхайды онолуйа,
Уораһыта олордо.

— Субу аан дойду аҕата буолбут

- Огнём ярким загорелась,
Из глаз её
Будто из кремня
Огонь высекали,
Искры посыпались.
Проворно поднявшись,
6180 Движениями грубыми
В доспехи облачилась,
Оружие схватила.
Словно глухарь на току
Быстро закружилась,
Перевернулась-кувыркнулась,
С клювом острым,
С головой котлом,
С оперением как чешуя,
С видом грозным
6190 В орлицу отменную
Сразу оборотилась,
Взмахами крыльев сильными
В счастливом мире срединном
С поперечными пятнами
Тотчас оказалась.
На дерево Аал Кудук,
Восемь его ветвей
Вместе в когти забрав,
Уселась, крылья раскрыв,
6200 В гортани издавая
Клёкот «чанг-чанг» грозный,
Из клюва с гранью выпуская
Ржание «чуп-чап»,
Отрогой смертоносной
Ступней огромной
Как косу загребущую
С большой сноровкой
Будто отбивая
Взад-вперёд проводя,
6210 Саха словами говоря,
По-ураанхайскому завывая,
Гневно завела:

— Отцом этой страны ставшего

- Арылы Тойон обонньор,
Сир сибиир ийэтэ буолбут
Кэрэмэс хотун эмээхсин
Тобугун үрдүгэр добуйбут
Дуолан мэник кыыстара,
Араҕас манан халлаантан
6220 Илэ-бодо айыллан түспүт
Тыллаах-өстөөх,
Дыллыа манан аттаах
Дьырыбына Дьырылыатта кыыс оҕо,
Тыыра баран дыраастый!
Туохтан туймуулаах,
Кимтэн кииннээх
Халлаан даллан өксөкүтэ
Таннары сабардаатын диэтэргин,
Уулаах былгыт дугуйдаах
6230 Ордук ойовос
Уйуллаан Куо тус бэйэбинэн
Суо-бараан соруктанан кэллим.
Халын дынха наадаланан
Ааккын ааттааммын,
Анаан-минээн
Адабийан түстүм.
Үрүн Уолантаайы
Үстээбиттэн үлэспитэ,
Алталаабыттан анаммыта диэннин,
6240 Эриэн ыт
Элэгэр бардым,
Күөрт ыт
Күлүүтүгэр киирдим.
Үс хаттыгастаах
Үрүмэ долгун былгыттаах,
Үрдүк мэнэ халлаан
Үтүөкэннээх олохтоохторугар,
Үрүт көрөн өһөгөйдөөн
Үрүн солобун сууйбут,
6250 Үтүө ааппын алдыаппыт,
Суон буруйгун муунталыы
Субу тийиэн кэллим...
Иэнин тириитин

- Арылы Тойон* старика,
Матерью земли-сибири ставшей
Кэрэмэс Хотун старухи
На коленях воспитанная,
Дочка суматошная,
С жёлто-белого неба
6220 Наяву спущенным,
Словами говорящим
С молочно-белым конём
Дьырыбына Дьырылыатта девица,
Звонкий тебе здравствуй!
Если спросишь
Откуда родом, чей отпрыск
Большой орлицей небес
Свет заслонила,
6230 В облаке дождевом живущая,
Ребро лишнее имеющая
Уйуллаан Куо — я сама,
С целью важной,
С нуждой тяжёлой,
Для беседы особой
На имя твоё
Неспроста, поди, спустилась.
Юрюнг Уолантаайы
С трёх лет сговор имел,
С шести лет зарок давал, — сказала,
6240 Теперь псы пёстрые
Насмехаться начали,
Кобеля пегие
Зубоскалить стали.
Трёхъярусных
С облаками белопенными
Вечных небес высоких
Перед обитателями важными
Злобу надменно питая,
6250 Чин высокий мой замарала,
Имя доброе опозорила,
Вину тяжкую твою
Взвесить, сама явилась...
Кожу на спине

Ибили таһийан,
Ийэбэр эшпэтэх илэ-была тылгын
Этитэ оонньоон,
Ээххин этитиэм,
Чуургун тутуом! — диэтэ.

- Аал Кудук мас
6260 Абыс салаатыгтан арахан,
Аллараа диэки
Таннары сурулаан,
Таһыыр көмүс ньуурдаах
Талыы ыраас хонууга
Даблас гына олоро түстэ.
Үнкүрүс-күөһэлис гынна да
Үрдүк үскэллээх,
Үтүөкэн дьүһүннээх,
Күн оюгун
6270 Көнө унуохтааба,
Айыы дьахтарын
Таллар саарык бастына
Лагларыс гына тура түстэ.

- Үгүрүөлүү түһэн баран
Үлтү батыччахтаан тийиэн,
Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр обургу
Орудуур оройун
Улайдыам буоллаба диэн,
6280 Товус уон бууттаах
Дьулай таас чохочутунан
Чункунатан истэбинэ,
Айыы кыһа барахсан
Халсабай үлүгэрдик
Халбарыс гынаат,
Уон кырынааһы
Кэккэлэччи туппут курдук
Уран тарбахтарынан
Ордук ойбос
6290 Уйуллаан Куо харытын
Халты аһарбакка

Безжалостно шлёпая,
Матери несказанные
Слова искренние услышу,
От слов грязных
Откажаться заставлю, — сказала.

- С восьми веток
6260 Деревя Аал Кудук мас
Вниз слетев,
На твёрдую-тасыр
Поляну чистую,
Крылья распластав,
Словно ястреб приземлилась.
Перевернулась-кувыркнулась,
Роста высокого,
Вида прекрасного,
Земли солнечной
6270 Девушкой статной,
Страны Айыы
Женщиной отменной
Внезапно оборотилась.

- Вдруг
Птицей-бекас вскрикнув,
С грохотом подбежав,
Девушки богатыря
Джырыбына Джырылыатта
В самое темя направив,
6280 Девяностопудовой
Колотушкой каменной
Замахнулась было,
Девушка Айыы, бедняжка,
Движением проворным
Увернувшись,
Словно десять горностаев
Рядом лежащих
Пальцами гибкими
Ребро лишнее имеющей
6290 Уйуллаан Куо руку
Без движений лишних

Харбаан ылла.
Ыгылыбатах, ыксабатах куолаһынан
Тэчигир таас
Тииһин быһынан сыйан,
Ыллаан дырылатан барда:

— Чэйи, эрэ дуо, сэгэр,

- Үс хаттыгастаах,
Үрүмэ долгун быллыттаах
6300 Үрдүк дьурус халлаанга
Үөдүйэ үөскээнгин,
Үрүлүйэр-харылыбар
Үлүскэннээх өйдөнөн,
Уолугунан ооньуур
Омуннаах оорданан,
Оччугуйдук даһаны
Ордук туттума,
Уллунгах устата улаханньк сананьма!
6310 Былыт быллырыттар,
Халлаан халларыттар,
Хайабыт даһаны
Хардары-таары
Хатыһан туранньт
Дүрбүөнүнэн түбүлээтигит,
Алдьархайынан ааннаатыгыт?!
Халлаан хаамынньана —
Күн көлдүнэ Үрүн Уолантаайы
Төлкөнү сөбүлэспэккэ,
Кэскили кэспэппэккэ,
6320 Күүс өтгүнэн күрдүөтээн
Күн улууһугар
Күтүөттээри гыммытыгар,
Ону сөбүлээбэтэх сүгүлээммээр,
Аккаастаабыт айыбар,
Төнүннэрбит түбүлээммэр
Ыксары ыгылыдаба,
Уолуһуя оордайдаба.
Кыайтарбыт кыһытыгар,
Хотторбут хомлототугар
6330 Хохтоох хотон мунунан
Хобу-сиби тарҕаттаба.

Ловко перехватила.
Спокойным голосом тихим
Как жемчуг белый
Сквозь зубы ровные протягивая,
Звонко петь стала:

— Чэйи эрэ, сэгэр! Ну, подружка!

- На трёхъярусном,
С облаками белопенными,
6300 На верхнем небе звенящем
На свет рождённая,
Бережно хранимая,
С умом жадным,
С нравом пылким,
С гневом буйным,
Нисколько себя
Лучше других не считай,
Ни на пядь больше не думай!
Вы, кулики заоблачные,
6310 Картавые-былджырыт,
Вы, бекасы небесные,
Болтливые-халларыт,
Каждый по очереди упорно
Тревогу поднимаете,
Беду кличете?!
Гуляка небесный —
Юрiong Уолантаайы бездельник,
С судьбой не согласный,
Разговора о будущем не имея,
6320 Улусы солнечные
Силою одолев,
Свататься захотел,
Мне это не понравилось,
Потому отказалась,
Обратно его отправила.
Он, видно, сильно погорячился,
Растерялся-разгневался.
В досаде от отказа,
В обиде от позора
6330 Во весь коровник-хотон
Сплетни распространял.

Ону кырытыттан кырдыктаммыт,
Кыйыһыа уордайбыт,
Кылаан өргөс тэринэн
Кыргыһаары түспүт
Кыдыккын кыалыгыт,
Охсуһаары түспүт
Омунгун уварыт! — диян

Кэбэһэлээх куолаһынан

- 6340 Кэпсии турбутуттан,
Ордук ойовос
Уйуллаан Куо
Кыйыһыбыт санаатын
Кыйыһыгыччы кыйдаата,
Уордайбыт санаатын
Уна диэки уварытта,
Товус уон бууттаах
Дьэрэлийэ оонньуур өнгөөх
Дылэй таас чохооччутун
- 6350 Төлө ыһыктан кэбиспитэ,
Товус бэчээтинэй холобурдаах
Тон буору күөрэлээн,
Ириэнэх буору лээбилээн
Тобулу түһэн,
Этинг сүгэтин курдук
Элэкис гынан хаалла,
Чабылбан уотун курдук
Чабылыс гынан сүттэ.
- Дьырыбына Дьырылыатта**
- 6360 Кыыс бухатыыр кылаан бэрдин
Икки саннын байаатыттан
Саба тайанан туран
Сандаарыччы одуулаан,
Мөлбөөрүччү көрөн,
Тонобостоох бэйэтэ тонхох гынна,
Сүһүөхтээх бэйэтэ сүгүрүс гынна.
Бэйэтин сэмэлэнэн,
Сыһыатын сыымайдаан,
Буруйун муунталаан
- 6370 Уйуллаан Куо обургу

Всё подряд за правду принимая,
Больно рассердившись,
Сильно разгневавшись,
Хвататься за оружие
Привычку оставь,
Мысль запальчивую,
Гнев угомони! — сказала.

Рассказ её такой

- 6340 Заносчивый слушаю,
Ребро лишнее имеющая
Уйуллаан Куо
Слова сердитые
Подальше отодвинула,
Мысли гневные
Прочь прогнала,
Девяностопудовую
Разноцветную,
Колотушку каменную
- 6350 На землю выронила.
Саженой на девять печатных
Землю мёрзлую продавив,
Саженой на восемь
Землю талую замесив,
Словно стрела громовая
Быстро промелькнула,
Словно удар молнии
Сверкнув, провалилась.
- Дьырыбына Дьырылыатта**
- 6360 Прекрасной девушки-богатыря
На лопатки плечевые
Обеими руками опираясь,
Взор ясный направив,
Глазами добрыми глядя,
В суставах наклонилась,
В позвонках согнулась,
Себя обвиняя,
Ошибки осуждая,
Вину перечисляя,
- 6370 *Уйуллаан Куо* бедняжка

Бу курдук диэтэ:

— Субу, субу көр!

Араҕас манан халлаантан
Илэ-бодо айыллан түспүт
Тыллаах-өстөөх
Дыллыа манан аттаах
Дьырыбына Дьырылыатта дьүөгэм,
Испиттэн илбиһирэ кыһыран,
Таспыттан дьалыһыйа тэбизһирэн,

6380 Көтөр кынаттаах

Хаста да сымьыттаан
Көчөхтөөн көтүтэр
Кыраман ыраах дойдубуттан
Кыраай халлаантан
Кыйданан түһэн,
Кыргыһаары кыдыгырбыт
Кылгас санаабын кыалыгыттым,
Добун халлаантан
Тобулу суодуйан,

6390 Охсуһаары оботурбут

Омуннаах санаабын убарыттым.

Иһит эрэ: инникитин

Иирээннээх-илбистээх
Иэдээннэ түбэһэн
Иккиттэн биирбит
Иттэннэри түстэбинэ
Харанга күннэр
Хаайа хаамтаһарына,
Иһирэх санаанан

6400 Кэтэхпититтэн тирэһэр

Кэскиллээх буолуохпут.

Сүүс сүгүлээн боһоллоох

Содуом суоруйдабына,
Сүргэбит тостор,
Суорума соруктанар
Күчүмэбэй күннэр
Күөйэ көттөхтөрүнэ,
Соргулаах санаанан
Сүүспүтүттэн өйөһөр

Вот что сказала:

— Вот, вот смотри!

С жёлто-белого неба
Наяву спущенным,
Словами говорящим
С молочно-белым конём
Джырыбына Джырылыатта, подруга,
Изнутри озлобленная,
Снаружу разъярённая,

6380 С места далекого,

Что птицы перелётные
Яйца высиживая,
Птенцов не раз выводят,
С неба высокого
Для битвы спущенная,
От привычки своей
Крушить-ломать удержалась,
С неба грозного

6390 Насквозь пробиваясь,

Для сражений прибывшая
Желание горячее уняла.

Послушай-ка: в будущем

В спорах-ссорах
Если одна из нас
В беде окажется,
Навзничь упадёт,
Если со всех сторон
Дни чёрные обложат,
С намерениями добрыми

6400 Затылок о затылок

Опирайтесь будем;
Если среди шума-суеты

Содом начнётся,
Силы нас покинут,
Смерть ранняя придёт,
Время трудное
Впереди подкараулит,
С пожеланиями удачи
Лоб в лоб друг друга

6410 Соруктаах буолуохпут! — диэтэ.

Арыы чаалай ньуурдаах,
 Арабас ньээкилээх
 Алаастарын устун
 Аа-дьуо хаамсаннар,
 Аал Кудук мас таһыгар тийэн,
 Бй тунала сырдыктаах
 Ыгыстарыттан ыга тутуусулар,
 Сыдыаай манган сырайдарыттан
 Сытыгытык сыластылар,
 6420 Обугур уран уостарыттан
 Уохтаахтык уурастылар.

Ол кэннэ Уйуллаан Куо
 Үнкүрүс-күөлэһис гынна да,
 Дабьдаллаах талыгыта
 Таллан өксөкү буолан
 Товус хатгыгастаах
 Дьүрүс манган халлаанга
 Өрө тайаара көтөн
 Өрүкүс гынаатын кытта,
 6430 Хотовой тыаһа кууһугураан хаалла,
 Кынат тыаһа кыһыгыраан сүттэ...

Ити кэнниттэн
 Дьырыбына Дьырылыатта
 Айгыр-силис сэлбиргэстээх
 Адьыс салаалаах
 Аал Кудук мас анныгар
 Нус-хас буолан
 Олоро түстэ да,
 Кытылыбыр кытыт сылгы
 6440 Кымныылыанар буутун
 Быһа баттаабыт курдук
 Кыһыл көмүс тараабынан
 Товус былас холобурдаах
 Торво солко суһуобун
 Тараанан намылытан барда.

Ол нуурайа олордовуна

6410 Подпирать будем! — сказала.

По лугам зелёным,
 По холёным, дорогим
 Алаасам просторным
 Спокойно прошлись,
 К дереву Аал Кудук подойдя,
 Руку при свете луны
 Друг другу пожали,
 В светло-белые щёки
 Друг друга понюхали,
 6420 В нежные губы сочные
 Горячо поцеловались.

После этого Уйуллаан Куо
 Перевернулась-кувыркнулась,
 Птицей отборной,
 Орлицей-ёксёкю оборотилась,
 Девятиярусного
 Звенящего неба белого
 В самую высь
 Легко вспорхнула,
 6430 Взмах крыльев враз промелькнул,
 Лишь перья маховые просвистели...

После этого
 Дьырыбына Дьырылыатта
 Под зелёным раскидистым
 Восьмиветвистым
 Деревом Аал Кудук мас
 Успокоившись
 Присела,
 Как кобылицы первожерёбой
 6440 Будто ляжки правой
 Наполовину подрезанной
 Гребешком золотым
 Саженой в девять
 Шёлковую косу свою
 Гладить-причёсывать стала.

В это время

Сир түгээ нъирихийдэ,
Халлаан дыйына сатараата...

- 6450 Абыс хаттыгастаах
Арабас манган халлаан
Анысханнаах аргыардаах
Арбаа алын дыйынгыттан,
Кубулбаттаах куорабайдаах
Хотугу кырыгынан
Тыстаах-баттахтаах
Хардан энэ тириитин
Хардары тупшут курдук,
Най хара, ыһырыктыйбыт,
Хаардаах харанга былыт
- 6460 Хараара ыһаабыгынан,
Халыйан табыста да,
Хаардаан халыһытта,
Тобурахтаан добдугураатта.

Тынгырахтаах кыыл
Тынгыраба сыстыбат
Тонгоруута турда.
Ый быһа
Ыас харанга ыһааата,
Түн балай

- 6470 Түүн үөһэ түбүлээтэ.
Бургунас ынах
Муоһа булгуруйар
Бусхаата турда,
Кулуннаах биэ
Көхсө дьөлөрүйэр
Күпсүөнэ күүһүрдэ,
Кус баһа быһынна,
Кута айбаа тиэрилиннэ...
- 6480 Өлүү бөбө үтүрүөгэ,
Алдьархай бөбө ааннаата,
Аан ийэ дойду
Атыйахтаах уу курдук айманна,
Туруу дьабыл дойду
Тордуйалаах уу курдук долгуйда.
Сир синниэбинэн,
Халлаан хайдыабынан

Вглубь земли загремело,
На краю неба разразилось...

- 6450 С восьмьярусного
Жёлто-белого неба
Со сквозным ветром студёным
В западной части нижней,
С теснинами коварными
По краям северным,
Будто шкуру медведя матёрого
С лапами-когтями
Разложили,
Чёрные, страшные
Тёмные тучи снежные
6460 Толстым слоем грозным
На небе нависли
Снегом навалило,
Градом накатило.

Даже хищники когтистые
Уцепиться не могли,
Настом накрыло,
Как в дни межлуны
Мгла кромешная нашла,
Непроницаемая
6470 Тьма полуночная наступила.
Мороз такой, что
У коров молодых
Рога отваливаются,
От холода невиданного
У кобыл жеребых
Спины ломило.
Беда неслыханная нагринула,
Пора суровая настала...
Смерть-старушка навестила,
6480 Беда-несчастье навалилась.
Весь мир словно вода
В лотке берестяном-*атыйах* раскачался,
Земля с поперечными пятнами
Как вода в лукошке-*тордуйа* заколыхалась.
Земля обрушилась,
Небо расколodось,

- Сырдык-харанга ыпсылбаныгар
Хабараан тыас
Хабырыта барда да,
6490 Хара бэкир киши
Күлүпүс гынан
Көстөн иһэн,
Барыкыс гынаат,
Барыннаан ааста уонна
Соботохто суодакыс,
Биирдэ бэрикис буолан,
Тоһоһону аспыт курдук
Дуодакыс гына түстэ.
6500 Сөбүлэтиэм ахан диэн
Сүөдэкис ойдо,
Таптатыам ахан диэн
Даадакыс ойдо.
- Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр обургу
Эрилис гыннарар көрө түспүтэ—
- Түбэспэтэх түктэри дьүһүннээх,
Табыллыбатах дьаабы дьаһахтаах,
Өһүөннээх өһөх хаан харахтаах,
6510 Сыыстаах-бөхтөөх
Сыыр быстыбытын курдук
Сылла-мылла сырайдаах,
Тобус илии
Тордохтоох ньюурдаах,
Абыс илии
Ардахтаах иэдэстээх,
Илэ дьэһийбит дьыбилгэннээх,
Тута буулаабыт дьөхтоох,
Көстүбэт күтүрө,
6520 Үлтү үктээри
Үөмэс-саамас буолан,
Үөһүн таттаран,
Ыра баран ырыалаах,
Тово баран тойуктаах буола турда:

- Свет-мрак сменились,
Грохот страшный
Раздался,
6490 Долговязый
Человек чёрный
Внезапно
Как бы промелькнул,
Тенью проскользнул,
Призраком сгинул.
И вдруг
Как кол воткнутый
Перед ней оказался,
6500 Говоря, что понравилась,
Прыгать стал,
Что её полюбил,
Скакать начал.
- Дьырыбына Дьырылыатта*
Девушка-богатырь удалая,
Оглянувшись увидела —
- С рожей уродливой,
С мордой безобразной,
С налитыми кровью глазами злыми,
6510 Будто заброшенный
Пригорок-оползень
С харей помятой,
В девять пальцев
С кожей в копоти,
В восемь пальцев
С щеками в плесени,
Леший наяву,
Дьявол нездешний,
Сила нечистая,
6520 Растоптать думая,
С шагами неверными,
С криком истошным,
С такой-де песней,
С таким-де *тойуком* стоял, говорят:

— Алаатыга оволоор,
Алдырынтайбын-будурунтайбын!
Алтан түөстээх
Айыы далбарайбын
Ахтан-ахтан ахан,
Аңгарым эрэ буолан,
6530 Айаннаан ааран кэллим.

Абыс хараҕалаах
Айаныгым аартыгар
Арахпакка манаспыт,
Тобус кулукулаах
Тэргэн суолум кытыгыгар
Тэнийбэккэ кэтэспит
Далбарыйым оҕото
Дьырыбына Дьырылыатта,
Ньыгы-ньыгы ньыгыйыгым,
6540 Ньыкыйдырым сымсчаана!
Кылбаа манан сырайгыттан
Кыба тутан сыллаамахтыам.
Обуйук-чубуйук уоскуттан
Бото тутан уураамахтыам!
Татынньахтыы таалалаан,
Таптыам ахан тураҕа...

Туохтан тууралаах,
Суо-бараан сорукутаах
Тобулу суоруйдун диэтэргин,
6550 Эйигинниир эйэргэстээбим,
Эйэбэс илбиргэстээбим,
Эмньик эдэр бэйэбэр
Эркин курдук эрэнэн,
Сыа бэйэбин
Сыаналанан кэллим
Эт бэйэбин
Эрэнэн кэллим.

Албан дьаһах аатын
6560 Абыс ньүкэн дьабыннга
Дагда таба түүтэ буолан
Тарҕаммыгын иһин,
Үөһээ-аллараа
Үүрээһнээх-биирээһнээх

— Алаатыга, ребята!
Аджырынтай-будурунтай!
По медногрудой
Пташке своей Айыы
Истосковавшись,
Наполовину исхудав,
6530 Издалека путь держал.

За всю дорогу
С восемью заслонами
Не отходя поджидала,
С девятью засовами
Дальней дороги обочине
С нетерпением дожидалась,
Ты, пташечка милая
Джырыбына Джырылыатта,
Ньыгы-ньыгы ньыгыйык моя,
6540 Сладенькая такая!
В светло-белые щёки
Крепко обняв, нюхать же буду,
В нежные губы сочные
Руками держа, целовать же буду,
Нежась-дёргаясь,
Ласкать же тебя стану!..

Откуда родом,
С какой целью важною
С неба грозного
6550 Насквозь пробился, спросишь —
К тебе, приветливая-ласковая,
На тебя, молодую-откормленную,
Как на стену надеясь,
Себя, тучного,
Достойным считая, пришёл,
Себя, дородного,
Ровней признавая, прибыл.
Имя твоё прославленное
По восьми *дябын* безвестным
6560 Как шерстинки меха оленя-*дагда*
Разнеслось,
Наверху-внизу
Шумных-тревожных

- Үс дойду
 Үгүс биинин ууругар
 Үгүдлүбүтүн иннигэр,
 Хоойбор сыгар
 Хотунунан онгоостоору,
 Оронго сыгар
 6570 Ойовунан ылаары
 Анаан-минээн ахан
 Айаннаан кэллим ини,
 Алтан түөстгэх далбарайым!
 Ама дабаны мин диэтэх киһини —
 Харанга ньүкэн дойдуга
 Хайбалынан аатгаммыт
 Хахсаат Буурай обургуну, —
 Хайдах диэнгин
 Сирэр-талар үһүгүөн?!
 6580 Аһыыргынан ачыккатыам суоба,
 Таннаргынан дүдьэтиэм суоба,
 Чэй, эрэ ньыгы-ньыгы ньыгыгыйгым,
 Ньыкырдыырым сысычаана! — диэтэбэ үһү!
 Итичэни истэн туран,
 Арабас манган халлаантан
 Илэ-бодо айыллан түспүт
 Тыллаах-өстөөх,
 Дылыа манган аттаах
 Дьырыбына Дьырылыатта
 6590 Кыыс бухатыр обургу
 Уордайбыт санаата
 Улар оботун курдук
 Уолугун үтүтүн устун
 Урбачыйан киирдэ,
 Күүстгэх санаата
 Көбөн оботун курдук
 Көхсүн иһигэр
 Күдүгүрэччи мөбүстэ.
 Харанга балайга, өлүү күтүргэ
 6600 Соботохто ойон тийэн,
 Өһүөннээх өһөрүөхсүт
 Өйдөөтүн диэн,
 Үнүү-батас курдугунан

- Трѐх миров беспокойных
 В родах многочисленных
 Прославилось — потому
 Чтобы рядом спать
 Хозяйкой-хотун сделать,
 Чтобы в постели лежать
 6570 В жены-ойох взять,
 С желанием-намерением,
 Издалека путь держал,
 Медногрудая пташка моя!
 Неужели меня, достойного,
 В нижнем мире глухом
 Прославленного,
 Хахсаат Буурай молодца,
 Как же ты
 6580 Отвергать-отбирать станешь?!
 Без еды-пищи голодать не дам,
 Одеждой обделять не стану,
 Ну-ка! Ньыгы-ньыгы ньыгыгыйк,
 Милашка моя! — сказал ведь.
 Вот такое услышав,
 С жёлто-белого неба
 Наяву спущенным,
 Словами говорящим
 С молочно-белым конѐм
 6590 Джырыбына Джырылыатта
 У девушки-богатыря
 Слова гневные
 Словно выводок глухаря-улар
 К горлу подкатив,
 Бурлить стали,
 Слова резкие
 Словно выводок утки-кряква
 В груди застряв,
 Клокотать начали.
 К дьяволу тѐмному, чѐрту
 6600 Мигом подлетела,
 Чтобы понял
 Злодей коварный,
 Словно пики-сабли

Өтөрү-батыры көрөн туран,
Сидын тылын иһин
Сирэйгэ силлээтэ,
Харана санаатын иһин
Хараха хаахтаата.

Хатан кылааннаабы
6610 Халбарыппакка эрэ
Харабар хатаата,
Сыгы биилээби
Сыбарыппакка эрэ
Сырайыгар тирээтэ,
Сойуо уһуктаабы
Чугуруппакка эрэ
Субагыгар туһаайда.

Түстээх от саа
6620 Түөһүн мөгөгөн,
Өрөөбүт уонун өһүлэн,
Хоммут уонун хомуран,
Дулааннаахтык туойа турбут
Дорбоонноох ырыата
Дуораныйбыта үһү:

— Көр бу! Көр бу!
Түгэх дойду
Түөкэй саннааба,
Түүн сырыылаах
6630 Дүрбүөннээх түөкүнэ,
Аллараа дыбын
Абыс уон абыс
Аһар албастаах,
Алдьархайдаах атамаана,
Халыан санаалаах
Хахсаат Буурай күтүр дьаалы,
Ханаангы дьаһахтан,
Ханнаабы сахтан
Айыы хаан аймабыттан
Хатын ойох ылбыт
6640 Халын хаан уруулаах,
Харбаһык сыдыаннаах
Хайа дойду
Хаспабыттан харахтанның

Взглядом пронзая,
За слова мерзкие
В лицо плюнула,
За мысли гнусные
В глаза харкнула.

Клинок острый
6610 Ни на шаг не отпуская,
На глаз направила,
Лезвие острое
Сдвинуться не давая,
В лицо наставила,
Нож отточенный
Опомниться не давая,
На кожу натравила.

Словно сена стожок
6620 Грудь выпятив,
Уста сжатые разомкнув,
Губы уснувшие пробудив,
Пение ужасное завела,
Слова грозные
Далеко разнеслись, говорят.

— Көр бу! Көр бу! Смотри!
Мира нижнего
Мошеник коварный,
Безобразник ночной,
Разбойник тревожный,
6630 Мира нездешнего-дябын
С восьмьюдесятью восьмью
Уловками проходящими
Атаман страшный,
Дерзкий, грубый
Хахсаат Буурай зловещий,
В какие-такие времена,
С каких-таких пор
Из племени Айыы
Жену себе брал,
6640 Родство большое имел,
Из какого мира
С отродьем алчным,
Из пещеры какой явился,

- Түгэх дойду
Түөлбэтиттэн түөһүлүннүн?!
Хамсыктаах хара-дьай дугуйданан,
Айыы хаан аймабын
Аңардастыы атабаастары,
Күн улуунун дьонун
6650 Көнүлгүнэн күөмчүлээри,
Күлүк буолан күлүгнээтин,
Барык буолан барыннаатын!
Киэннээх-кэриннээх эрдэхпинэ,
Хальар унуоххун
Кыралыы иликпинэ,
Киэр буолан
Көннигинэн кэбиэрий!
Уһун унуоххун
6660 Урусхаллыы иликпинэ,
Уллунгах устата уларый,
Харыс сиргэ халбарый
Биллэрбэккэ мэлиттэ,
Сэрэппэккэ сизэтэ диэйэнтий,
Сэп барда сэрэн! — диэн,
Обуйук уостара ортолдьуна турда.
- Халыан саннаах
Хахсаат Буурай улуу-дьаалы
Хантах гынан
6670 Хаалдыгынан оонньоото,
Суодьас гынан
Сототунан оонньоото.
Тыймыттаах тыл,
Бэтэлээх бэлэс,
Аман айах,
Кураанах куолай
Хаһыгыты-хаһыгыты
Халарыктаан тийиэн,
Хара буорга
6680 Харыалаах сырайын аҕаата,
Хабырынан кэбистэ.
Хааннаах болот батаһын

- Из местности *тёлбэ*
Преисподней выбрался?!
Голодом чёрным изводить,
Людей племён *Айыы*
Постоянно обижать,
Людей племён солнца
6650 По воле своей притеснять,
Тенью за ними следуешь,
Сумерками жизнь затемняешь?!
Пока я терплю,
Пока кости твои
Не раскрошила,
Отсюда уходи,
Назад отойди!
Пока кости трубчатые
6660 По частям не разобрала,
На шаг отступи,
На пядь подвинься!
Не говори, что не известив — угробила,
Не предупредив — одолела,
Берегись клинка! — сказала,
Губа сочные разомкнула.
- Своенравный
Хахсаат Буурай кичливый
Голову вверх задрал,
Шеей завертел,
6670 На ноги вскочив,
Голенью залёргал.
Язык — что ящерица,
Гортань — что яд,
Рот — без зубов,
Горло — пустозвон,
С криком-воплем
Вихрем закружился,
Об землю чёрную
6680 Мордой в копоти уткнулся,
Зубами заскрипел!
Окровавленную

- Харбаан ылан,
Хайыта сынһаары
Харса суох
Халыарбытынан барда,
Хадьар аймаҕа
Хааннаабынан хахаарда,
Сизэмэх удьуора
Симэһиннээбинэн илгиһиннэ.
- 6690 Лийир-лаһыр тэбинэн
Лэппэрдэтэлээн кэллэ да,
Ээбин этитээри
Илгизлээбитинэн барда,
Чуурун туттаары
Чункунаппытынан барда.
Хаһытаһа-хаһытаһа
Халбарыйсы буолла,
Кылана-кылана кырбаһы кытаатта,
Үгүрүлэһ-үгүрүлэһ өтүктэһии буолла.
- 6700 Өркөн сыгы буилээх
Үнүү-батас үөмэхтээтэ.
Үлүгэр үөгүлээтэ,
Алдьархай айаатаата.
Өлөр-өһөр сирдэрин
Өтөр-наар өлөйдөспөгүлэр.
Таалар-талбаарар сирдэрин
Таба дайбаспакка,
Тоһуйсан бизэрэннэр,
Чугуруйса сырыгтылар.
- 6710 Ити кэнниттэн иккиэн
Блах курдук ыбылы
Ылсыбытынан бардылар,
Иэмэх курдук ибили
Эрийсигэн истилэр.
Сырсан кэлэ-кэлэ,
Сырайга сырбатыстылар,
Ойон кэлэ-кэлэ,
Оройго оломностулар,
Ириэнэх сире
- 6720 Иэччэхтэригэр дылы

- Саблю-кинжал схватив,
Беспощадно
Бить-колотить задумал,
Неустанно молотить стал,
Грубиян известный
Кровью закашлял,
Хищник ненасытный
Сукровицей зафыркал.
- 6690 Тяжело ступая
Решительно подошел,
Чтоб согласие выдавить,
Трясти начал,
Чтоб отказать заставить,
Дубасить стал.
Оба громко орали,
Изо всех сил толкались,
Пронзительно кричали,
Через бедро кидались.
- 6700 Острыми-отточенными
Мечами-саблями
Замахивались,
Беда приключилась,
Несчастье прибавилось,
От ударов уваливая,
От противника уклоняясь,
Задом пятились,
Места уязвимые
Достать не могли.
- 6710 Оба крепко схватившись
Как вязки у саней
Вертеться-крутиться начали,
Как тальник податливый
Сгибаться-разгибаться стали,
С разбегу друг друга
По лицу лупить начали,
Друг к другу подсакивая
По темени колотить стали,
Землю талую
- 6720 До сустава бедренного

Ибили тэбистилэр,
Тон сири
Тобуктарыгар дылы
Тобулу лээбилээтилэр.

Сындыыс уота сырайда,
Этинг этэн ньириһийдэ.
Туруу дьабыл дойдуну
Тордуйалаах уу курдук

6730 Тобо кэстилэр,
Аан дойдуну
Атыяхтаах уу курдук
Айгыратан аймаатылар;

Сыа бэйэлэрэ
Сыналыһа быһыгыһыда,
Эт бэйэлэрэ
Элэйбит көрүнгэннэ.
Мэнгий-мэнгий мэгийдилэр,

6740 Тыгыл-тыгыл тыыннылар,
Өлүү дүбдүргэнэ үтүрүөгэ,
Сах быһылаана турда,
Кус баһа быһынна,
Кута айаба тиэрилиннэ.

Ол үлүгэргэ
Орто туруу дойдуга
Оһол уола орулаата,
Илбис кыһа изэрийдэ.

Үөһээ дойдуттан
Үрүн былыт быһыннан
Өнгөйөн көрдүлэр,
Аллараа дойдуттан
6750 Сир быстыбытынан
Быллараат быһыттан
Бииллэригэр дылы
Быган көрдүлэр да,
Сир синниэбинэн сэхэргээтилэр,
Халлаан хайдыабынан хаһытаатылар;

В прах истоптали,
Землю мёрзлую
До чашек коленных
Насквозь продавили.

Звезда-сындыыс промелькнула,
Гром страшный загремел.
Землю с поперечными пятнами
Словно воду в сосуде-тордуйа

6730 Берестяном расплескали,
Мир срединный
Как воду в лукошке-атыях
Берестяном всколыхнули,

Такие тучные,
Как бы уставать начали,
Такие дородные,
Вроде слабость стали;
Тяжело запыхтели,
Прерывисто задыхали,

6740 Кутерьма смертельная прижала,
Суматоха чертовская пошла,
Голова у уток отвалилась,
Трясины бездна раскрылась.

В напасти такой
На земле срединной
Сын-осол заорал,
Дочь-илбис завизжала.

С мира верхнего
Через облака белые
Вниз посмотрели,
С мира нижнего
6750 В расщелины земли,
В местах бугристых
По пояс высунувшись,
Вверх поглядев,
Затрещали — земля провалится,
Заорали — небо расколется;

— Үөһээ дойдуну үлдэритээри,
Аллараа дойдуну аймаары,
Орто дойдуну огдолутаары
6760 Охсуспут охсунуугутун ууратан,
Охсунуулаах очуоска барангыт
Иккиттэн биригит
Инникитин ылсыаххыт үһү,
Үүс-аас бэйэлээх
Үрүг Аар тойон
Үрдүк дьүүлэ оннук! — дэһэннэр,
Үөгүлэһэн кэбистилэр.

Икки тэргэн ый нэмиэтэ буолбут
6770 Икки измэх кулгаабынан
Итини истээт,
Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр барахсан
Дайбаһытын дьабырытан,
Туора ойон биэрэн,
Тобус саһаан холобурдаах
Дуул булгуннааха
Дьорос гына түстэ,

Үөрбэ хаан үнүүтүнэн
6780 Өрө дуксуруйа-дуксуруйа,
Өрөлөһөр өһүн
Өрүү өһүлбэтэх,
Туруулаһар санаатын
Дьукку бырахпатах,
Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр обургу
Тыл-өс этэн
Тылла-хабылла турда:

— Дьэ дуо, дьэ бу!
Хансык хара дьайдаах
6790 Хахсаат Буурай күтүр-дьаалы,
Эн да бэйэлээх буолларгын,
Этэр тылбын иһит эрэ.
Субу мантан тус хоту
Саабылаан батас

— Чтоб мир верхний обессилить,
Чтоб мир нижний растревожить,
Чтоб мир срединный разладить
6760 Затеяли битву, остановитесь же,
К утесу сражений пойдите,
Пока один из вас не одолеет,
Битву там продолжайте,
Старца достопочтенного,
Юрюнг Аар тойон старика
Таков наказ всевышнего! —
Так воскликнули.

Услышав это
6770 Круглыми словно луна
Ушами с серьгами-измэх,
Джырыбына Джырылыатта
Девушка-богатырь милая,
Улары прекратив,
В сторону отскочила,
На кургане мощном
Саженой в девять,
Внезапно оказалась.

Пикой грозною
6780 Вверх замахиваясь,
Намерение драться
Никак не оставляя,
Желание тягаться
Нисколько не усмиряя,
Джырыбына Джырылыатта
Девушка-богатырь удалая
Такие вот речи-слова
Стояла-изрекала:

— Дя-э ду-а, дя-э бу! А ну-ка, ну!
Грубый, дерзкий
6790 *Хахсаат Буурай* зловещий,
Хоть ты такой хвалённый,
Слова мои выслушай.
Отсюда прямо на севере
Словно пальмы большой

- Сытыгы биитин
Сытыары туппут курдук
Сүхүктуйбат ньуурдаах,
Хоровой чунку халлаан
Туут хайыһары
6800 Тууроу туппут курдук
Дьохтоох улаа уһугар,
Уот будулган байбал
Уотунан уһуурбут
Улай ыһырык долгунун
Уулаҕас ортоугар,
Ибили тэбистэххэ —
Ингизтэн кэбиһэр
Иннинэн-кэннинэн сирэйдээх,
Илэмэрдээх илбистээх
6810 Таллан таас эбириэн
Тачыгыр таас тамалданнаах,
Чымааннаах чалырыннаах
Чыыстай буолак,
Субай хаан суунаҕалаах
Өлөрсүүнэн өвүргээбит
Оһоллоох уһулу очуос,
Кыргыһылаах кыры буолак*
Кынчыатана сытара буолуо.
- Ол дойду дуо, улуу-дьаалы,
6820 Түһэхтээххэ түөрэннээбэт,
Уллунахтаахха уйадыйбат,
Күүстээххэ күөрэлэммэт,
Тинилэхтээххэ ньиргийбэт,
Илбис кыһа нэрийэр
Илбистээх быата тириллибит,
Хара дьайдаабы халбарытар
Халбас харата хатамыт,
Оһол уола оруулаабыт
Оһоллоох дойду буолуоҕа.
- 6830 Одуруннаах ойуун бөҕө
Онолуя туойбут,
Угаайылаах удабан бөҕө
Урдурҕаччы мэнэрийбит,
Аптаах баҕа дыансыйбыт,

- Лезвие острое,
Плашмя лежащее,
Ярко блестящее,
Вытянутого неба скучного
Как лыжи-туут*,
6800 Стоймя стоящие,
На заднем конце дальнем,
Огнём горящего океана
Пламенем пылающей
Волны жуткой
В середине зыбкой,
Ногами наступить —
Только чуть дрогнет,
Спереди-сзади с рожей,
Ненасытная-кровожадная,
6810 Из камней отборных
В крапинках с таволгой,
На высоте недоступной
Поляна чистая,
Кровью алой омытый,
Гибелью дышащий
Грозный угёс бедствий,
Кыры-буолак* сражений
Яростный находится.
- О, страна эта жуткая,
6820 Надавишь — не качнётся,
Наступишь — не кольхнётся,
Сильным — не пробьётся,
Под пятой — не прогнётся.
Там илбис кыһа верещит —
Верёвка колдовская натянута,
Там злодеев скидывает —
Халбас харата* скреплена,
Там осол уола ревет —
Бед-несчастий место будет.
- 6830 Там шаманы неистовые
Голосили-вопили,
Там удаганки истошные
Менерячили-дурели,
Колдуны пели-гнусавили,

Айдааны таппыт
Абааны бийхин
Аньыглаах унуоѳа
Ары-даккы буолбут,
6840 Көмүскэллээх санаалаах
Күн киһитин
Көнө дьулугур унуоѳа
Күөрэ-даккы буолбут,
Көрүүх дьулаан дойду буолуоѳа.

Дьууктуурга турунан
Дьоло бараммыт киһи
Тохто сууралла турар
Тудатыттан ылата
Тобуктаан айанныр
6850 Дьулааннаах дойду буолуоѳа!
Аньыглаах-харалаах киһиэхэ
Аараттан аймаһыйар сир турдаѳа!

Обот-соллог уолаттара
Обурук быаны тутаннар,
Оһолу-боһолу оноро турар,
Илбис-нирээн кыргыттара
Кытһыйа-хамһыйах кырбаһаннар,
Илбиһи-нирээни эргитэ турар
Идэмэрдээх дойду буолуоѳа!

Дьоллоох киһи тийээн
6860 Тура түстэбинэ,
Түөрөѳэ умсубатах,
Туруу дойду иччитэ
Төбөтүн оройугар
Кыыс дьахтар курдук
Кычыгыраччы күлэ турар,

Содуомнаах киһи тийээн,
Сонуччу тура түстэбинэ,
Сор суунаѳалаах
Суккуллар түгэбэр
6870 Ыларыһах киһи курдук
Ыараханлык ынчыктаан
Ыар дьанһа буруйдааһа
Ынсалыйан кэбиһэр,
Ынырыктаах эбэ хотун

Там раздор начинающих
Племён *абаасы**
Кости грешные
Разбросаны-раскиданы,
6840 С душой милостивой.
Людей солнечных
Кости трубчатые
В кучу свалены —
Ужасно смотреть будет.

Угробить задумавший
Человек несчастный
Вечно осыпающихся
Со стен здешних дальше
На коленях проползает —
6850 Страшная страна будет!
Грешного-виноватого
Жуткое место ждёт!

Молодцы алчные
С путами колдовскими
Препятствия причиняют,
Девочки скандальные
С чашками-ложками
В разборку-потасовку вступают —
Кровожадная страна будет!

Если человек счастливый
6860 С судьбой непрокинутой
На землю эту ступит,
Хозяйка матери-земли
С поперечными пятнами,
Словно женщина молодая,
Смеётся-хохочет.

Если человек скандальный
Внезапно появится,
Для мук сотворённом
На дне глубоком
6870 Как человека больного
Со стоном тяжёлым
За грехи тяжкие
В бездну отправляет.
Страны такой бедовой

- Ынгыр мэнэник хайатыгар,
 Ыйааммыт халбас харатыгар
 Күн быатын күйсүһэн,
 Күһэнэ быатын бысыһан
 6880 Көрүөх эрэ, күтүр өстөөх!
 Уһун тыыммытын улайдаһан,
 Уйаны-хатаны онно быһаарсыахха,
 Умсарыһлаах улуу дыаалы!!!
 Этэн баран эбирийиэх иннинэ
 Эндилээх аартыгы тэлэйэн,
 Тийэ орус! — диэтэ да,
 Дьырыбына Дьырылыатта
 Кыыс бухатыр обургу
 Чинэрийбитинэн тизэрэ кэдэрийээт,
 6890 Үн күрүс-күөһэлис гынна да,
 Сытыы бабыр тынгырахтаах,
 Уһуктаах дэгиэ тумустаах,
 Үс хос чыллырыт
 Үрүн көмүс түүлээх,
 Кырыһы көмүс
 Кыптыый кынаттаах,
 Тарды көмүс
 Дайаарар дабыдалаах,
 Тыһы бар кыыл буолан
 6900 Тус хоту диэки
 Туһаайа туттан,
 Сэттэ саастаах
 Суор хара агыр орус
 Халдыктаах баһын
 Хайа баттаан баран
 Хантаччы бырахпыт курдук,
 Хаан ньамабыллай аартык
 Хараара суоруйбутунан,
 Күлүгэ да көстүбэккэ,
 «Күлүкүс» гынан хаалла.
 6910 Хахсаат буурай хара сордоох
 Дьэгин өтгүнэн дьизгэнийэн
 Халарыктаан ыла да,
 Хансыктаах халлаан

- На седловине горы
 Висящей «халбас хара»
 За «кюн быата» — ниточку жизни
 За «кюсэһэ быата» — верёвку от солнца
 6880 Биться-драться станем, окаянный!
 До последнего дыхания
 Проверим, кто крепче-слабее,
 Губитель, чудовище!!!
 Не успею дух перевести,
 Проход опасный открыв,
 Побыстрей приходи! — сказав,
 Дьырыбына Дьырылыатта
 Девушка-богатырь удалая,
 Резко назад откинулась,
 6890 Перевернулась-кувыркнулась,
 С когтями цепкими,
 С клювом остроконечным,
 С трехслойными чешуйчатыми
 Перьями серебристыми,
 С крыльями-ножницами
 Из серебра кырыһы,
 С предплечьем-дабыдал
 Из серебра тарды
 Птицей-орлицей
 6900 Прямо на север
 Направилась.
 Словно семитравого
 Быка масти чёрной
 Головы опрокинутой,
 С позвонком шейным
 Горло перерезанное
 В проход кровавый,
 Узкий, тёмный
 Незаметно исчезла,
 Даже тени не показалось.
 6910 Хахсаат Буурай несчастный
 В левую сторону
 Закружился-завертелся,
 Вороном белоголовым оборотился,

Хаһыгты халаарар
Хара манаас суора буолан
Халаахты көтө турда.

Эгил-тэгил дайбаан,
Тэбис-тэннэ хатыһан,
Тачыгыр таас тамалбаннаах,
6920 Чымааннаах чыллырыннаах
Чыыстай буолакка,
Оһоллоох уһулу очуоска,
Кыргыһылаах кырыы тааска,
Часкыйбытынан-хаһытаспытынан,
Чиччигинэйэн тийээннэр
Тура түстүлэр да,
Тэгил дойдуттан тэннээхтэр
Тэмтэспитинэн бардылар,
6930 Хол дойдуттан холоонноохтор
Холоспугунан бардылар.

Кыргыһы бөбө
Кытаанаҕа турда.
Кырылаах кырылаахха кырыатынна,
Биилээх биилээххэ бэтиннэ,
Уһуктаах уһуктаахха уйадыйда;
Уһуох-сулаһын уккулунна,
Ингиир-сындааһын илиһиннэ,
Илбистээх иирээн иэнигйдэ,
6940 Издээн бөбө тирилиннэ.
Оһоллоох содуомҕа
Оройдорунан түһэннэр,
Оломун билбэккэ,
Оломооттоһон киирдилэр.

Хороҕой чунку халлаан
Хотугу улаҕатыттан
Таллан таас очуостар
Ыһсыһа түспүттэрин курдук,
Товус сүллэр этин
Тово лүһүгүрэйэн тахсан
6950 Тон муһунан тобурахтаата,
Хардан эһэ тириитин

Криком истошным
Каркая-кудахча,
Крыльями размахивая, полетел.

Крыльями в такт размахивая,
Друг от друга не отставая,
С таволгой каменной
6920 На холодную, чешуйчатую,
Чистую поляну-буолак,
На утёс бедственный,
На место схваток
С визгом-криком
Судорожно дёргаясь прилетели,
На ноги встав,
Равные из стран дальних
Тягаться начали,
6930 Достойные из миров разных
Примериваться стали.

Схватка страшная
Тут началась,
Остриё — на остриё,
Лезвие — на лезвие,
Клинок — на клинок;
Кости-суставы затрещали,
Мышцы-сухожилия зазвенели,
Разборка кровавая началась,
Беда-горе приключилась.
6940 Не зная пощады
Подряд колоть-колотить стали,
Не зная броду,
Как в бездну нырнули.

Вытянутого неба скучного
С края северного,
Утёсы отборные будто
Друг на друга упали,
Девять туч грозových
6950 Выбежало-выскочило,
Градом обрушилось,
Шкуру медведя матёрого

Хардары тунпут курдук
Хара былыт халыйан тахсан
Хаардаан хаһылытта.
Альдархайдаах аан халарык адабыйда,
Сордоох дуолан буурба турда,
Дьулуо тонгот буолла.
Хамсык тонгот хангаата.

Аллараа абааһылар
6960 Аартыгы булбакка
Атан өлүлэр,
Соххор биистэрэ
Суолларын тобулбакка
Токуччу тонгулар.
Ийэ уустаан эһиннилэр,
Аҕа уустаан айманнылар,
Ыйдара ыһылы ыстанна,
Күннэрэ көстө мэлийдэ.

Хааннаах хапсыһыы
6970 Ханыылаһан барда,
Кыргыз кыһа кыттыста,
Оһоллоох охсуһу
Ойоболоһон барда,—
Оһол уола ордоотоото,
Кимнэллээх киирсии
Кэккэлэһэн барда —
Кэкэ буурай кэбиэрийдэ.

Онуоха баара —
6980 Охсуһуулаах очуос хайалара
Уһулута барыах курдук гынна,
Чыллырыннаах чыыстай буолактара
Тырыта барыах курдук гынна...
Уот будулбан байбал
Уордайбыт уорбаланна,
Табыллыбатах таһааланна,
Аннытыттан дьалкылынна,
Улабатыттан уораһыйда,
Кытытыттан кыыдыйда,
Түгэбиттэн түлэннээтэ,

Будто наверху повесили,
Чёрной мглой накрыло,
Снегу навалило.
Вихрь неистовый обрушился,
Пурга свирепая поднялась,
Гололёд страшный наступил,
Мор чёрный обступил.

Нижние черти-абаасы
6960 Прохода не найдя,
На дорогах сгнули,
Племена одноглазых
Тропки не видя,
От холода сдохли.
Род материнский извёлся,
Род отцовский расстроился,
Месяца на небе на стало,
Солнца ясного не видно.

Схватка кровавая
6970 Разгорелась —
Илбис кыыса прибежала,
Схватка беспощадная
Разразилась, —
Осол уола заорал,
Драка яростная
Разбушевчалась —
Кэкэ буурай-старушка бесновалась.

Меж тем —
6980 Утёсы бедственные
Чуть было не отломилась,
Чешуйчатая поляна-буолак
Почти что разрывалась...
Горящий огнём океан
Словно разозлился,
Сурово разбушевчался,
Со дна разволновался,
С края заднего разъярился,
С берега раскидался,
Снизу раскачался,

6990 Бэлэнхитгэн мэнгилдхийдэ,
Ортотуган туолаһыйда,
Иччилээбинэн иниэтиннэ...

Хара балаһа долгуннар
Таас хайалар чампырыктарыгар
Таһымны дьалкыллан,
Таннары дьэбидийэн,
Үс ньүкэн түгэбэр
Өлөр өлүү уута буолан
Адьарай дойдутун

7000 Ааннны халыйан табыстылар,
Бүтүннүүтүн бүрүйээри бүрүүкээтилэр,
Имири тимирдээри энэнигийдилэр.

Ол курдук,
Отут хонук устата
Оломноон охсуһаннар,
Сэптэрин-сэбиргэллэрин
Сибээккэ курдук сэймэктээтилэр,
Өргөстөрүн-кылааннарын
Үөрэбэстэнэр үлүскэннээх

7010 Үөл талах курдук үрөйдилэр,
Хатан интирдэрэ
Хардастан барда быһыылаах,
Уһун унуохтара
Уйалыйан барда бадахтаах.

Онтон кэлин өттүгэр
Хахай кыыл хаана хааннаах,
Тынгырахтаах кыыл тына тыннаах,
Хахсаат Буурай улуу-дьаала
Уһатан умсарарыгар тириэртэ,
7020 Кэнэйдээн кэбиннэрэрэ буолла.
Тэбэрэ чингээтэ,
Охсоро улаатта,
Кырбыра кытаатта,
Санаатабын ахсын
Самнарыта сыста,
Таптабын аайы
Чабытан истэ.

6990 Спреди расплескался,
С середины расходился,
С жадностью задыхался...

Чёрные полосы волн
До выступов гор скалистых
Плещутся-вздымаются,
Обратно скатываются,
Мира нижнего-*дьябын*
Землю *адярайскую*
Водою мёртвою

7000 Со всех сторон залили,
Полностью чуть не затопили,
Всё проглотить захотели.

И так,
Тридцать суток подряд
Беспощадно сражаясь,
Доспехи-оружия
Окончательно расшибли,
Острые копьё-пики

7010 На части разломали,
Словно прутья раскидали.
Мускулы крепкие
Как бы ослабели,
Кости трубчатые
Как бы подустали.

В это же время,
С кровью львиной,
С силой звериной,
Хахсаат Буурай решил, что
В драке долгой доконает,
7020 Без передышки одолеет —
Крепче пинать,
Сильнее тузить,
Больше колотить стал,
С ударом каждым
С ног сваливает,
В цель попадая,
Робеть заставляет.

Көксүн куйахтара
 7030 Көнгү сыннылынна,
 Сарын куйахтара
 Сайа охсулунна,
 Тобук куйахтара,
 Тобулу кырбанна.
 Күн туллара,
 Күһэнгэ быстара
 Күөйэ көттө.

Онуоха буоллабына,
 7040 Дьырыбына Дьырылыатта барахсан
 Тыын быһаҕаһынан
 Тыгыл-тыгыл тыынна,
 Халҕаһа тааска хахаланан,
 Халын соругун этээри,
 Күрбэ тааска күрэнэн
 Көрлөһүүтүн кэпсээри
 Көвүс түһэн,
 Ыһырык-күдэрик быһыһыгар,
 Ытыы-сонгуу,
 Ыллыы-туойа сырытта:

— Ый-ыйбын! Аай-айбыан!
 7050 Күдэн былгыт көлдүүнүгэр
 Күүспүн өһүлтэрэн,
 Көлбөүрүөм диэбэтэбим,
 Чаллай ааргы чабыгар
 Чуурбун туттаран,
 Чугуйуом эрэ диэбэтэбим!
 Ыраах ыспа ыаматыгар
 Ычакпын ылларан,
 Ытыам-сонгуом диэбэтэбим!

Өлөр хаалар күнүм
 7060 Өндүл халлаанга
 Өрө тутан кэбиспит
 Үнүү-батас курдук
 Үтүрүйдэү үлүгэриэн!
 Бырастыылаһар күнүм
 Быһал-тэһэл кылааннаах
 Батыяа биитин курдук
 Барыйдаҕа суоһарыан!..

Панцири на спине
 7030 В прах разбил,
 Панцири на плечах
 Пополом разрубил,
 Панцири на коленях
 Насквозь пробил,
 Солнце-кюн вот-вот упадёт,
 Верёвка-кюсэнгэ вот-вот порвётся,
 Уже конец её подходит.

Меж тем,
 7040 Дьырыбына Дьырылыатта бедная
 Из последних сил
 Тяжело задыхалась,
 Из-за камня-валуна,
 Цели важные говорить стала,
 Из-за камня-булыжника
 Просьбу свою высказывать стала,
 Духом упавши,
 Среди тумана-пыли,
 С плачем-мольбой,
 Пение-тойук начала:

— Ый-ыйбын! Аай-айбыан!
 7050 Что бездельник заоблачный
 Меня силой одолеет —
 Не знала,
 Что бахвальство дурака круглого
 Заставит подчиниться —
 Не думала,
 Что из-за отродья какого-то дух потеряв,
 Слезами умываться стану —
 Не ведала!

Как это страшно —
 7060 День предсмертный,
 Словно лика острая,
 Как на небо высокое
 На меня направлен!
 Час прощания
 Как лезвие сверкающее
 Пальмы смертоносной
 Вот нагринул!..

- Хайа, мин даваны
 Хаалар-бохтор кэммэр
 Хайыһан көрдөхүнэ —
 7070 Харысхаллаах санаалаах,
 Халын хаххалаах,
 Адын-хаан аймахтаах этим.
 Элэ-была быстан,
 Эстэр сахпар
 Эргиллэн көрдөхпүнэ —
 Эйэбэс санаалаах,
 Эрбэбэр эрчимнээх,
 Инһэйгэй энгэрдээх,
 7080 Инһирэх бэйэлээх
 Эт-хаан уруулаах —
 Эдьэн иэйиэхситтээх этим.
 Этэр тылым иччитэ,
 Тырыбыныыр дабыдаллаах,
 Дьыэрэнг көмүс чыычаах буолан,
 Дьэллик манан халлаанга
 Дьыэрэһийэ чугдааран,
 Көрөн баран
 Чыпчылыһыах түгэнэ,
 7090 Этэн баран
 Эририйиэх иннинэ
 Дьөһөгөй айыы түргэнинэн
 Тиниэ охсууй эрэ!
 Эрдэбэс улар саба
 Эйэбэс эркиннээх,
 Токутар улар саба
 Дьол соргулаах,
 Аарастахха абырыр
 Айыы намыһын удабан,
 7100 Уулаах былгыт дугуйдаах
 Ордук ойбоос
 Уйуллаан Куо,
 Улуу дьаалы
 Утуйбут да буолларгын уһугун,
 Ыраах да буолларгын чугаһаа!

Адьарай уола
 Аһыра буолла,

- Я, ведь, тоже
 В час предсмертный
 7070 Если оглянуться —
 Защиту верную,
 Родно милостивую,
 Адын хаан* имела,
 Когда силы на исходе
 В час прощальный
 Оглянуться-посмотреть —
 С сердцем добрым,
 С рукой энергичной,
 Добродетельную
 7080 Покровительницу
 Сестру родную —
 Иэйиэхсит имела.
 Дух-иччи слов моих,
 Проворной-быстрой
 Птичкой-дерзгэ золотою став,
 На небо бродячее взлетев,
 С песней звонкою,
 Пока глазом одним
 7090 Моргнуть не успею,
 Пока дух свой
 Перевести не сумею,
 С быстротой Дёсгөй Айыы
 Промчись-ка!
 Как самка птицы-улар
 Добротой отмеченная,
 Как глухарь токующий
 Счастьем наделённая,
 В несчастье помогающая
 Айыы Намысын удаган,
 7100 В облаке дождевом живущая,
 Ребро лишнее имеющая
 Уйуллаан Куо
 Почтеннейшая,
 Если спишь — просыпайся,
 Если далеко — приближайся!

Сын адьарайский
 Меня одолевает,

Сидын аймага
Сиирэ буолла.
7110 Үрүн өркөн тыыммын
Өрүһүйэ тардыый! — диэн
Өтүгэстии түһэн,
Өйөлүн өйдүү түстэ.

Итини истэн туран,

Түүн сырыллаах
Түүлэх уллунах,
Буулабатын булларбатах
Бурбалды сото,
7120 Халыан бэйэлээх
Хахсаат Буурай күтүр дыалы
Кыргыһыга кыайбыт кыадыан,
Хантас гынан
Хара курдубанан
Хаахтаан кэбистэ,
Силиктэһиитэ холпут сиэхсит.
Сис туттан
Симэһиннээһинэн силлээн кэбистэ.

Өттүк баттанан

7130 Өрө уһууран баран,
Ыгырык ыты
Ырыта-хайыта тэбиэлээн
Ырдыгынанатан эрэр курдук
Ымдаан эккин
Ырыата ыһылла,
Субан-дыаан
Тойуга тохто турбута үһү:

— Адьырынтайбыан! Бударунтайбыан!

Аар-дыаалы Иэрт-татай!
7140 Арабас манган халлаантан
Илэ-бодо айыллан түспүт
Тыллаах-өстөөх,
Дыллы манган аттаах
Дьырыбына Дьырылыатта
Далбарайым оҕото!

Ат тардыбат
Аһыы-сэмэ бөҕөтө

Отродье нечистое
7110 Меня пожирает.
Душу мою чистую
Спасай-приезжай! — сказав,
На боку лёжа,
Думать-вспоминать стала.

Услышав это,

Гость ночной
С лапой волосатой,
Поражения не знавший
7120 Богатырь кривоногий,
Грубый, дерзкий
Хахсаат Буурай зловещий,
Разбойник в схватке одолевший,
Голову назад задрав,
Насекомыми чёрными
Харкнул,
Душегуб в драке победивший,
Руки за спину заложив,
Сукровицей сплюнул.

В бока упёршись,

7130 Глубоко вздохнув,
Словно собака кусачая,
Ногами забитая,
Злобно рычащая,
Невнятные
Звуки издавая,
Без конца-края
Тойук такой завёл:

— Аджырынтай! Бударунтай!

Аар-дыаалы! Иэрт-татай!
7140 С жёлто-белого неба
Наяву спущенным,
Словами говорящим
С молочно-белым конём
Джырыбына Джырылыатта,
Пташка моя!

Грех такой,
Что конь добрый не погянет,

- 7150 Адабийхан иннинэ,
Аан ийэ дойдуну
Арбыа ооньообут
Аатырбыт бэйэбиттэн
Ааттаһа обус,
Овус тардыбат
Оһоллоох охсуһу бөҕөтө
Орулуон иннинэ,
Орто туруу дойду олоҕо
Огдолуйуон иннинэ,
Ойох буоларын туһунан
Оройдото этэнтин
Уоскут эрэ, урбалдьыйам!
7160 Эрэй-буруй бөҕөтө
Элбизн-эбиллиэн иннинэ,
«Ээх!» диэнтин
Эйэлэһэн кэбис,
Эрбэйээнэм оҕото!

- Алабарчааным сыысчаана,
Алаһа бараан ордуубутугар
Ахтыһан тиийэммит,
Барба баһаам малааһын
7170 Бадалайдаан бараммыт,
Улайдыр ахан уруулары
Уталыппакка тэрийэммит,
Сымара дьайаан ороммутугар
Сыта сыннабалыахпыт, сыччыыйам!
Баҕа тириитэ быыспытын
Байбаччы тардан,
Кэрэх тириитэ тэллэхпитигэр
Тилэри тизэлийэн,
Сутаакы тириитэ суорбаммытыгар
7180 Сулбуччу сууланан,
Ньылба тириитэ сыттыкпытыгар
Сылаанныйа сыһаабыран
Сытыахпыт ахан буоллаа!

Сырайдарбыт сыластарынан сыллаһан,
Уостарыкпыт тулларынан уураһан,
Тобус соххор уолу
Төлүтэ биэрэн төрөппөхтөөн,

- Пока ещё не навалился,
По всей земле-матери
7150 Прославленного,
Самого меня
Проси-умоляй;
Схватка бедственная,
Что вол крепкий не осилит,
Пока не завязалась,
На земле срединной
Жизнь ещё не разладилась,
Женой моей
Согласна стать сказав,
Успокой, шустрая моя!
7160 Пока горя-беды на земле
Ещё не прибавилось,
Слово «да» сказав,
Давай помирись,
Милая моя!

- Большеглазая ты моя,
В логово наше излюбленное
Соскучившись войдём,
7170 Большой пир-малаасын
Скоренько проведём,
На уруу* вдоволь попируем,
Доотвала наевшись,
На нарах-глыбе широкой
Будем кататься-валяться, *сыччыый**!
Ширму из кожи лягушячей
Нарядную развесим,
Постель из жертвенной шкуры-кэрэх
Вовсю расстелим,
В одеяло из шкуры падали
7180 Тепло укутаемся,
На подушке из шкуры телёнка-недоноска,
Обнимаясь-нежась
Будем лежать-наслаждаться!

Лица от нюханья помнутся,
Губы от поцелуев отваятся,
Девять сыновей одноглазых
Народим-наплодим,

7190 Тобус бийһин ууһугар
Тойотторунан олоордоохпут,
Абыс харалбан кыргыттары
Аһары түһэн айталааммыт,
Абыс бийһин ууһугар
Хатыттарынан аныахпыт!
Ньыгы, ньыгы-ньыгыыгыам,
Ньыкырдырым сыысчаана! — дии-дии,
Сыллыах сырай сыллаһынна,
Ууруох уос уунан кэлэ.
Таптаабыт киһи буолан
Таала быһыыгыйда.

7200 Ол кэнниттэн
Сирэ уотун курдук
Сирдьигинэс тыастаах,
Хатат уотун курдук
Хатан сырыылаах,
Умайар уот тыллаах,
Уолугун үүтүнэн
Оңгойор айахтаах,
Уот Чуураан диэн,
Урдурбаччы оботтоох
Сорук Боллур уолун
7210 Сулбу ыңыран ылан,
Субу курдук диэн
Соруодуйан кэбистэ:

— Иэрт татай, эминэ туомуй!
Ийэ курдук ийэбэр,
Аба курдук абабар,
Араан тыа урууларбар
Хахсаат Буурай обургу
Хайыы-сахха кыайа-хото тутан,
Хоййго сытар
7220 Хотун ойобун сүгүннэрэн,
Тэҕил дойдуттан
Тэллэххэ сытар
Тэннээбин булан,
Тиэтэйэн иһэр,

7190 В девяти племенах
Тойонами посадим;
Восемь дочерей косоглазых
Зачав-сотворив,
В восьми племенах
Хозяйками-хотун назначим!
Ньыгы, ньыгы-ньыгыык моя,
Милушка, миленькая! — говоря,
Чтоб нюхать — лицо стянуло,
Чтоб целовать — губы вытянуло,
Будто любовью объятый
Размяг-растаял.

7200 После этого
Словно от серы искры
Трескучие, шумливые,
Словно от огнива пламя
Быстрое-резвое,
Со ртом зияющим
Над кадыком-уолук,
Взахлёб говорящего
Острослова-краснобая,
Сорук-Боллур посылного
Уот Чуураан парня
7210 Быстро подозвав,
Такое вот сказал,
Строго наказал:

— Иэрт татай, эминэ туомуй!
Матери моей как все матери,
Отцу моему как все отцы,
Всем родным передай:
Хахсаат Буурай молодец,
Давным-давно преуспев,
Из дальних стран,
7220 Чтобы рядом спать
Равную себе найдя,
Чтобы в постели лежать
Жену-хотун домой везёт,
Торопится-спешит.

Уруу-тараа аһына
 Онгоро-тэрийэ обустуннар! — диэн
 Онол-тоһол
 Онолуйан кэбиспинэн,
 Сылбырба аҕайдык
 7230 Сыналытан кэбиспитинэн,
 Өмүрэх курдук,
 Өйдүү-дьүүлүү барбакка,
 Өрүкүчүс гынан хаалла.

Соругу-илдьити
 Сулбуччу тириэрдэр
 Оройунан көрбүт,
 Уолугунан тыммыт
 Уот Чуураан обургу
 7240 Хахсаат Буурай
 Халымнаах илдьитин
 Ийэлээх-аҕатын иннигэр
 Кэвэрдэ-кэвэрдэ кэлэбэйдээн,
 Илдьити этэн
 Илгистэ турбута үһү:

— Адьыры-будьору! Адьыры-будьору!
 Өһөх Сөлүөннэй тойонукаам!
 Үрдүк тиит холобурдаах
 Үөрүү-көгүү үксээтэ.
 Хахсаат Буурай обургу
 7250 Күн өркөн улууһун
 Көстөр дьүһүннээх үтүөтүн,
 Күөгэл-нусхал бэйэлээбин
 Кэргэн ини ылла.

Айыы-хаан аймабын
 Алабаркаан кэрэтин —
 Араҕас манган халлаантан
 Илэ-бодо айыллан түспүт
 Тыллаах-өстөөх,
 7260 Дыллыа манган ааттаах
 Дьырыбына Дьырылыатта
 Кыыс бухатыыр эрэйдээби
 Күүс өгтүнэн

Пусть угощения свадебные
 Быстро приготовят! —
 Отрывисто сказал,
 Коротко наказал,
 Ни слова не сказав,
 7230 Ни рассуждать не став,
 Будто больная-имяречка
 Ничего не разбирая,
 Посыльный испарился.

Посыльный быстрый,
 Озорник известный,
 Всегда возбуждённый
 Уот Чуураан шустрый
 К отцу-матери прискакав,
 7240 Хахсаат Буурай сына их
 Слова-наказания,
 Икая-заикаясь,
 Взаклёб передавая,
 Головой мотая,
 Стоял-говорил:

— Аджыры-будюру! Аджыры-будюру!
 Ёсөх Сёлённэй, тойонушка мой!
 С лиственницу высокую
 Радости-веселья выпало.

Хахсаат Буурай бравый
 7250 Улусов солнечных
 Девушку красивую,
 Самую нежную
 В жёны-де себе взял.
 Племени Айыы,
 Красотку ясноглазую,
 С жёлто-белого неба
 Наяву спущенным,
 Словами говорящим
 С молочно-белым конём
 7260 Джырыбына Джырылыатта,
 Бедняжку девушку-богатыря
 Силой переборов,

Күөйэ тутан баран,
Хотун ойох кэпсэттэ.

Уһапакка эрэбит,

Уруу-тараа аһына
Оноро охсор үһүгүт! —
Соругум субу курдук диэн,
Сулбуччу суоруйда,
7270 Илдьитин ити курдук диэн,
Иэгэлик гынан кэбистэ.

Оччону истэн бараннар,

Ол дьон обургулар
Олоруохтара үһү дуо! —
Олгуй курдук
Оргуйа түстүлэр.

Ити кэннэ буолабына,

Этэн баран
Эгирийиэх иннинэ —
7280 Эмискэ үлүгэр
Түрбүөннээх түгэх дойду
Түлэһэ дьабыл халлаанын
Түөрт бүүрүгэ
Төлө дьыгигийбэхтээтэ,
Түннэри ытыллан ылла,
Түөрэбэ түннэстиэх курдук
Дьөлө дьыгигийбэхтээтэ,
Хабыллар хаба ортотунан
Хаарбах күөс курдук

7290 Хайа ыстанна даҕаны
Суолдьут сулус

«Сур» гынна,
Сындыыс сулус
«Сыр» гынна.
Сытыы сырдык сатыылаата,
Күндэлэс ыраас көһүннэ,
Хотоҕой кууһурда,
Дабыдал тыаһа сатараата.

Ол икки ардыгар

7300 Халлааны хайа суруйан,

Её не спросив,
В жёны засватал.

Надолго не откладывая,
Для пира-уруу угощения
Срочно приготовить сказал! —
Такое моё поручение —
7270 Быстро выложил,
Таково моё послание
Задание передал.

Услышав такое,
Существа этикие
Разве останутся сидеть! —
Словно котёл на костре
Закипели-забурлили.

После этого

Дух перевести не успели,
Глазом моргнуть не сумели —
7280 Вдруг ни с того, ни с сего
Нижнего мира тревожного,
Пятнистого неба жертвенного
Четыре кромки будто
Вот-вот разойдутся,
Завертелось-завихрилось,
Дно будто перевернётся,
Насквозь затряслось,
В середине самой
7290 Как у котла старого
Надвое расколосось,

И звезда путеводная
С шумом «сур» пролетела,
Звезда падающая
Со звуком «сыр» сверкнула,
Свет ясный разлился,
Солнце яркое показалось,
Шум крыльев засвистел,
Звук предплечья-дабыдал заскрипел.

Между тем

7300 Небо слегка прочертив,

- Кырыйыны көмүс кынаттаах,
 Кутуу көмүс куорсуннаах,
 Кылдыбылардаах харахтаах,
 Кырааскалаах атахтаах,
 Кырылардаах тумустаах,
 Кырымпалыыр куоластаах
 Кыталык көтөр
 Кынкынас сангата
 Кылыгырайан иһилиннэ.
 7310 — Кынкыр! Кынкыр!
- Арабас манган халлаантан
 Илэ-бодо айыллан түспүт
 Тыллаах-өстөөх,
 Дыллыа манган аттаах
 Дырыбына Дырылыатта
 Кыыс бухатыыр туһаннаах
 Этэр тылын иччитэ*
 Дырибиниир ырыалаах
 7320 Дыэрэн көмүс чыгычаах буолан,
 Дьэллик манган халлаантан
 Дыэрэһийэ чулдаарбытын,
 Тэргэн кулгаахпынан истэн,
 Тэҥил туруу дойдуттан
 Тэлэһийэн кэллим.
 Умса түстэххэ
 Сүүстэн өйөөр,
 Иттэннэри түстэххэ
 Кэтэхтэн тардыһар
 7330 Кэниэрдээх кэм
 Кэккэлэһэн кэлбитигэр,
 Бу эийэхэ анаан,
 Элэ быланг быстарыгар
 Эргиллэн көрөр
 Эдьэн иэйиэхситэрин
 Үс хаттыгастаах
 Үрдүк дьүрүс халлаантан
 Өлбөт мэнэ уутун,
 Үрүн сөлөгөйү түһэрдилэр.

- С крылом из серебра-кырыйыны*,
 С пером из серебра-кутуу*,
 С глазами с ободками,
 С ножками крашеными,
 С клювом гранёным,
 С голосом скрипичным,
 Белого журавлика-кыталык
 Клики нежные
 Трелями зазвенели:
 7310 — Кынкыр! Кынкыр!
- С жёлто-белого неба
 Найву спущенным,
 Словами говорящим
 С молочно-белым конём
Джырыбына Джырылыатта
 Девушки-богатыря
 Хозяина-иччи слова
 В звонкоголосую
 Птичку-дерэнг оборотившись,
 7320 На белом небе бродячем
 Как распевала,
 Двумя ушами-тэргэн* услышав,
 Из стран далёких
 Отделившись прилетела.
 Кто ничком упадёт
 В лоб подпереть,
 Кто навзничь упадёт
 За затылок поддерживать,
 Когда времена такие
 7330 Друг за другом придут,
 Если у тебя,
 Силы на исходе будут,
 Сёстры милостивые
Едянг Иэйиэхсит
 С трёхъярусного,
 Звучного неба высокого
 Воду живительную —
 Белую влагу спустили.

- Хаан-хатыс туоларыгар
 7340 Хайыһан көрөр,
 Хаан-уруу тамайар
 Харьыһктаах айыларың
 Абыс хаттыгастаах
 Арабас манган халлаантан
 Ахсаабыт ахсымы бизэрэр
 Арабас илгэни
 Анаан атаардылар.
 Кырылыах тумсубуттан
 7350 Кыыратан кэбистэхпинэ,
 «Тып» гыннаран ылан,
 Тылгар тириэрдэннин,
 Искэр иһэн кэбистэххинэ,
 Иккистээн төрөөбүт саба
 Иннирдэнэн туруон!
- Чэ эрэ!
 Аламай күммүт
 Ангаатарын туһугар
 Айаххын ат!
 Күндү күммүт
 7360 Күлүмнүүрүн туһугар
 Көмөгөйгүн көнкөт! — диэт,
 Арабас илгэни
 Аллараа ыһыктыбытын,
 Үрүн сөлөгөйү
 Үөһэттэн түһэрбитин
 Дьырыбына Дьырылыатта барахсан
 Мүччү тутар
 Мүһүлгэннээх буолуо дуо?!!
 «Тып» гыннаран ылан,
 7370 Тылыгар тириэрдэн
 Иэнигийэн ахан
 Иһэн кэбистэ да,
 Иккиһин төрөөбүт курдук
 Ингиирин тыаһа иһилиннэ,
 Тарбабын тыаһа лачыраата...
 Алдьархайга амньыраабатах
 Айыы обото буола түстэ,

- Если в дни суровые
 7340 Защита большая нужна будет,
 Сёстры кровные,
 Заступницы *Айы*
 С восьмьюрусного
 Жёлто-белого неба
 Силу бесконечную
 Жёлтую влагу
 Тебе отправили.
 Я с клюва гранёного
 Тебе скину,
 7350 Ловко «тып» её схватив,
 Языком коснувшись,
 Глоток сделаешь —
 Будто вновь родившись,
 Силу-мощь обретёшь!
- Чэ, эрэ! А ну-ка!
 Чтобы солнце белое
 Светясь, восходило,
 Рот свой открой!
 Чтобы солнце золотое
 7360 Яркое сверкало,
 Горлань свою раскрой! — сказав,
 Жёлтое изобилие
 Вниз опустила,
 Влагу живительную
 Сверху скинула.
 Дьырыбына Дьырылыатта милая
 Разве ж могла
 Неуклюже промахнуться?!!
 Мигом «тып» схватив,
 7370 Языком коснувшись,
 С чувством умилённым
 Глоток сделал,
 Будто вновь родилась,
 Мышцы затрещали,
 Пальцы заскрипели...
 Беды не ведавшее
 В дитя *Айы* превратилась,

- Охсүхууга бохтолооботох
Орто дойдү оџото буола түстэ.
- 7380 Оһол уолаттара обургулар
Оһолоох-боһолоох охсүхууга
Оройдорун үрдүгэр оруластылар,
Илбис кыргыттара киирсингэ
Иэмэх тимиргэ илгиһинилэр,
Аллараа дойдуну
Арбыйбытыннан бардылар,
Түгэх дойдуну
Дүрбүйбүтүнэн бардылар,
Ньүкэн дойдуну
- 7390 Ньүксүйбүтүнэн бардылар.
Охсүхуулаах очуос таастара
Ону тулуймуна
Онолуйан ыларга дылы гынна,
Кыргыһылаах кыры таастара
Кыдыйсыны кыайымына
Кыланан ыларга дылы гынна,
Алдьархай бөѳө ааннаата,
Өлүү бөѳө үтүрүөгэ.
- Алта дьэһиэлдьит
7400 Алларааттан быган көрдө,
Үс дөһүөлдүт
Үөһээтэн өңөйөн көрдө,
Тобус хаттыгастаах
Добун манган халлаан
Толотторуулаах тойоно буолбут,
Үүс-киис тириитэ
Өлбүргэлээх бэргэнэлээх
Үрүн Аар тойон
Үс дьөһүөлдүттэрэ
- 7410 Үөһээтэн тураннар
Үөгүллэн кэбиспиттэрэ,
Үргэн көппүт
Үрүн тулдук үөрүн курдук
Үрэл-сарал көтө турбута үһү:

- В схватках не бывавшее
Дитя мира срединного стала.
- 7380 Сыновья-осол отчаянные
В бедах-несчастьях схваток
Над головами заорали,
Дочери-илбис в стычках
Как кольца железные затряслись.
Миры нижние
Колотить начали,
В миры подземные
Стучаться стали,
Места глухие
- 7390 Дубасить взялись.
Высокие утёсы бедствий
Этого не выдержав,
Вдруг будто заревели,
Каменя схваток-буолак
Резни не перенося,
Внезапно будто завизжали,
Беда бесконечная пришла,
Смерть лютая прижала.
- Шестеро слуг
7400 С мира нижнего поглядеть высунулись,
Три служителя
С мира верхнего узнать заглянули,
Девятирусного
Грозного неба светлого
Главным тойоном ставшего
Из огузка меха соболиного
Шапку имеющего,
Юрюнг Аар Тойон старика,
Три служителя,
- 7410 Находясь наверху
Рёвом заревели —
Словно напуганная
Стайка пуночек белых
В стороны разлетелось, говорят:

— Өгөх өйдөөх өгөр,
 Урдурбаччы санаалаах умсар,
 Хайа дьайдаах кыайтарар
 Халбас харатын миинэн,
 Хайа-хайабыт
 7420 Кыралыйан турар
 Кырдыккытын быһаарыхыг үһү!

Онуоха буоллабына
 Хол дойдуттан холоонноохтор,
 Тэбил дойдуттан тэннээхтэр:
 — Сөп! — диэннэр,
 Сөнүдүйэн кэбистилэр,
 — Бардыбыт! — диэннэр,
 Баргыгатаһан кэбистилэр да,
 Уот кудулу байбал үрдүнэн
 7430 Уунанньы уста турар
 Уот сындыыс халбас харатыгар
 Уйуһуйан тийиэннэр
 «Хап» гынан хатана түһэн,
 Хапсыспытынан бардылар.

Оһол өйдөөбү үлтү үгэйэр,
 Урдурбаччы санаалаабы умсары охсор,
 Хара дьайдаабы хапгаччы биэрэр
 Халбас харата харбыс гынаат,
 Халааран кэлэн
 7440 Халлаан сындыыс уотунан
 Хабараан санаалаах,
 Хара дьуоҕа бэйэлээх
 Хахсаат Буурай обургуну
 Бырдах курдук
 Быһа биэрбитигэр:

— Кыыс оҕоһут
 Кыптыгыйданарын саҕана,
 Уол оҕоһут
 Онобостонорун саҕана
 7450 Иккистээн эргиллэм! — диэн,
 Илгистэн кэбистэ да,

— Того, кто
 С мыслью злобной губит,
 С нравом строптивым карает,
 С натурой чёрной казнит,
 На «халбас харата»* усевшись,
 7420 Кто прав-неправ,
 Истину определите, говорят.

Тогда
 Из стран дальних достойные,
 Из мест отдалённых равные
 Голосом гулким:
 — Да! — буркнув,
 Голосом громким:
 — Пошли! — рявкнув,
 7430 Над морем Уот Кудулу протянутой
 К верёвке «халбас харата» колдовской
 Подобно звезде-сындыыс падающей
 Они как бешеные подбежали,
 Ловко «хап» зацепившись,
 Друг друга сшибать стали.

Кого с мыслью злобной губит,
 С нравом строптивым карает,
 С натурой чёрной казнит,
 «Халбас харата» дьявольский
 7440 Издали раскачавшись,
 Небесной молнией смерти
 Дерзкого, грубого
 Хахсаат Буурай зловещего
 Словно мышку
 Махом одним резанул.
 Тогда тот:

— Когда дочка ваша
 Ножницы-кыптыгый в руки возьмёт,
 Когда сын ваш
 Из лука пулять начнёт,
 7450 Ещё раз появлюсь! — сказав,
 Гневно задёргался,

Халаахтаан көтөр
Хара суор курдук
Халбаһа уот долгунна
Хап төбөгүн оройунан
Хараарыс гынан хаалла.

Ону көрөн
Уот Кудулу байбал
Уот балаһа долгунугар
7460 Бырах былыт саба
Былайах быһаһа былаайабынан
Быыгынааччы охсон,
Түөлбэ күөл саба
Дүнүр ангара дүнүрүн
Дүүгүнэччи тыаһатан,

Илбистээх Иэрэгэй удабан
Илгистэ түһэн баран,
Төттөрү сүргүөхтээх
7470 Өлүү дыриминэй балыга буолан,
Үс төгүл умсан көрдө да,
Үс төгүл кураанах тахсан,
Үлтү холоруктуу сырытта.

Кыайбыт-хоппут
Кыыс оҥо кылаан бэрдэ
Араҕас манан халлаантан
Илэ-бодо айылан түспүт
Тыллаах-өстөөх,
Дыллыа манан аттаах
7480 Дырыбына Дырылыатта
Кыыс бухатыыр обургу
Күн өркөн улуһун
Күтүр күүстээбэ буолан,
Айыы-хаан аймаҕын
Аарыма ааттааба буолан
Аман өс этэн
Амалыһа туойда:

— Уот кудулу байбал эбэкэм
Уордаах Дьэһиэнтэй иччитэ,
Биэриилээх биэс тарбаҕым

Словно ворон чёрный,
По небу летящий,
Криком своим тревожа,
В моря огненном валу
Вниз головой нырнул.

Увидев такое,
7460 На валу огненном
Моря *Уот Кудулу байгал*
С оторванное облако
Полу-колотушкой
Шумно стуча,
С кругленькое озеро
В полу-бубен шаманский

Громко барабаня,
Ерэгэй удаганка кровожадная,
Головой помотав,
7470 Рыбой гибели-*дыриминэй*
Оборотившись,
Трижды нырнув,
Трижды впустую вынырнув,
Долго вертелась-кружилась.

Победив-поборов,
Девушка отборная,
С жёлто-белого неба
Наяву спущенным,
Словами говорящим
7480 С молочно-белым конём
Дырыбына Дырылыатта
Девушка-богатырь остистая,
Улусов солнечных
Самой сильною став,
Племён *Айыы хаан*
Самой могучей прослав,
Слово заветное
Петь-сказывать начала:

— *Моря Уот Кудулу байгал*
Дух-иччи Уордаах Дьэһиэнтэй,
Пяти моих пальцев дающих

- 7490 Биһиримнээх бэригин
Бэлэскэр мэниэһин эрэ!
Оноҕойдоох уон тарбаҕым
Уунуулаах уурумньутун
Обот дьуоҕа куолабайыгар
Оборон чүпчүрүй эрэ!
Түспүтү төнүннэрбэтэх
Тимир балаһа долгунгар
Тимирдизхинэн тимирт эрэ!
Дирин далайынан дыбиллий,
7500 Хара далайынан халыһый!
Саастаахпын самнаран
Саргым үрдээтэ,
Өстөөхпүн өһөрөн
Өрөгөйүм үрдээтэ.
Сүгүлээн түбүлээбит
Сүүс тоҕойдоох,
Содуомнаах суолгунан
Соргунан солбуйан
Тускулаан кулун!
7510 Айдаан адаһыйбыт
Араскааттах аартыккытын
Алгыһынан аргыстаан
Аһан биэрин! — диэн
Тыл этэн,
Дьуон дыһаҕаһыа турбута үһү.

Суола соргуламмыт,
Айана алгыстаммыт
Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр обургу
7520 Араҕас манган халлаантан
Илэ-бодо айыллан түспүт
Тыллаах-өстөөх,
Дыллыа манган ата,
Туорт хаардаах бугул саба
Түөрэм таас туйаҕа чугдааран,
Көмүлүөк оһох
Көнкөлөй ураатын курдук
Икки танытыттан
Холлоҕостоох уоту

- 7490 Преподношение
Проглоти-ка!
Десяти моих пальцев стреляющих
Запасы протягиваю,
В жадную глотку бездонную
Скорей всасывай!
Утонувший в твои
Валы железные
Пусть не вернётся!
Пропастью бездонной обернись,
7500 Глубиной чёрною затянись!
Противника одолела,
Счастье возвысилось,
Врага повергла,
Торжество вознеслось!
Суматохой славную
Дорогу опасную,
Со ста препонами,
Счастьем заменив,
Меня благославите!
7510 Шумом прославившую
Дорогу раскатную
С благословением
Мне откройте! — сказав,
Речь вела,
Пела-стояла, говорят.

С дорогой счастливой,
С алгысом отправленной,
Дьырыбына Дьырылыатта
Девушки-богатыря
7520 С жёлто-белого неба
Наяву спущенный,
Словами говорящий
Молочно-белый конь
Как четыре копы под снегом
Копытами каменными звеня,
Словно труба полая
Печки-камельк*,
Из двух ноздрей пламень
Как из бочки-хологос

7530 Тово улууран,
Туһааннаах иччитин
Тус иннигэр кэлэн,
Тумул хара тыа
Туллан-быстан түспүтүн курдук,
Тура түстэ.

Онуоха кини диэтэх киһи
Дыллыа манан атын
Иэбни көмүс тэһиниттэн

7540 Имигэс бэйэлээхтик
Иилэ хабан ылла да,
Үөһээ боллоругуттан
Үстэ таптайда,
Аллара боллоругуттан
Алтата таптайда.

Эппэнгэ-тэппэнгэ ингэһиттэн тэбинэн,
Милдьириит көмүс ыңгырыгар
Хахыйахтан көппүт
Хара улар курдук
Халыарыйан тахсан,

7550 «Хап» гына хатана түстэ.
Сайынны күн
Саабылаан батас биитин курдук
Саймаарыйан тахсар
Саргылаах алын кырытын диэки
Салайа баттаан кэбистэ.

Кулгаабын тыаһа
Куһугураччы көтөр
Арылыас кус кынатын курдук
Куутунаан хаалла.

7560 Икки иэдэстэрэ
Инчэбэй талабынан
Ибили эттиир курдук
Итии салгынынан
Илгийбэхтээн ылла,
Сырайа буоллабына
Сытыы талабынан
Сынньан эрэр курдук

7530 Вовсю извергая,
Прямо перед своей
Хозяйкой нареченной
Словно мыс лесной
Упал-обрушился,
Вмиг оказался.

Хозяйка удалая
Молочно-белого коня
За кручёный поводок золотой

7540 Пальцами гибкими
Быстро подхватила,
По губам верхним
Три раза похлопала,
По губам нижним
Шесть раз потрепала.

О стремена прыгучие упираясь,
На седло золотое-милдьириит
Словно с берёзки взлетевший
Глухарь-улар
Легко «хап» вскочила,

7550 Ловко уселась.
Летнего солнца восходящего,
Словно пальмы большой
Лезвие блестящее
К нижнему краю светлому
Поводья направила.

В ушах
Словно от крыльев утки-гоголь,
Быстро летящей,
Прошумело-прозвенело,

7560 По щекам обеим
Словно прутьями мокрыми
Упорно кто-то шлеплет,
Воздухом горячим
Повеяло,
По лицу её
Словно прутьями тонкими
Легко кто-то шлёпает,

Сылаас салгынынан
Салгыйбахтаан ылла.

- 7570 Орто туруу дойдута
Онуорданан көһүннэ,
Тэгийл бараан дойдута
Дьэрэкээннэнэн көһүннэ.
Синдлэрэн сиксилиттэ,
Дьоруолатан долгуһутта,
Хаамтаран халыһытта,
Ойутан оломнотто.
Айылгылаах аалай-чаалай алаастары
Ааһа баттатаан,
7580 Кэскилээх киэн нэлэй сыһылары
Кимиилээхтик курдаттаан,
«Аал уотум,
Алаһа дьизм манан буолуо!» — дьизн,
Тобус өргөстөөх
Томторuoloох сандаар күн
Төлөккөй кудуккутун
Төлө анһан тэмтэйэр,
Тус илин дьэки туһаайан,
Дьулукучутан истэ.
- 7590 Толомон чабаан толоон
Тумул арбаа сабатыгар
Долгуһуйан тийээн,
Туолаһыйар толоон унуоргутун
Тобулу одуулаан көрбүтэ —
Торво күөбүнэн
Долгулдуйа сытар толоон
Буобура нусхал булунгар,
Хаардаах кэбиниллээх оту
Түөрэ кэбэн кэбинит курдук
7600 Чопчу турар булгуннаах
Түөһүллэр төбөтүн оройуттан,
Кыыбыр-иибир кыым кыламнаан,
Бур-бур буруо бурбачыйар.

Ону көрөн,
Орто туруу дойду

Воздухом тёплым
Погладило.

- 7570 Мир срединный
Узорчатый показался,
Широкий край родной
Расшитым представился.
Рысцою пустилась,
Иноходью пробежалась,
Галопом проскакала,
Ветерком пронеслась.
Пролетая мимо
Просторных равнин тучных,
7580 Проезжая через
Сочно-зелёные поля широкие,
«Там огонь мой священный,
Мой очаг уютный!» — думая,
Откуда девятилучистое
Кольцеобразное солнце светлое
Зашёлки слабые открыв,
По утрам восходит,
Коня прямо на восток направив,
Стремительно понеслась.
- 7590 Блестящей долины величавой
До западной стороны мыса
Ровным ходом добравшись,
В ту сторону долины
Безотрывно всмотрелась —
Равнины, покрытой
Зеленью шёлковой,
В уголке укромном
Словно опрокинутый
7600 Стог сена под снегом
Горки-булгунных одинокой
Из макушки самой
Временами искры светятся,
Веером дымок клубится.

Увидев это,
Мира срединного

Арылыас ахсым ового
Булгу муодарбаата,
Дыкти дынибэргээтэ,
Дибдигирэтэн тийдэ,
7610 Толоон ортогуттан
Туолаһыйа үүнэн тахсыбыт
Томторѳолоох томторгон
Туох буруота ити
Бургучуйара эбитэй? — диэн,
Дьоруолатан долгутан кэлэн,
Томтор үрдүгэр дугунан,
Тохтоон туран кэбистэ.

Ол турдабына,
7620 Сирэм күөх
Сир анныгар
Ботур-ботур кэпсэтии иһилиннэ.
Кырдыбаас эмээхсин саната:
— Оо, дьэ күммүт күөрэйэн,
Күлүм-чабыл күлүмүрдээбит.
Обонньоор, уһуннук дабаны
Утуйан улугурбуппут,
Уоккун эбии отун эрэ, — диэтэ.
Онуоха обонньор саната:
— Эмээхсиним эрэйдээх,

7630 Эттэбин эрэйиэн,
Хата, бэйэн туран
Хатан суостаах оһоххор
Хардабаста бырах эрэ, — диэтэ.

Эмээхсин саната
Обонньорутар кэлэн:
— Дьэ, дуо доѳоруом,
Туһааннаах обонньооруом!

Бүрүүкээбит-бүрүйбүт
7640 Белүүннү түлэй-бараан
Түүн ийэм изнигийэн,
Көлбөхтөөх дьайа
Көстө сыстыгыгыта буолуо диэн,
Күөх далай уутунан
Көнү анньынан сууннум.

Девушка привольная
Очень удивилась,
Весьма поразилась,
Поближе подъехала,
7610 В середине поляны,
На холме выпуклом
Что за дым клубится,
Что за искры светятся? —
Озадачилась она,
На иноходе добром,
Земли слегка касаясь,
На холм взобралась.

В это время
7620 Под землёй,
Зеленью покрытой,
Шёпот послышался.
Старушки голос:
— О, дя-э, высоко солнышко поднялось,
Ярко заблестело-заиграло.
Старик, как долго
Мы спали, расслабились,
Подкинь-ка малость дровишек, — говорит.
На то голос старика:
— Старушка моя бедная,

7630 Ну, тоже мне сказала,
Напротив, сама встав,
Жаркой печке своей
Подбрось-ка полена, — сказал.

Голос старухи,
Подойдя к старику:
— Дя-э, дуо-а, дружок,

7640 Мой муж законный!
Землю мраком накрывшей,
Тёмной-неодолимой,
Ночи непроглядной
Остатки молочные
Ко мне пристали, думая,
Водами озера глубокого
Нечисть с себя смыла.

- Халыйан тахсыбыт
Хаппахтаах харанга бараан
Түүн ийэм бүрүүкээн,
Дьанхалаах дьайа
7650 Таба сыстыбыгта буолуо диэн,
Харанга далай уутунан
Хасты анньынным.
Хайа, добоччуок,
Ким-хайа холооннооҕо буоллум,
Холбоо, хохуй эрэ! — диэтэ.
- Оҕонньор киһи
Күлэн күһүгүрэппэхтээтэ,
Күөмэйин көнкөттө:
— Оо, дьэ, күн бүөбэйикпин,
7660 Дьохуннаах доборбун,
Туналбаннаах ньуургун
Улуу дойду одьунаастарыгар
Чулуулаан туһаайбат,
Хоһооммор холбообот,
Хохуйбат бэйэлээх буолуом дуо?! —
Уонна, дьэ,
Өрөөбүт уоһун өһүлэн
Өрүкүйэ олорто,
Хоммут уоһун хомуран
Хоһуулайа олорто:
- Көр дуо, добоор!
7670 Күрэн манган баттахтаах
Көмүс түөстээх күөрэгэйбин,
Күн сиригэр көрбүт,
Сэһэн Чэмэй сэгэттэйбин
Киһи киэнэ киргиллээбэр
Кимиэхэ, хайаҕа тэннээн,
Холбуу тутан
Холуом, хохуйуом баарай?!
Субу сэттэ хартыгастаах
7680 Дьэллик манган халлаан
Килэдийэр таһаатыгар,
Кинтэйэр киэлитигэр

- Бесшумно наступившего,
Небо заслонившего
Тьмы-темни ночной
Грязь налипшая
7650 На мне осталась, думая,
Водами омута чёрного
Живо с лица стёрла.
Ну, что дружок,
С кем я могу сравниться,
Сравни, воспевай! — сказала.
- Старик, её муж
Громко захихикал,
Голос пробивая, закашлялся:
— О, дя-э, голубку солнечную,
7660 Подругу почтенную,
Тебя, светлолицую,
С лучшими мира сего
Как же мне не сравнить,
В стихах упоминая,
Как же мне не воспеть?!
И, наконец,
Уста сжатые разомкнув,
Охотно говорить начал,
Губы уснувшие пробудив,
Старательно говорить стал:
- Смотри же, подруга!
7670 С прядями седеющими
Пташку златогрудую,
На свете единственную
Сэсэн Чямэй милую,
С каким человеком с проседью,
С каким-таким сопоставляя,
С ним рядом ставя,
Сравнишь, описать могу?!
Этого семиярусного
7680 Белого неба бродячего,
На просторах необъятных,
На глади бескрайней,

- Кэрэхсэнэн үөскээбит
Дьэһэгэй Тойон оҕонньор,
Сидирин Хотун эмээхсин
Көрдөр харахтарын харата,
Көмөлүйдэр сүрэхтэрин чопчута;
Кут бэйэлэрэ кубулуйбута,
Сүр бэйэлэрэ сүүдүйбүтэ,
7690 Уулаах былгыт дугуйдаах
Ордук ойбоос
Уйуллаан Куо диэн,
Кыыс оҕо кылаан чыпчархайыгар
Холбуох-хоһуйуох этим да,
Дьоһуннаах дьон кэпсээнинэн
Дохсун-ордус дииллэр.
Аламай күн анныгар
Амарах бэйэлээхпин
7700 Ама онно хоһуйуом-холбуом дуо,
Холоонноохой бизэбэйэм!
- Арай орто туруу дойдуга
Олохсуйан үөскээбит,
Аан дойду аҕата буолбут
Арылы Тойон оҕонньор,
Сир-сибиир нийэтэ буолбут
Кэрэмэс Хотун эмээхсин
Хайбахтаах хара быардарын
Тулаайаҕа туллан үөскээбит,
Көтүрдэр тиистэрин миилэтэ
7710 Көмөлүйдүн түспүт
Күндү күүрэгэйдэрэ,
Күн далбарайдара буолбут,
Араҕас манган халлаантан
Илэ-бодо айыллан түспүт
Тыллаах-өстөөх,
Дыллыа манган аттаах
Дьырыбына Дьырылыатта диэн
Кыыс бухатыр барахсанга —
Саха киһи самныбат саргылааҕа,
7720 Киһи аймах кэхтибэт кэскиллээбэ
Аал чачыр уоту оттон,
Киһи-сүөһү төрдө буолан

- В ласке воспитанная
Отца *Дясэгэй Тойон*,
Матери *Сидирин Хотун*
Глаз смотрящих зеница,
Сердец горячих сосочек,
Продолжение их души-кут,
Впитавшая их силу-сюр,
7690 В облаке дождевом живущей,
Ребро лишнее имеющей
С девушкой отменной
По имени *Уйуллаан Куо*
Сравнил-воспел бы,
Но люди почтенные
Дерзка-груба, рассказывают.
Под солнцем ясным
Мою самую ласковую
Неужели с ней сравнил бы
7700 Бесподобную свою!
- В мире срединном
Живущих-обитающих
Отца земли изначальной
Арылы Тойон старика,
Матери земли-сибири,
Кэрэмэс Хотун старухи
Печени чёрной
Отростку подобная,
Зубов выпадающих десна,
7710 Сердца горячего сосочек,
Жаворонок дорогой,
Пташка солнечная,
С жёлто-белого неба
Наяву спущенным,
Словами говорящим
С молочно-белым конём
Джырыбына Джырылыатта
Милая девушка-богатырь живёт.
Разве что с ней —
7720 Род саха продолжающей,
С очагом священным,
Мир живой плодить

Чэчириргэ дьылбалаах,
Тобус алгыстаах
Толомон манган күн
Тусаһаба тохтообутун,
Түһүлгэзэ түспүтүн курдук,
Көрүөхтэн кэрэ дьүһүннээх
7730 Кыыс ово кылаан бэрдигэр
Күндү бэйэлээх биэбэйбин
Холбуу-хоһуйа саныбын! — дииң
Хоһоонноох буолла.
Ыпсаран-хопсорон
Ыллаан бүппүт
Обонньор саната:

— Эйэлээх кэргэним,
Эмээхсиним барахсан,
Дьэ, аны мин —
7740 Ким-хайа холото буоллум.
Хоммут уоскун хоннорон
Холбоо-хоһуй эрэ! — дииң
Көрдөһүүлээх буолла.
Эмээхсин киһи,
Эт сүрүэ эмэлийэн,
Этэн дьизэрэннэппитинэн барда:

— Дьэ, дьэ дуу!
Кэскиллээх кэргэммин,
Туһааннаах тойоммун,
7750 Сэргэх сэбэрэлээх
Сээркээн Сэһэн* доборбун,
Кимизэхэ-хайаба
Холуох-хоһуйуох бэйэбиний?!
Бу тобус хартыгастаах
Дьолоу манган халлаан
Туһалланнаах дьуодьатыгар
Туругуран үөскээбит,
Үгүс киһи
Үнэр суута буолбут,
Элбэх киһи
7760 Сүгүрүйэр тойоно буолбут,

Судьбой назначенной,
Такой, что словно девятилучистое,
Отменно белое солнце
Над жилищем-туласа встало,
На поляну-тосколэ село,
Красоты невиданной,
7730 Лучшей из лучших девушкой,
Голубку дорогую свою
Сравнить-описать могу! —
Такие слова сказал.
Словами ладными-слаженными
Пение закончив,
Старик говорит:

— Ласковая жена моя,
Старушка милая,
Ну, теперь я —
7740 С кем меня сравнишь?
Губы уснувшие пробудив,
Сравни-опиши! — сказал,
Просить стал.

Сердце старушки
Заныло-зашемило,
Звонко сказывать начала:

— Дя-э, дя-э ду-у!
Мужа верного,
Тойона своего,
Лицом приятного
7750 Сээркээн Сэһэн дружочка,
С кем-с чем,
Как мне сравнить-описать?!

Под этим девятирусным
Белым небом счастливым,
На лоне его сияющем
Счастливо живущих,
Для многих
Судьей ставший,
Для многих
7760 Тойон для поклонений,

Браас халлаан ыырдаах,
 Чэлгизэн халлаан тэлгэлээх,
 Абыс арыл хаттыгастаах
 Арабас халлаан алаастаах,
 Хаардаах бугул саба
 Арабас наадал түптэлээх,
 Үс бодуол өрүкүйэр тыннаах,
 Үүттээх таас үктэллээх,
 Үүс-киис тириитэ
 7770 Өлбүргэлээх бэргэлээх,
 Дьобдуолаах торуоскалаах
 Үрүн Аар Тойон офонньор,
 Үрүн Арылы Хотун эмээхсин
 Күндү ыччаттара,
 Көмүс бизбэйдэрэ Үрүн Уолантаайы
 Уол ово одьунааһыгар
 Холбуом-хоһуйуом этэ да,
 Дохсун-холуон сурахтааба,
 Дуорас киниэхэ холообоппун!

7780 Ороскуота биллибэт
 Орто туруу дойдуга
 Отохтоон үөскээбит,
 Күндэ күөлтэн күөстэммит,
 Тымпы күөлтэн тыннаммыт,
 Тобус туу дуомнаах
 Тоголохоон офонньор,
 Абыс ардыа сыыстаах
 Акымаллай эмээхсин

7790 Көмүс унуохтарын көтөбөргө
 Күн улууһуттан көңүллээх,
 Алтан унуохтарын аранастыырга
 Айыы аймабыттан айдарыылаах,
 Албан ааттарын ааттатарга,
 Дьоһун сурахтарын тарбатарга
 Тускуланан үөскээбит,
 Толугурдаах торбуйах
 Ойовоһун унуоҕа үнүүлээх,
 Таарылаах убаһа
 Саннын унуоҕа батыйалаах,

7800 Бастын мааны уоллара

Округа для него — небо чистое,
 Двор его — небо свежее,
 Алаасы — восьмьярусное
 Жёлтое небо открытое,
 С копну под снегом,
 Сизый дымокур разбросанный
 С тремя душами грозными,
 С подножьем из камня с дырой,
 С шапкой богатой
 7770 Из огузка соболей,
 С тростью счастливой
 Юрюнг Аар Тойон старика,
 Юрюнг Арылы Хотун старухи
 С наследником дорогим,
 Сыном Юрюнг Уолантаайы,
 Парнем отборным
 Сравнила-воспела бы,
 Но дерзкий-грубый говорят,
 Ни за что с ним не сравню!

7780 С ущербом бесчисленным
 На срединной земле вечной
 Запоздало родившихся,
 С озера-кюндэ кормящихся,
 С озера-тымпы питающихся,
 С девятью вершами-туу ветхими
 Тоголокоон старика,
 С восемью вершами-ардя частыми
 Акымаллай старухи,

7790 Кости золотые скоронить
 С согласия солнечных улусов,
 Останки медные в арангас сложить,
 С позволения племени Айыы,
 Имя их славное прославлять,
 Славу их достойную оглашать
 Сотворённый-созданный,
 С копьём из кости ребра
 Телёнка шелудивого,
 С пальмой из кости плеча
 Жеребёнка линияго,
 7800 Сын ненаглядный

Ап-Чарапынай,
Муос Ноонобой уол оҕо
Одун хаантан онкулланан,
Дьылба хаантан дьылбаланан,
Дьурус хаантан төлкөлөнөн
Кут буолан кубулуйан,
Сүр буолан сүүдүйэн,
Орто туруу дойдута
Отохтоон үөскээбитэ
7810 Отут сылын туюлла.
Ол Ап-Чарапынай,
Муос Ноонобой уол ньургунутар
Холбуубун-хотуйабын,
Холоонноох доворуом!

Итичэни истэн олорон
Оҕонньор киһи барахсан
Омолуя үөрэн чөмчөөрүйдэ:
— Эмээхсиним барахсан,
7820 Эттэбин эриэккэнин,
Кэпсээтэбин кэскиллээбин,
Сэһэргээтэбин сиздээбин,
Сангардабын саталлаабын!
Кырдыга даҕаны,
Халлаан хараба,
Сир кулгааба,
Сээркээн Сэһэн дэттэрэн,
Соһо сылдыар
Солунҥа холоннобум,
Кэһэ сылдыар
7830 Кэпсэлтэ киирдэбим.

Ол Ап-Чарапынай,
Муос Ноонобой уол оҕо ньургуна
Орто туруу дойду
Олобун онорорго,
Киһи-сүөһү кэскилин чэчирэтэргэ
Киэнтэн кэскиллэтэн,
Үрдүктэн төлкөлөтөн,
Үтүмэхтэнэн түһэриллэн,
Күүһүн-уобун көрдөрүмээри,

Ап-Чарапынай
Муос Нооногой парень,
Одун Хааном определённый,
Джылга Хааном назначенный,
Дюрус Хааном указанный,
В их души-кут превратившись,
В их силу-сюр обратившись,
В срединной земле вечной
Малорослым оказавшись,
7810 Тридцать лет проживает.
С этим *Ап-Чарапынай*
Муос Нооногой парнем отменным
Сравниваю-воспеваю
Друга мне равного!

Услышав такое
Старик-бедолага
Очень обрадовался:
— Старушка милая,
Как складно ты сказала,
7820 Сладко рассказала,
Справедливо сравнила,
Умело воспела!
И вправду же,
Не зря про меня говорят,
Небес глаза, земли уши
Сээркээн Сэһэн,
Новостям нескончаемым
Меня уподобили,
7830 К слухам бесконечным
Меня причислили.

Этот *Ап-Чарапынай*,
Муос Нооногой парень-нургуни
Родился, чтоб продлить
Жизнь на земле срединной,
Чтоб мир живой расцветал,
Свыше указанный,
Сверху спущенный,
Издалека отправленный,
Чтоб силу-мощь не проявлять,

- 7840 Дьүһүнүн-бодотун биллэримээри,
Бүгүнгү күнгэ дылы
Бөлтөр силис анныгар
Бүгэн үөскээн сылдыар.
Кийитгэн кирис улахан,
Сахаттан санаатынан үрдүк,
Ураанхайтан уһунунан ордук,
Күүстээхтэн күүстээх бастыҥа,
Бухатыр буулаба бэрдэ
Кини эрэ буолар.
- 7850 Аллаах ат барахсан
Аарыктаах баһын быата
Аартык бастарыгар тийэринэн
Аар саарга аатырбыт
Аналаах албан-дьаһах аата,
Дьоруо ат чуорааннаах дубата
Суол умнас төбөтө тийэринэн
Туһааннаах толбон-дьаһах солото
Адаар хара тыаны
Атабын аннынан
- 7860 Аймаан айанныыр,
Алып Хандабай аттаах
Ала Дуурай бухатыр диэн.
Абыс иилээх-сабалаах,
Атааннаах-мөҥүөннээх
Аан дойду аҕата буолар,
Оруһуоллаах уулаах,
Оһуор чэчир симэхтээх
Орто туруу дойду
Тойоно буолар улуу дуоланна
- 7870 Хоһуйдунг эбээт биэбэкэм!
Сээркээн Сэһэн оҕонньордоох
Сизрдээх сэһэннэрин,
Тиинг курдук чэрэллэн,
Ситгэри истэн баран,
Арабас манган халлаантан
Илэ-бодо айыллан түспүт
Тыллаах-өстөөх,
Дыллыа манган аттаах
Дьырыбына Дьырылыатта

- 7840 Вид-облик не выказывать,
До сегодняшнего дня
На свет не показывается,
Под корнем дерева таится.
Статью других виднее,
Духом саха крепче,
Ростом уранхайцев выше,
Силой силачей сильнее,
Богатырь такой дюжий
Только лишь он.
- 7850 На милом коне ходком
В уздечке с побрякушками
На всех путях-дорогах,
По всей стране прославленный
Чин имеет доблестный,
На иноходце с бубенчиками
По всем дорогам звучащее
Имя его блестящее —
Тёмный лес неровный,
Под ногами торчащий,
Поваливая проезжает,
С конём *Алып Хандабай*
Богатырь *Ала Дуурай* —
Кто восьмикрайной, восьмигранной,
Со спорами-раздорами
Мира всего отцом станет,
С водой рассольною,
В наряде-убранстве зелёном
Мира срединного *тойоном* будет,
С тем великаном рослым-*дуолан*
- 7870 Сравнила, голубка моя!
Старика *Сээркэн Сэсэн*
Повесть справедливую
Как белка чуткая
До конца дослушав,
С жёлто-белого неба
Наяву спущенным,
Словами говорящим
С молочно-белым конём
Дьырыбына Дьырылыатта

- 7880 Кыыс бухатыыр обургу
Айыы оѳото атын үрдүгэр
Куулаттан көппүт
Куртуйах улар курдук
Кухугурайан тахсан,
Халлаан мөнгөнэ ынгырыгар
«Хап» гына олоро түстэ.
Толоѳонун тэһиннин
Тус илин диэки
Тэгэличчи баттаата да,
7890 Тумул хара тыалары тулалаан,
Эргэнэ хара тыалары эргийэн,
Сизэлтэрэн-хаамтаран
Сэгэлдытэн тийиэн,
Ортотуттан күн тахсар
Туолаһыйбыт толорон толоон
Сардангалаах арбаа дьайыһынан
Айаннатан дайытан киирэн,
Анараа сабатын диэки
Анааран көрбүтэ:
7900 Дьэ, довоор,
Тутум сотолоох,
Харыс харылаах,
Дээдэйбит истээх,
Балтараа арсыын сирэйдээх
Ап-Чарапынай,
Муос Ноононой уол
Толугурдаах торбуйах
Ойобонун унуоѳа үнүүтүн
Өрө туһпутунан,
7910 Таабылаах убаһа
Саннын унуоѳа батыйатын
Таннары далайбытынан,
Киниэхэ уун-утары
Сүүрэн нооторуйан иһэр эбит.
Ону көрөөт, Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр обургу
Уолуйа быһыытыйда.

- 7880 Девушка-богатырь
Словно тетерев, взлетевший
Со склона северного,
На коня-дитя *Айыы*
С шумом поднявшись,
На седло высокое
Быстро «*хап*» вскочила.
Поводья верные
Прямо на восток,
7890 Решительно повернув,
Мысы тёмные обходя,
Тайгу глухую объезжая,
Рысью переменной
Легко ступая,
Быстро добравшись
До поляны обширной,
Где солнце восходит,
На землю раздольную ступив,
На опушку западную
Присматриваться стала:
7900 Дя-э, ну, дружище,
Голень — в кулак-*тутум**,
Предплечье — в пядь-*харыс**,
Живот толстый — что мяч,
Лицо — аршина полтора,
Ап-Чарапынай
Муос Ноононой парень,
Копьё из кости ребра
Телёнка шелудивого
Вверх поднимая,
7910 Пальмой из кости плеча
Жеребёнка линиялого
Внизу размахивая,
Навстречу к ней
Бежит-семенит, оказывается.
Увидев это, девушка-богатырь
Джырыбына Джырылыатта
Видать, растерялась.

- Ол икки ардыгар
 Ап-Чарапынай
 7920 Муос Нооной уол соботохто
 Кини иннигэр кэлэн
 «Хорус» гынан тура түстэ да,
 Хантас гынан,
 Хатан-чабаан үлүгэрдик,
 Хаһаангыттан эрэ
 Ханбыласпыт курдук,
 Хоһоон тыла холбоон,
 Тойук туойан,
 Этэн эбэлдытэ турда:
- 7930 — Чэй, чэйи эрэнчэ,
 Орто туруу дойду
 Улай ньууругар
 Олохсуйан үөскээбит,
 Аан дойду аҕата буолбут
 Арылы Тойон оҕонньор,
 Сир сибиир ийэтэ буолбут
 Кэрэмэс Хотун эмээхсин
 Көрдөр харахтарын харата,
 Көмөлүйэр сүрэхтэрин чопчута,
 7940 Хайбахтаах хара быардарын
 Туулайа туллан,
 Кут бэйэлэрэ кубулуйан,
 Сүр бэйэлэрэ сүүдүйэн,
 Төлкөлөнөн төрөөбүт
 Күннэ тэннээх күөрэгэйдэрэ,
 Алтан түөстээх далбардара —
 Албаннаах кыыстара,
 Арабас манган халлаантан
 Илэ-бодо айыллан түспүт
 7950 Тыллаах-өстөөх,
 Дылһа манган аттаах
 Дьырыбына Дьырылыатта диэн
 Тускуллаах доҕочугуом,
 Тус бэйэбэр туһаайан,
 Тоноостоох бэйэкэм тонхойбун!

«Туох суо-бараан соруктанан»

- Между тем
 Ап-Чарапынай
 7920 Муос Нооной парень
 Вмиг резко
 Пред ней оказавшись,
 Голову подняв,
 Будто давно её
 Хорошо знал,
 Голосом высоким,
 Словами складными,
 Тойук запевая,
 Стоял-сказывал:
- 7930 — Чэй, чэйи эрэнчэ,
 Срединной земли вечной
 На чистой глади щедрой
 Живущих-процветающих,
 Отца земли изначальной
 Арылы Тойон старика,
 Матери земли-сибири
 Кэрэмэс Хотун старухи
 Глаз смотрящих зеница,
 Сердец горячих сосочек,
 7940 Печени чёрной
 Придаток крепкий,
 В их души-кут превратившись,
 В их силу-сюр обратившись,
 С назначением рождённая
 Жаворонок солнцу равный,
 Пташка медногрудая,
 Девушка прославленная,
 С жёлто-белого неба
 Наяву спущенным,
 7950 Словами говорящим
 С молочно-белым конём
 Дьырыбына Дьырылыатта,
 Подруга моя счастливая,
 К тебе самой обращаюсь,
 В позвонках сгибаюсь!

«По какой надобности важной

- Суолбар тоһуйдун?» — диэтэргин,
Эн диэтэх кыыс оҕо
Кылаан ньургуннааҕа
7960 Үөһээ дойдуга үтүөлэрин
Үөлэстэринэн үргүйэн,
Аллараа дыбын адьарайдарын
Ааһан иһэннин
Хампы хааман,
Тобу кэһэн,
Үрдүк үтүөҥ, албан аатын
Аартык-аартык бастарыгар
Дагда таба түүтэ буолан
Тарҕаммытын истэммин,
7970 Анаан-минээн аат ааттаан,
Кэргэнни буолан
Кэскил тэриниэхпит диэн,
Добордуу буолан
Олох онгустоохпут диэн,
Эриэккэс сэгэрбин
Эриэккээн кэтэстим!
— Чэй эрэ, бизбэйиэм,
Дьүһүнэ бүрэ диэннин
Төттөрү этэр буолаайангый,
7980 Тыһа кылгас диэннин
Мыына көрөр буолаайангый!
Сырдык дуһан дьайыгынан,
Тэбэр сүрэбин ийинитинэн
Олохтоох тылгын
Онкуллаа дуо, бизбэйиэм! — диир.
- Онуоха Дьырыбына Дьырылыатта,
Оһоллоох-боһоллоох
Охсуһуум суола
Оһо илик эбит буолаҕа,
7990 Бу ааһар былгыт албаһа,
Чиччик былгыт дьылбинэ
Ситэн сизэри дьийэһийдэҕэ
Садаҕалаһаары саараатаҕа! — дии санаата,
Үөгүлээбитинэн өрүкүйэн тийидэ да,
Ап-Чарапынай,
Муос Нооноҕой уол,

- На пути поджидаешь?» — спросишь,
Ты, славная такая,
Отборная из девушек,
7960 Знатных мира верхнего
Жизнь сквозняком продула,
Адьярев мира нижнего
Мимо проходя,
Тяжело ступая,
Растоптала-расплескала,
Имя доброе, слава высокая
На всех путях-дорогах
Как шерстинки меха оленя-дагда
Разлетелась-разнеслась.
7970 Услыхав это на имя твоё,
Судьбы соединив,
Будущее устроим,
Друзьями став
Жизнь построим, думая,
С надеждой большой
Тебя дождался!
— Ну-ка, милая,
Некрасивый думая,
Не отвергай,
7980 Коротконогий думая,
Не будь недовольной!
По движению души чистой,
По велению сердца трепетного
Слово разумное
Говори же, милая, — сказал.
- Джырыбына Джырылыатта подумала:
С бедами-несчастьями
Жизни моей перипетии
Ещё, видимо, не кончились,
7990 Лукавый облака проходящего,
Негодяй облака летучего,
Настигнув, убить захотел,
Расчленил решил! — думая,
С криком истошным к нему подбежала,
Ап-Чарапынай
Муос Нооноҕой парня

- Оройун үүтүн устун
Охсон кууһуннаран эрдэбинэ,
Хайдах гынан аһарбытын
8000 Харахтаамына хаалла:
Хас хардытын ахсын
Итиннэ «элэкс»,
Манна «малакыс» гынан,
Куота көтө сырытта;
Ончу обустарбата,
Таба дайбаппата.
Үкэр күүх отторун
Үлтү үктээтилэр,
8010 Хампа күүх симэхтэрин
Хампы хаамтылар.
Ап-Чарапнай,
Муос Нооноҕой уол обургу
Аһаран бизэрэн истэ:
Хара буору
Хайыта дайбатта,
Тон буору
Тобута сүргэттэрдэ.
- Ол икки ардыгар
Ап-Чарапнай,
8020 Муос Нооноҕой уол
Өрүһүспүт курдук
Үнкүрүс-күөһэлис гына да,
Тобус саһаан холобурдаах
Туруйалаан тийиэн,
Дуолан бухатыыр буолан,
Тон буору
Тобугун ортотугар диэри
Тобуду нуоралаан,
8030 Дуул булгунных саҥа
Дууллас гынан, тура түстэ.
- Онуоха баара дуо, добоор,
Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр обургу
Дьикти-бааччы дьиибэргээн,

- В самую макушку
Замахнулась было —
Заметить не успела,
8000 Как он увернулся.
Но каждый раз
Там — тень,
Тут — пыль,
Проворно убегал,
Не дал себя ударить,
Не дал себя настигнуть.
Траву осоку-юкэр
На поляне растоптали.
8010 Всю зелень-хампа
На лугу раздавили.
Ап-Чарапнай
Муос Нооноҕой удалой
Всё время ускользал:
Разбивала —
Там земля чёрная,
Разрывала —
Тут земля мёрзлая.
- Между тем
Ап-Чарапнай
8020 Муос-Нооноҕой бравый,
Недолго думая,
Перевернулся-кувыркнулся,
Саженой девять
Журавлём проскочив,
Богатырём могучим оборотился,
Землю мёрзлую
До чашек коленных
Вглубь продавив,
8030 Мощным холмом-булгунных
Вдруг пред нею предстал.
- Вот тут-то, дружок,
Дьырыбына Дьырылыатта
Девушка-богатырь удалая
Очень удивилась,

Булгу тосту муодарѳан,
Үнүүлээжинэн-батастаабынан
Өтөрү-батыры өрү-һары
Өйдөөн-дүүдлээн көрбүтэ —

Үйэлээх сааһыгар

- 8040 Үрдүк үскэллээх,
Халын таһаалаах,
Саха киһитин
Саарын бастына
Уураанхай киһитин
Одьунаас улахана —
Дарабар саннынан
Халлааны хаххалых,
Кэтит көхсүнэн
Күнү бүүлөхө,
8050 Киһи киэнэ киргиллээбэ,
Бухатыр буулаҕата
Бутдаллан турар эбит.
Ону көрөн туран,
Дьырыбына Дьырылыатта
Кэннинэн чинэрийдэ,
Киис курдук килбэгийдэ,
Буобура курдук нусхайда,
Саарба курдук наскыйда.

— Окко түспүт оноһуум,

- 8060 Сиргэ түспүт сэрибиэйим,
Кэскиллээх кэргэним,
Дьоллоох доворум! — диэн
Ала Дуурай этэ-тыына турда.
— Этэр тылым эгэлгэтин
Үс эргирдээх
Ньыгыл таас оройгор
Таба түһэрэн,
Истэ сэнээр эрэ, сэгэриэм!

Хайдах манньк эн

- 8070 Аһар былыт ааттаҕа,
Куотар былыт кубулҕата буолан
Үөскээбитин эбитэй диэтэргин,

Весьма поразилась,
Словно пики-сабли
Взгляд пронзительный направил,
Воочию увидела —

Глазами век невиданный,

- 8040 Роста высокого,
Дебелый-дородный
Среди людей саха
Саарын* самый,
Среди уранхайцев
Один-одинец,
Плечи так высоки,
Что небо прикрывают,
Спина так широка,
Что солнце заслоняет,
8050 Мужик с проседью-киргиллээх,
Богатырь могучий
Скалою стоит.

Такого увидев,

Дьырыбына Дьырылыатта
Назад попятилась,
Словно соболь застеснялась,
Точно бобёр размягчилась,
Как куница расслабилась.

— На траву упавшая участь,

- 8060 На землю выпавший жребий,
Жена моя будущая,
Подруга моя счастливая! — так
Ала Дуурай слово своё начал.
— Все мои слова выслушай,
О трёх обручак
Крепкой башкой своей
Прими-внимай,
Верно оцени, милая!

Как же это ты

- 8070 Лукавым облака проходящего,
Мерзавцем облака летучего,
Родился-жил — спросишь,

- Сир кулгаага аатырбыг,
Халлаан харага буолбут
Сээркээн Сэһэн оҕонньор
Кэскиллээх сэһэнинэн,
Дьүрүс халлаан дьүүлээхтэрэ,
Дьулуу халлаан тойотторо
Сул туос
- 8080 Суруктарыгар суруйаннар,
Арына таас
Аркымаларыгар анньаннар,
Субу көстөр бэйэбин
Ап-Чарапынай
Муос Нооной уолга,
Кут гынан кубулутан,
Сүр гынан сүүдүтэн,
Отут сыл устата
8090 Отохтоон баран
Отоһом туолан,
Оноруум ситэн —
Орто туруу дойдуга
Олорорго уолдыастым!
- Көмүскэллээх санаалаах
Күн улуунугар
Көстөр-биллэр үрдүк солон,
Аһыныгас санаалаах
Айыы-хаан аймаҕар
Ааттанар албан аатым —
- 8100 Адаар хара тыаны
Атабын аннынан
Аймаан айанныыр
Алып Хандагай аттаах
Ала Дуурай диэн буолабын.
Орто туруу дойдуга
Оһол-содуом уурайдын!
Күн сирин үрдүгэр
Кыргыс-иирсээн кыйданнын!
Кэлтэрийбэт кэскили тэнитэн,
8110 Огдолуйбат олобу оностуох,
Дьолбутун холбоон,

- Земли ушами названного,
Небес глазами прослывшего,
По словам Сээркээн Сэһэн
Старика мудрого,
Звучного неба судьи,
Счастливого неба *тойоны*
В берестяном
8080 Письме написали,
В каменном
Архиве пометили,
Меня вот таким
Ап-Чарапынай
Муос Нооной парнем
Душу-кут изменив,
Дух-сюр сказив,
На тридцать лет
8090 Малорослым сделали.
Теперь срок вышел,
Участь исполнил —
В мире срединном
Жить пора пришла!
- Среди милосердных
Племен улусов солнечных
Чин высокий мой известный,
Среди сострадательных
Рода *Айыы-Хаан*
8100 Имя мое славное —
Тёмный лес неровный,
Под ногами торчащий,
Поваливая проезжающий
С конём *Алып Хандагай*
Ала Дуурай богатырь.
Пусть в мире срединном
Увечье-скандал кончится!
Пусть на земле солнечной
Битва-раздор прекратится!
Пусть жизнь не разладится,
8110 Будущее прекрасным будет,
Счастье соединив,

Тускута тэриниэх! — диэтэ.

Дьырыбына Дьырылыатта,
Сүрэхтиин сөбүлээн,
Сүһүөхтээх бэйэтэ сүгүрүс гынна.

Дьулуо манган халлаан

- 8120 Тус илин энгийэттэн,
Эриэхэлээн сии олорор
Эрдэбэс улар кыылым
Эрбийэттин түүтүн курдук,
Эбир дыабыл былут
Иэнигийэ тэнийэн табыста,
Эдэр киһи инники аһын
Силэйэ тэбэр
Иибир-сиибир
Итии салгын илдьиттэннэ,
Сылаас салгын тыннаннына.

Ити кэнниттэн

- 8130 Сир симэх иччилэрэ
Синньэ-дьэрэкээн кыргыттар
Сэлэли тэлээрэн,
От-мас иччилэрэ
Онуор-бичик уолаттар
Тула хаайа сүүрэннэр,
Тус илин диэкиртэн
Ала Дуурай бухатыыр
Адаар хара тыаны
Атабын аннынан
8140 Аймаан айанныыр
Алып Хандабай атын
Өрүкүтэн ажаллылар.

Дьырыбына Дьырылыатта

Ала Дуурай обургулуун,
Аналлаах аттарын миинэннэр,
Алаастарын диэки
Алгыстаах суолунан
Айанната турдулар.

Тийиэн кэлбиттэрэ,
Толомон чабаан-толоон

Благо сотворим! — сказал.

Дьырыбына Дьырылыатта

Всем сердцем согласилась,
В суставах поклонилась.

Белого неба счастливого

- 8120 С восточной кромки
Словно орехами занятого
Самки-глухаря
Перья мелкие,
Облако в пятнах поперечных
Появилось-расположилось,
Волосы парня молодого
Ласково на лбу теребя,
Воздухом лёгким
Тихо-нежно повеяло,
Ветром тёплым обдало.

После этого

- 8130 Девицы-духи цветов полевых,
Верёвкой-сэлэ с побрякушками
Сзали обступили,
Духи трав-лесов
Молодцы узорчатые
Все вокруг забегали,
С восточной стороны
Богатыря *Ала Дуурай*
Тёмный лес неровный,
Под ногами торчащий,
Поваливая проезжающего
8140 *Алып Хандагай* коня
Неукротимого привели.

Дьырыбына Дьырылыатта

С *Ала Дуурай* богатырём
На коня названного сели,
К *алаасу* своему
По дороге благословенной
Направились.

Вот они приехали —
Зелёной долины внушительной

- 8150 Томторболоох дьуодьатыгар
Түүлбэ күөл саба
Түһүлгэни төрүттээбиттэр,
Арабас чэчири аспыттар,
Томторболоох оһуордаах
Товус толуну сэргэни
Товуорутан туруорбуттар,
Кэрэниис ойуулаах
Сэттэ ситэ сэргэни
Кэккэлэччи аспыттар.
- 8160 Матааччах иһит бааралаабыт,
Кэриэн ымыа кэккэлээбит,
Тобук чааскы чуобуспут,
Талахтаах далбардаах
Чабычах танталаспыт,
Симэхтээх дэлбиргэлээх
Сири иһит сириэдийбит.
Көмүстээх көнгүө иһит
Кычыгыраччы кыстаммыт.
Сөнг сүөгэй сөлөгөйдөөх,
- 8170 Аранас арыы далбардаах,
Саамы кымыс садырыннаах
Баржа малааһын тардыллыбыт,
Уйгулаах уруу тэриллибит.
- Алаас-алаас аайы
Ахталы байтаһыны астаан,
Халын хаһанан
Харчы уурбуттар,
Суон саалынан
Мохсуо охсубуттар,
- 8180 Ойбон кытабы олорбуттар,
Чонкур хомуоһу уурбуттар,
Оннук толору уйгулаах,
Байым быйаннаах
Улуу түһүлгэни
Товус үйэ тухары
Туругурдан тэрийбиттэр эбит,

- 8150 На пригорке счастливом
Как озеро широкое
Место-*тосюлгэ* устроили,
Березками-*чэчир* украсили,
Девять коновязей толстых
С зарубками выпуклыми,
Вблизи поставили,
Семь коновязей убранных
С рисунками ритуальными
Рядами поставили.
- 8160 Чаши-*матаарчах* парами,
Кубки-*кэриэн* ымыа рядами,
Чашки-*тобук* кучами,
Сосуды-*чабычах*
С ободами из тальников,
Гривой белой убранные
Кожаные мехи-*сири исит*,
Кумысные мехи-*көгөр* с позолотой,
Везде поставлены-расставлены.
С густой сметаной-*сөлөгөй* *
- 8170 Жёлтым маслом добренным,
Чорооны с кумысом молодым
Торжество-*малаасын* приготовили,
Пир-уруу устроили.
- Во всех *алаасах*
Скот нагульный забивали,
Из толстых кусков сала
Плитки-харчы вырезали,
Из конского жира вкусного
Городки-мохсуо готовили,
С прорубь-кытах поставили,
Костяной ковш-чонкур положили,
Такое изобильное
Щедрое, благословенное
Тосюлгэ великое
На девять веков
Установили-обосновали, оказывается,

Абыс үйэ тухары
Аарыгырдан арийбыттар эбит.

8190 Түһүлгэ киинигэр
Күүстээхтэр күөн көрүстүлэр,
Күрөс былдастылар,
Кырындыан манган кырдалга
Кыанар чэгиэн бэйэлээхтэр
Кылыһан кыыраттылар,
Сылсай чэлгизэн сыһыларга
Сырсан кынарыстылар,
Баабый күүстээхтэр
Тардыһан мадыктастылар.

8200 Аһанһан манна асхарыйда,
Мовус манна уобалаата,
Олонхоһут чулуута
Олонголоон доллархутта,
Ырыаһыт дьэлтэмэ
Ыллаан дьизэрэһиттэ.

Уйгулаах түһүлгэ
Убараан көрбөтө,
Баржа малааһын
Баранары билбэтэ...

8210 Ол курдук, кинилэр
Үйэ-саас тухары
Алаһа дьэһни тэринэннэр,
Аал уоту отоннор,
Үс саханы үөскэтэн,
Төрөтөр оҕолоро төлкөлөнөн,
Иитэр сүөһүлэрэ күрүөлэнэн,
Ураанхай саханы уунатан,
Дуулаба туйгуттар
Орто дойду ньюуругар
Олохсуйан үөскээннэр,
Олорбуттара үһү!

На восемь веков
Возвеличили-прославили, оказывается.

8190 В центре *тосюлгэ*
Сильнейшие встречались,
Первенство отбивали;
На поляне чистой-белой
Лёгкие-прыткие
В прыжках состязались;
На равнинах славных
Вперегонки бежали;
Мошныи-мускулистые
Палки перетягивали.

8200 Обжора тут нахватался,
Голодный тут подкрепился,
Олонхосуты знаменитые
Олонхо сказывали,
Певцы голосистые
Тойук затягивали.

Пиру щедрому —
Конца не видно,
Тосюлгэ богатому —
Завершения не заметно...

8210 И так они
Во веки веков
В доме уютном,
С очагом священным,
Трёх саха обосновав,
Детей славных расплодив,
Скот домашний разведя,
Род *уранхайцев* продлевая,
Люди славные
В мире срединном
Рождаясь-умножаясь,
Жили-селились, говорят!

Аар базах — священный столб, где приносили в жертву духам скот; место проведения торжеств.

Аал Кудук мас — священное дерево, символ благополучия хозяев срединного мира.

Абааһы (абаасы) — злой дух, злое начало, всё вредное и враждебное людям.

Адъарай (адърай) — дьявол, чёрт, чудовище; адъарай аймага — племя злых существ.

Айыы — доброе начало, ынах айыыга, сылгы айыыта — покровители рогатого и конного скота.

Айыыһыт хотун, Иэйэхсит хотун — добрые духи, покровители семьи и детей.

Алаас — елань, поляна посреди лесистой горы; место проживания семьи саха.

Алгыс — благословение, благопожелание; заклинание, моление.

Аранас (арангас) — лабаз на дереве для хранения пищи от хищных зверей; могильный лабаз, где укладывали останки умерших.

Бар өксөкү барыллыа кыыллаах — с чучелом Ёсёкёкю, сказочной птицы с двумя, тремя головами.

Болгуо, кэрдиис, эрдэһин, өрүү, изьии **тимир** — разновидность изделий из железа.

Булгуннаах, саар-булгуннаах, дуул булгуннаах — курган, холм, бугор, сопка.

Дьябака (дябака) — нарядная женская шапка.

Дьябын (дябын) — нижний мир, безвестная даль.

Дьүрүс Хаан, Дьылба Хаан, Одун (Адын) Хаан — предопределители судьбы человека.

Дьөһөгөй Айыы (Дёсёгёй Айыы) — покровитель конного скота.

Илбис — дух кровожадности, войны; илбис кыыса — дух кровопролития, убийства.

Илгэ — изобилие, полный достаток, богатство.

Илин-кэлин кэбиһэр — женское украшение, надеваемое спереди и сзади поверх одежды.

Иччи — духи-хозяева земной жизни.

Көмүлүөк (камелёк) — якутская печь.

Көстүбэт (невидимка) — нечистый дух.

Кут — душа живых существ; душа, сущность вещи; дух.

Кырыы-буолак — поляна для схваток.

- Кырыйыы, кутуу, тардыы, эрийии, чопчу, аалыы, сындыыс **көмүс** — способы обработки золота, серебра.
- Кэй-тубут — бодливые молодые олени до года.
- Оһол (оһол) — несчастный случай, увечье; оһол уолаттара — духи бед-несчастий.
- Сүр (сюр) — жизненные силы, психическая энергия человека.
- Сөлөгөй — сок, влага; үрүн сөлөгөй — обилие молочной пищи.
- Саадах — лук со всеми принадлежностями (футляром, колчаном, стрелами и поясом).
- Салама — волосной шнур, увешанный символическими дарами духам.
- Саламаат — каша на сметане или сливочном масле.
- Сардаана — висячая полка в амбаре.
- Саарын — известный, достойный признания, почитаемый.
- Сири иһит — непромокаемой сосуд (бочка) из кожи особой выделки.
- Сис үһэ (сис ёсэ) — главная артерия, аорта.
- Сындыыс сулус — падающая звезда, метеор.
- Сыгчыый — ласковое обращение к ребёнку, родному человеку.
- Таһыыр, чопчу, толуу **көмүс** — форма и качество золота, серебра.
- Тинт — дерево-лиственница.
- Тойук — пение в народном стиле, импровизация.
- Тонг буйун (тонг воин) — бесстрашный воин.
- Тутум, харыс — единицы измерения с помощью кистей рук и пальцев.
- Туут хайыһар — широкие охотничьи лыжи, подбитые шкурой.
- Түнгүр, ходобой (тунгюр, ходогой) — родственники через женитьбу детей.
- Түөлбэ (тёлбэ) — круглое обособленное местечко.
- Тэргэн — большой.
- Уруу — свадьба, брачный пир.
- Хабылык — настольная игра, подбрасывание и подхватывание палочек.
- Халбас харата — вид состязаний в силе и ловкости, сидя на подвешенном канате.
- Хотон — помещение для скота, хлев.

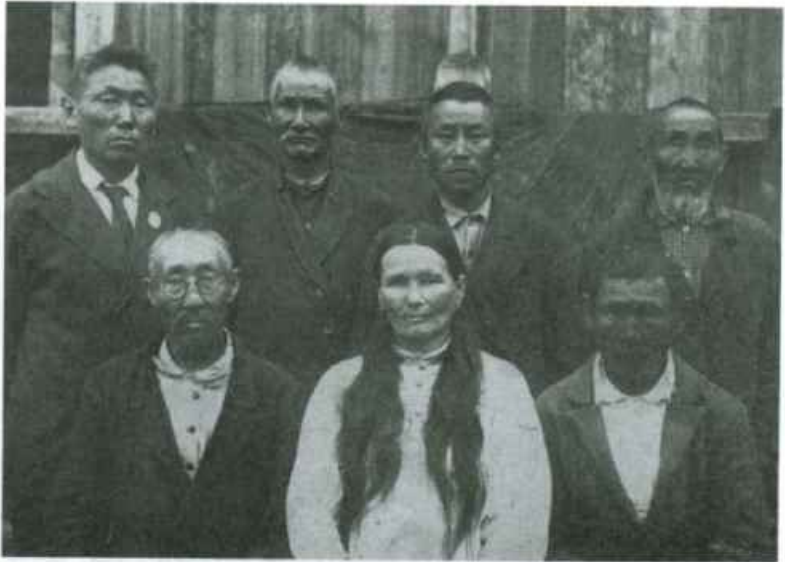

Заслуженный работник культуры ЯАССР,
известный олонхосут П.П.Ядрихинский-Бэдьээлэ

П. Ядрихинский в зимней одежде. Якутск, 1939 г.

Во время I съезда советских писателей Якутии.
П. Ядрихинский стоит 2-й справа, 1939 г.

Прокопий Прокопьевич с женой Февронией Ивановной,
дочерью и внучками

Торжественное открытие ысыаха. с. Нам

Сэксэй (Василий)
Парников.
Олонхосут Бэдьээлэ.
1982 г.

Благословение-алгыс

П.П.Ядрихинский
во время исполнения олонхо
«Девушка-богатырь
Джырыбына Джырьлыатта»

В 1 ряду слева направо: Н.И.Степанов-Ноорой,
П.П.Ядрихинский-Бэдьээдэ с учителями Туора Кюельской
средней школы Таттинского улуса, 1970 г.

Олонхосуты П.П.Ядрихинский и Н.И.Степанов
с пионерами Туора Кюельской школы

В литературном музее им. П.А.Ойунского

П.П.Ядрихинский, Д.П.Дмитриева, Н.И.Степанов.
с.Майя, 1970 г.

Прокопий Ядрихинский с семьей украинского друга
Александра Юренко. г.Киев, 1967 г.

Участники спектакля-олонхо «Джырыбына Джырылматта».
Хатырская семилетняя школа, 1944 г.

Просмотр юбилейных слайдов об олонхосуте.
с.Кобякон, 2010 г.

Активный участник фольклорных фестивалей
олонхосут П.П.Ядрихинский-Бэдьээлэ

ИҢИНЭЭБИТЭ СОДЕРЖАНИЕ

Т.И.Петрова. О стиле перевода эпоса олонхо на русский язык
6

П.Н.Дмитриев-Туутук. Олонхосут П.П.Ядрихинский-Бэдьээлэ
9

Девушка-богатырь Джырыбына Джырылыатта.
Текст на якутском языке и перевод
12

Примечания
436

Иллюстрации
438

Научно-популярное издание

Олонхосут

Ядрихинский Прокопий Прокопьевич-Бэдьээлэ

ДЕВУШКА-БОГАТЫРЬ ДЖЫРЫБЫНА ДЖЫРЫЛЫАТТА

Запись со слов олонхосута

Дмитриев Петр Никифорович-Туутук

Олонхо

На якутском, русском языках

Техн. редактор *М.П.Лыткина*

Худ. редактор *И.Н.Жергин*

Комп. верстка *М.Р.Петухова*

Разработка логотипа *А.С.Бочкарева-Иннокентьева*

Формат 84x108/32. Усл.п.л. 23,52. Тираж 500 экз. Заказ № 172.

ИП Лыткина М.П. Издательство «Сайдам»,

Республика Саха (Якутия)

677000, г. Якутск, ул. Ойунского, 3, офис 707

тел./факс: 35-61-95, 8-914-226-8205

Отпечатано с готовых диапозитивов

в «Медиа-холдинг «Якутия»,

677000, г. Якутск, пер. Вилуйский, 20

1000-

Q u o n , x o Q u o n , x o Q u o n , x o Q u o n , x o
o n , x o Q u o n , x o Q u o n , x o Q u o n , x o Q u o n , x o
Q u o n , x o Q u o n , x o Q u o n , x o Q u o n , x o
o n , x o Q u o n , x o Q u o n , x o Q u o n , x o Q u o n , x o
Q u o n , x o Q u o n , x o Q u o n , x o Q u o n , x o
o n , x o Q u o n , x o Q u o n , x o Q u o n , x o Q u o n , x o
Q u o n , x o Q u o n , x o Q u o n , x o Q u o n , x o
o n , x o Q u o n , x o Q u o n , x o Q u o n , x o Q u o n , x o
Q u o n , x o Q u o n , x o Q u o n , x o Q u o n , x o

47-18/1-18

Листок срока возврата книг

**КНИГА ДОЛЖНА БЫТЬ
ВОЗВРАЩЕНА НЕ ПОЗЖЕ**
указанного здесь срока

--	--

